

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW
ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2010

PUBLISHER

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196 Cara Dušana Street, Zemun

EDITORSHIP

- Professor Dragoljub KAVRAN, PhD, Faculty of Law, Belgrade, President
kavran@sbb.rs, +381 11 324-1501
- Professor Claus ROXIN, PhD, Faculty of Law, Munchen,
mail@claus-roxin.de, +49(89)2180-2736
- Professor Gorazd MEŠKO, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor,
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00386 13008300
- Professor Dušan POPOV, PhD, Polytechnic University, Temisoara,
dusan-popov@yahoo.com, 61/3-883-1756
- Professor Dejan ILIĆ, PhD, ARRI AG, Munich
dilic@arri.de, +49 (0)89 38091456
- Professor Miodrag KULIĆ, PhD, J.W. Goethe-Universitat, Frankfurt,
kulic@itp.uni-frankfurt.de, +49-69-798-22570
- Professor Željko NIKAĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
zeljko.nikac@kpa.edu.rs, +381 64 8927 654
- Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 220
- Professor Radovan RADOVANOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, +381 64 8922 660
- Professor Slobodan JOVIČIĆ, PhD, Faculty of Electrical Engineering, Belgrade
jovicic@etf.rs, +381 11 322-9212
- Professor Srđan MILAŠINOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 216

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief
Professor Goran B. MILOŠEVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Crime-investigation and Forensics Editor
Professor Ljiljana MAŠKOVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Police and Security Editor
Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Dragoslava MIČOVIĆ
Jasmina MILETIĆ

COMPUTER DESIGN

Siniša FILIPOVIĆ

INPRESS,
Belgrade

IMPRESSION
300 copies

PDF VERSION OF THE JOURNAL
www.kpa.edu.rs

Published three times a year

TABLE OF CONTENTS

Original scientific papers

UNAUTHORIZED DISCLOSURE OF SECRETS Milan Milošević	1-11
---	------

INFLUENCE OF CARDING FORUMS ON EXPANSION AND GLOBALIZATION OF CARD MISUSE ON THE INTERNET Vladimir Urošević, Sergej Uljanov	13-24
---	-------

Review papers

DIGITAL FORENSICS TOOLS Dragan Ranđelović, Tijana Bogdanović	25-47
---	-------

THE BEHAVIOURAL CONTEXT OF ACCIDENT PREVENTION IN THE WORKING AND LIVING ENVIRONMENT AND MANAGEMENT OF EXTRAORDINARY SITUATIONS Vesna Nikolić, Snežana Živković	49-60
--	-------

THE PLACE AND ROLE OF EUROPOL IN INTERNATIONAL POLICE COOPERATION Boban Simić, Željko Nikač	61-70
---	-------

POLICE ACTING WHEN SECURING A CRIME SCENE AS A PRECONDITION OF SUCCESSFUL FORENSIC IDENTIFICATIONS Milan Žarković, Oliver Lajić, Zvonimir Ivanović	71-86
--	-------

METHODS OF FINANCIAL INVESTIGATION IN FIGHTING ORGANIZED CRIME Goran Bošković, Darko Marinković	87-100
--	--------

INTELLIGENCE STRUCTURES OF TERRORIST AND CRIMINAL ORGANIZATIONS Saša Mijalković	101-114
--	---------

CHANGES IN CRIMINAL JUSTICE STATUS OF MINORS WITH SPECIAL ATTENTION TO CRIMINAL RESPONSIBILITY Ivan Joksić	115-126
--	---------

DECLARATION OF STATE OF EMERGENCY ACCORDING TO 2006 CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA Dragutin Avramović	129-135
---	---------

IZDAVAČ

Kriminalističko-policijska akademija, Cara Dušana, 196, Zemun

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Dragoljub KAVRAN, Pravni fakultet, Beograd, predsednik
kavran@sbb.rs, +381 11 324-1501

Prof. dr Klaus ROKSIN, Pravni fakultet, Minhen,
mail@claus-roxin.de, +49(89)2180-2736

Prof. dr Gorazd MEŠKO, Fakultet za varnostne vede, Univerzitet u Mariboru,
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00386 13008300

Prof. dr Dušan POPOV, Politehnički fakultet, Temišvar,
dusan-popov@yahoo.com, 61/3-883-1756

Prof. dr Dejan ILIĆ, ARRI AG, Minhen,
dilic@arri.de, +49 (0)89 38091456

Prof. dr Miodrag KULIĆ, J.W. Goethe-Universitat, Frankfurt,
kulic@itp.uni-frankfurt.de, +49-69-798-22570

Prof. dr Željko NIKAČ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
zeljko.nikac@kpa.edu.rs, +381 64 8927 654

Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 220

Prof. dr Radovan RADOVANOVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, +381 11 64 8922 660

Prof. dr Slobodan JOVIČIĆ, Elektrotehnički fakultet, Beograd
jovicic@etf.rs, +381 11 322-9212

Prof. dr Srđan MILAŠINOVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 216

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Goran B. MILOŠEVIĆ,
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik kriminalističko-forenzičke oblasti
Prof. dr Ljiljana MAŠKOVIĆ,
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik policijsko-bezbednosne oblasti
Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ,
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

LEKTOR I KOREKTOR

Dragoslava MIČOVIĆ
Jasmina MILETIĆ

ELEKTRONSKA OBRADA I PRELOM

Siniša FILIPOVIĆ

INPRESS,
Beograd

TIRAŽ
300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA
www.kpa.edu.rs

Izlazi tri puta godišnje

SADRŽAJ

Originalni naučni radovi

NEOVLAŠĆENO OTKRIVANJE TAJNE Milan Milošević	1-11
---	------

UTICAJ KARDERSKIH FORUMA NA EKSPANZIJU I GLOBALIZACIJU ZLOUPOTREBE PLATNIH KARTICA NA INTERNETU Vladimir Urošević, Sergej Uljanov	13-24
---	-------

Pregledni radovi

ALATI ZA DIGITALNU FORENZIKU Dragan Ranđelović, Tijana Bogdanović	25-47
--	-------

BIHEVIORALNI KONTEKST PREVENCIJE NESREĆA U RADNOJ I ŽIVOTNOJ SREDINI I UPRAVLJANJA U VANREDNIM SITUACIJAMA Vesna Nikolić, Snežana Živković	49-60
--	-------

MESTO I ULOGA EVROPOLA U MEĐUNARODNOJ POLICIJSKOJ SARADNJI Boban Simić, Željko Nikač	61-70
---	-------

POLICIJSKO POSTUPANJE PRILIKOM OBEZBEĐENJA MESTA KRIVIČNOG DOGAĐAJA KAO PREDUSLOV ZA USPEŠNU FORENZIČKU IDENTIFIKACIJU Milan Žarković, Oliver Lajić, Zvonimir Ivanović	71-86
--	-------

METODI FINANSIJSKE ISTRAGE U SUZBIJANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALA Goran Bošković, Darko Marinković	87-100
---	--------

OBAVEŠTAJNE STRUKTURE TERORISTIČKIH I KRIMINALNIH ORGANIZACIJA Saša Mijalković	101-114
---	---------

PROMENE U KRIVIČNOPRAVNOM STATUSU MALOLETNIKA SA POSEBNIM OSVRTOM NA KRIVIČNU ODGOVORNOST Ivan Joksić	115-126
---	---------

UVOĐENJE VANREDNOG STANJA PREMA USTAVU REPUBLIKE SRBIJE IZ 2006. GODINE Dragutin Avramović	127-135
--	---------

NEOVLAŠĆENO OTKRIVANJE TAJNE

*Milan Milošević

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Pravo na privatnost spada u red najvažnijih prava i sloboda čoveka i građanina s kraja XX i početka XXI veka. U skladu s tim, a polazeći od potrebe da se ljudska prava i sloboda identifikuju, kodifikuju i efikasno zaštite u nacionalnom pravnom sistemu, naš zakonodavac je inkriminisao neovlašćeno otkrivanje tajne. Polazeći od toga, u radu je analizirano zakonsko biće krivičnog dela iz člana 141. Krivičnog zakonika Republike Srbije, a učinjen je i odgovarajući osvrt na sadržinu lične i profesionalne (pozivne) tajne, odnosno na sličnosti i razlike između odavanja profesionalne i poslovne tajne. Na osnovu svega toga se može zaključiti da u Republici Srbiji podaci iz sfere privatnosti, koji s jedne strane predstavljaju ličnu, a s druge profesionalnu tajnu, uživaju solidnu legislativnu zaštitu, što je od nesumnjivog značaja za demokratski razvoj društva i predstojeće evropske integracije.

Cljučne reči: pravo na privatnost, lična tajna, profesionalna tajna, poslovna tajna, neovlašćeno odavanje, lekar, advokat.

1. Uvod

Poznato je da su ljudska prava univerzalna, neotuđiva, urođena i nedeljiva. Zbog toga je poštovanje ljudskih prava, kao osnovnih moralnih prava svih ljudi i neophodnog uslova za život s ljudskim dostojanstvom, postalo svojevrсни ideal i imperativ. Postavlja se, međutim, pitanje šta sve spada u ovu kategoriju, utoliko pre što se ljudska prava mogu posmatrati kao apsolutna, ograničena i kvalifikovana prava, ali i kao opoziva i neopoziva prava.

Nesporno je da u najznačajnija ljudska prava i slobode spadaju: zaštita prava na život; zaštita od ropstva; zaštita od genocida; zaštita od mučenja; sloboda misli; sloboda veroispovesti; sloboda izražavanja; sloboda štampe; sloboda kretanja; zabrana ponovnog suđenja zbog istog krivičnog dela; zabrana prinudnog rada; pravo azila; jednaka zaštita pred zakonom; pravo na okupljanje; pravo na udruživanje; pravo na nacionalnost;

---

* E-mail: milan.milosevic@kpa.edu.rs

pravo na zakonski postupak; pretpostavka nevinosti; pravo na odbranu ćutanjem; pravo na branioca itd. Sigurno je, takođe, da u red najvažnijih ljudskih prava spada i pravo na privatnost ličnosti (Grum, 2004).

Da bi se ostvarila, ljudska prava moraju da budu identifikovana i kodifikovana u okviru međunarodnog, regionalnog i nacionalnog pravnog sistema. Države i nacionalne izvršne vlasti, moraju imati zakonsku obavezu da ih poštuju prema međunarodnim, univerzalnim i regionalnim standardima, kao i po nacionalnom ustavu i zakonima.

Polazeći od toga, ljudska prava su proklamovana Opštom deklaracijom o pravima čoveka Generalne skupštine Ujedinjenih nacija iz 1948. godine (Službeni list FNRJ, 0/1948), Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine (Službeni list SCG – Međunarodni ugovori, 9/2003, 5/2005), Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (Službeni list SFRJ, 7/1971), i mnogim drugim međunarodnim aktima, a eksplicitno su utvrđena odredbama čl. 23–74 Ustava Republike Srbije (Službeni glasnik RS, 98/2006). Najzad, smatra se da propisivanje krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina u posebnom delu Krivičnog zakonika (Službeni glasnik RS, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009) predstavlja konkretnu potvrdu ljudskih prava i sloboda, jer im pruža adekvatnu krivičnopravnu zaštitu.

To važi i za pravo na privatnost, koje se garantuje odgovarajućim ustavnim odredbama (npr. odredbom člana 42. Ustava Republike Srbije zajemčena je zaštita podataka o ličnosti), a krivičnopravno se štiti nizom krivičnih dela iz Glave XIV Krivičnog zakonika (KZS). U takve delikte svrstavamo, pre svega, neovlašćeno otkrivanje tajne iz člana 141, a isto važi i za: narušavanje nepovredivosti stana (član 139); potivzakonito pretresanje (član 140); povredu tajnosti pisma i drugih pošiljki (član 142); neovlašćeno prisluškivanje i snimanje (član 143); neovlašćeno fotografisanje (član 144); neovlašćivanje objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka (član 145); i neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka (član 146).

2. Lična tajna

Logičko i sistemsko tumačenje odredbe člana 141. KZS nedvosmisleno ukazuju da kod krivičnog dela neovlašćenog otkrivanja tajne zaštitni objekt predstavlja lična tajna, odnosno pravo na privatnost kao jedno od najvažnijih sloboda i prava čoveka i građanina s kraja XX i početka XXI veka. Po izričitom stavu zakonodavca Republike Srbije, ovo delo može izvršiti samo advokat, lekar ili drugo lice koje neovlašćeno otkrije profesionalnu tajnu, tj. podatke koje je saznalo u vršenju svog poziva.

Smatra se da ovde postoje opravdani i društveni i lični interes da se ne vrši neovlašćeno saopštavanje i onoga što predstavlja ličnu tajnu pojedinca, tj. onoga što je on poverio određenim licima u ostvarenju nekog svog prava ili interesa, te da se zaštita lične tajne ostvaruje upravo inkriminisanjem odavanja profesionalne tajne. Iako je određena korelacija između lične i profesionalne (pozivne) tajne sasvim evidentna, ovo pitanje ipak zasluđuje analitički osvrt.

Pod tajnom se, u teoriji uopšte, podrazumeva podatak koji je poznat i koji sme biti poznat samo određenom broju lica. U pravnoj teoriji tajna se definiše uz pomoć dva elementa: faktičkog i normativnog. Faktički element se ogleda u tome što je podatak

[2] NBP • Žurnal za kriminalistiku i pravo

poznat samo određenom krugu lica, a normativni element zahteva da podatak bude poznat samo određenom krugu lica, s tim da postoje određene (društvene) pravne norme koje zabranjuju i štite iznošenje podataka izvan tog kruga lica (Zabel, 1970).

Slično shvatanje prisutno je i u aktuelnoj legislativi Republike Srbije. Tako se, po odredbama čl. 2. i 3. Zakona o tajnosti podataka (Službeni glasnik RS, 104/2009), tajnim podatkom smatra podatak od interesa za Republiku Srbiju koji je zakonom, drugim propisom ili odlukom nadležnog organa donesenom u skladu sa zakonom, određen i označen određenim stepenom tajnosti. S druge strane, tajnim podatkom ne smatra se podatak koji je označen kao tajna radi prikrivanja krivičnog dela, prekoračenja ovlašćenja ili zloupotrebe službenog položaja ili drugog nezakonitog akta ili postupanja organa javne vlasti.

Zavisno od sadržine konkretnog podatka i stepena njegove poverljivosti, možemo govoriti o državnoj, vojnoj, službenoj, poslovnoj (uključujući berzansku), profesionalnoj i ličnoj tajni. Pod ličnom tajnom se podrazumeva svaka činjenica koju je neko lice, koje vrši svoj poziv, saznalo od građanina kome pruža svoju uslugu, ili koju je zapazilo kod građanina kada mu je pružena usluga. Međutim, svaka činjenica saznata u izvršenju poziva neće predstavljati tajnu, već samo ona za koju postoji interes građanina da bude neotkrivena (Jovanović, 1973).

Činjenice koje predstavljaju ličnu tajnu mogu biti najraznovrsnije. To su najčešće činjenice koje se odnose na neke osobine ličnosti (na primer, neke njegove telesne, odnosno duševne nedostatke) ili, pak, na neke njegove misli, ideje ili postupke. Njih treba razlikovati od činjenica koje se iznose ili pronose izvršenjem krivičnog dela iznošenja ličnih i porodičnih prilika (član 172. KZS). Krivično delo iznošenja ličnih i porodičnih prilika jeste krivično delo protiv časti i ugleda, pa stoga činjenice, koje se izvršenjem ovog krivičnog dela iznose ili pronose, moraju biti takve da škode časti i ugledu lica na koje se odnose. Činjenice koje se neovlašćeno otkrivaju izvršenjem ovih krivičnih dela nisu takve da škode časti i ugledu. One mogu biti takve da izazivaju stid kod pasivnog subjekta ili, pak, da izazivaju sažaljenje kod onih koji za njih čuju, ali to nije isto što i povreda časti i ugleda. Na primer, polna nemoć može izazvati stid i sažaljenje, ali ne mora predstavljati povredu časti i ugleda, ako se o tome ne govori u nameri omalovažavanja (Atanacković, 1985).

Tajnom se smatra i ono što je saznato u vršenju poziva, a lice na koje se to odnosi ne želi da se s tim upozna i druga lica. Međutim, kad su u pitanju tzv. lične tajne, to moraju biti činjenice iz života nekog lica koje se objektivno mogu smatrati tajnom, a ne zato što to lice ne želi da to drugi sazna. Da li je takva činjenica objektivno lična tajna, određuje se u svakom konkretnom slučaju prema njenoj sadržini i štetnosti posledica koje bi nastale nakon otkrivanja (Lazarević et al., 2004).

3. Profesionalna tajna

Već je istaknuto da objekt krivičnog dela neovlašćenog otkrivanja tajne predstavlja lična tajna kao atribut slobode ličnosti i prava ličnosti na nepovredivost intimne sfere njenog života. Međutim, objekt ovog krivičnog dela je i tzv. pozivna ili profesionalna tajna.

Postoje određene profesije koje se sastoje u pružanju stručne pomoći. Potpuno i kvalitetno pružanje ove pomoći ponekad zahteva da lice koje pruža pomoć sazna za

određene činjenice koje predstavljaju ličnu tajnu onoga ko tu pomoć traži. Da bi se pojedinci nesmetano obraćali za ovu pomoć, potrebno je da budu sigurni da će lica kojima se za pomoć obraćaju, čuvati njihovu ličnu tajnu. Ako u to ne bi bili sigurni – onda se za tu pomoć redovno ne bi ni obraćali. Na taj način bila bi dovedena u pitanje društvena korisnost pa i sama društvena opravdanost i celishodnost profesije u celini. Ako je svrha jedne profesije da određenu stručnu pomoć pruža svima kojima je ona potrebna – onda je jasno da ta svrha u ovom slučaju ne bi bila postignuta. Zbog toga su lica koja vrše određenu profesiju dužna da čuvaju ličnu tajnu koju su u vršenju te profesije saznala, ne samo u interesu pojedinca već i u interesu profesije kao društveno korisne delatnosti (Atanacković, 1985).

Poznato je da se čuvanje profesionalne tajne reguliše opštim zakonskim pravilima, zatim posebnim zakonskim pravilima kojima se reguliše određena profesija, potom profesionalnim pravilima strukovnih udruženja, odnosno komora (advokatske, lekarske i dr.) i, na kraju, pravilima krivičnog zakonodavstva. Takođe je poznato da odavanje profesionalne tajne povlači za sobom disciplinsku odgovornost (npr. pred sudom časti), ali da može povući i građansku, pa i krivičnu odgovornost.

Sledstveno tome, a imajući u vidu da u savremenim uslovima u gotovo svim profesijama dominira timski rad, postavlja se pitanje – ko je sve dužan da čuva podatke koji po svojoj suštini predstavljaju profesionalnu tajnu?

Polazeći od premise da bi tajnost podataka morala biti ograničena samo na ona lica kojima je zbog njihovog rada potrebna, odnosno na ona lica koja za podatak saznaju ili mogu saznati u postupku vršenja svoje profesije, nesporno je da su profesionalnu tajnu dužni da čuvaju pre svih sami nosioci profesija, jer su oni najčešće u prilici da saznaju profesionalnu tajnu od korisnika profesionalnih usluga. Smatra se, takođe, da istu dužnost imaju i pomoćnici i saradnici nosilaca profesija. U predmetni krug lica ulaze i zaposleni, u svojstvu personala (pomoćno osoblje) kod fizičkih i pravnih lica koja su registrovana za pružanje usluga datih profesija. Nesumnjivo je da su i profesionalne komore dužne da sve podatke, činjenice i okolnosti za koje su saznale u postupku odlučivanja o pojedinim predmetima komore, čuvaju kao poverljive (Dabić, 2008).

Tako na primer, poštovanjem lekarske tajne lekar čuva ugled bolesnika i izgrađuje svoj lični autoritet kroz poverenje koje bolesnik iskazuje u toku lečenja. Kao jedan od najstarijih oblika profesionalne tajne, lekarska tajna podrazumeva obavezu svakog lekara da po saznanju nekih činjenica kroz anamnezu, objektivni pregled i ostala ispitivanja i lečenje, činjenice o bolesniku neprekidno čuva kao tajnu. Obaveza čuvanja tajne odnosi se i na drugo medicinsko i nemedicinsko osoblje (zdravstvene radnike) uključeno u proces lečenja bolesnika i na one koji po službenoj dužnosti dolaze do podataka o pacijentu, a koji su obuhvaćeni lekarskom tajnom. Šta više, u nekim zemljama sveta, kao što je na primer Švajcarska, ne samo specijalizanti i stažisti, već i studenti medicine, podležu krivičnoj odgovornosti u slučaju da odaju podatke o nekom bolesniku, koje su prikupili u toku studentske prakse ili nastave.

Najzad, pojam profesionalne (pozivne) tajne treba dosledno razlikovati od pojma poslovne tajne, bez obzira na to što se ona u uporednom pravu ponekad shvata i kao podvrsta poslovne tajne. Tako na primer, prema članu 27 i 132 hrvatskog Zakona o zaštiti tajnosti podataka iz 1996. godine, profesionalnu tajnu predstavljaju podaci o

ličnom i podrodičnom životu koje saznaju sveštenici, advokati, zdravstveni i socijalni radnici, i druge osobe (javni beležnik, psiholog i sl.) u obavljanju svog poziva. Zaštitom takvih informacija očigledno se ne štiti konkurentnost na tržištu već, pre svega, sfera privatnosti pojedinaca i porodica.

Po autentičnom tumačenju, poslovnom tajnom smatraju se podaci i dokumenti koji su zakonom, drugim propisom ili dokumentom nadležnog organa, donetog na osnovu zakona, proglašeni poslovnom tajnom čije bi odavanje prouzrokovalo, ili bi moglo da prouzrokuje, štetne posledice za preduzeće ili drugi subjekt privrednog poslovanja (član 240. st. 4 KZS). Prema tome, lako je uočljiva distinkcija između poslovne i profesionalne tajne, koju shvatamo kao ličnu tajnu saznatu u vršenju poziva, a koju prema propisima službe ili etičkim normama nije dozvoljeno saopštavati drugima.

4. Elementi bića krivičnog dela

Krivično delo neovlašćenog odavanja tajne ima samo jedan oblik ispoljavanja, koji se sastoji u neovlašćenom otkrivanju lične, odnosno profesionalne tajne, od strane lekara, advokata ili drugog lica, koja je saznata u sklopu vršenja poziva (čl. 141. st. 1. KZS).

Iz zakonskog opisa proizilazi da izvršilac ovog krivičnog dela može biti samo lice koje vršenjem svog poziva dolazi do saznanja ličnih tajni lica s kojima postupa u smislu pacijenta, klijenta, i sl. Nesporno je da u tu kategoriju spadaju: lekar, advokat, sveštenik, agent osiguranja, javni beležnik, psiholog, socijalni radnik, medicinski tehničar, advokatski pripravnik i dr. Smatramo da saopštavanje zaštićenih podataka i informacija o klijentima neovlašćenim licima, od strane izvršioca poslova privatnog obezbeđenja (telohranitelja, čuvara objekta i sl.), takođe predstavlja neovlašćeno otkrivanje profesionalne tajne. Nasuprot tome, saopštavanje zaštićenih podataka i informacija o klijentima neovlašćenim licima, od strane privatnih detektiva, po prirodi stvari jeste odavanje poslovne tajne.

Na ovakav zaključak ukazuju i rešenja iz uporednog prava. Tako se iz odredbe člana 24. Zakona o detektivskoj delatnosti iz 2005. godine uočava da se crnogorski zakonodavac opredelio za rešenje po kojem se podaci koje je privatni detektiv prikupio u vršenju ugovorenog posla ne smatraju profesionalnom, nego poslovnom tajnom. Za isto rešenje se, s punim pravom, opredelio i zakonodavac Republike Srpske u član 47. Zakona o agencijama za obezbeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj delatnosti iz 2002. godine. Naime, imajući u vidu delikatnost saznanja do kojih dolazi u obavljanju svoje delatnosti, ali i samih metoda prikupljanja podataka, sasvim je logično da se podaci koje je detektiv prikupio u vršenju ugovorenog posla smatraju poslovnom tajnom, koja se mora čuvati ne samo u toku već i nakon izvršenja posla.

Za razliku od drugih krivičnih dela usmerenih protiv prava na privatnost kao što su, na primer, povreda tajnosti pisma i drugih pošiljki iz člana 142 KZS ili neovlašćeno prisluškivanje i tonsko snimanje iz člana 143 KZS, kod krivičnog dela neovlašćenog otkrivanja tajne – samo saznavanje tajne ne predstavlja krivično delo. Reč je o tajni koju saznaje advokat, zdravstveni radnik ili drugo lice u vršenju svoga poziva, a koju im pasivni subjekt sam saopštava, ili im svesno dopušta da za nju saznaju (pregledom, uvidom u spise, i sl.). Delikt nastaje tek onda kada se takva tajna trećem licu neovlašćeno saopšti.

U teoriji ipak ne postoji jedinstven stav o tome da li način na koji je učinilac saznao za ličnu tajnu pasivnog subjekta može uticati na njenu podobnost da postane objekt ovog krivičnog dela? Drugim rečima, sporno je da li takvi podaci bezuslovno predstavljaju profesionalnu tajnu?

Tako, po jednom shvatanju, nije važno na koji je način učinilac („nosilac slobodne profesije“) saznao podatak koji predstavlja profesionalnu tajnu: usmeno, pisanim putem, putem slike ili određenim znakovima, u kancelariji (ordinaciji, kabinetu, birou), na ulici, na nekom prijemu, ili u okviru opšteg razgovora između nosioca slobodne profesije i korisnika profesionalne usluge. Jedino je nužno da saopštavanje tog podatka, koji predstavlja profesionalnu tajnu, bude u neposrednoj funkcionalnoj vezi sa vršenjem slobodne profesije i da je taj podatak dat licu koje ima svojstva nosica slobodne profesije (Dabić, 2008).

Po drugom shvatanju, tajna mora biti saznata striktno u vršenju poziva. Iz toga proizlazi da krivično delo neće postojati ako je tajna saznata od istih lica, ali ne u vršenju poziva već kakvom drugom prilikom ili na koji drugi način. Prema tome, krivično delo neće postojati ako je činjenica licu saopštena u poverenju, kao poznaniku itd. (Tahović, 1953).

U pogledu vinosti izvršioca neophodan je umišljaj, što znači da učinilac mora imati svest da vrši otkrivanje tajne koju je saznao u vršenju svog poziva, te da ima volju da je otkrije. Konkretnije posmatrano, kod učinioca mora postojati svest da se odaju podaci koji predstavljaju profesionalnu (pozivnu) tajnu za učinioca i, istovremeno, ličnu tajnu za pasivnog subjekta.

5. Osnovi za isključenje protivpravnosti

Po svojoj prirodi, neovlašćeno otkrivanje tajne je trenutno krivično delo, što znači da je svršeno u momentu kada su podaci koje predstavljaju profesionalnu tajnu, od strane advokata, lekara ili drugog odgovarajućeg lica saopšteni nepozvanom licu, tj. bilo kom licu koje nije ovlašćeno da dolazi do podataka koji predstavljaju ličnu tajnu za pasivnog subjekta ovog krivičnog dela. S druge strane, krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajne neće postojati ako je samo otkrivanje činjenica koje predstavljaju ličnu tajnu izvršeno tako da lice na koje se te činjenice odnose ostane nepoznato (na primer, opisom izloženim u nekom stručnom radu ili u nekom referatu).

Radnja krivičnog dela je otkrivanje tajne saznate u vršenju poziva. To se čini usmenim ili pismenim saopštavanjem drugom licu, ali su mogući i drugi načini izvršenja, kao što je omogućavanje uvida u dokumentaciju koja sadrži tajnu, predaja spisa, pokazivanje i sl. Podaci koji su predmet otkrivanja jesu podaci o ličnosti, njegovim svojstvima, zdravstvenom stanju, odnosima u porodici ili sa drugim licima i svi drugi podaci koji spadaju u sferu privatnosti pasivnog subjekta. Pri tome je dovoljno da je tajna otkrivena i samo jednom licu, koje takođe može spadati u krug lica koja su dužna da čuvaju tajnu. Ako je ista tajna otkrivena više puta i različitim licima, postojaće sticaj ovog dela sa mogućnošću primene konstrukcije produženog krivičnog dela (Lazarević et al., 2004).

Otkrivanje ličnih tajni treba da je učinjeno neovlašćeno. O neovlašćenom otkrivanju tajni govorimo onda kada ne postoji neki osnov koji dozvoljava ili opravdava otkrivanje tajne. U tom slučaju se takav osnov predstavlja okolnost koja isključuje protivpravnost

dela. Između ostalih, takav osnov može biti pristanak lica na koje se odnose kontroverzni podaci, ili neko zakonsko ovlašćenje koje oslobađa obaveze čuvanja tajne. Drugim rečima, krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajne neće postojati ako je lice koje je otkrilo ličnu tajnu bilo za to ovlašćeno pa čak i dužno. U tom smislu i Krivični zakonik predviđa da ne postoji ovo krivično delo ako je otkrivanje lične tajne učinjeno u opštem interesu ili u interesu drugog lica koji je od većeg značaja od interesa čuvanja tajne (član 141. st. 2 KZS).

Otkrivanje tajne u opštem interesu postoji kad se njeno saopštavanje drugom čini da bi se na taj način zaštitio interes individualno neodređenog i većeg broja lica. To može biti naročito slučaj sa upoznavanjem nadležnih zdravstvenih organa sa postojanjem teške zarazne bolesti kod nekog lica ili sa obaveštenjem nadležnih organa da se priprema izvršenje nekog teškog krivičnog dela i sl. Opšti interes mora biti konstituisan nekim propisom ili drugim pravnim aktom (npr. iz oblasti zdravstva, rada državnih organa i dr.), koji obavezuje određena lica da otkriju tajnu, a ne da to bude stvar procene suda. Tako na primer, kao što je zakonska je obaveza građana, koja važi i za branioca, da prijave pripremanja teškog krivičnog dela, tako i odgovarajući zdravstveni propisi obavezuju lekara da obavesti nadležni državni organ kad sazna za određene zarazne bolesti.

U drugom slučaju su u sukobu dva interesa od kojih je jedan pretežniji i zakon, normalno, daje primat pretežnijem interesu. Faktičko je, međutim, pitanje koji je interes pretežniji u konkretnom slučaju, i to je stvar objektivne ocene suda. U svakom slučaju, pretežniji je interes da se tajna otkrije kad bi štetne posledice, koje bi nastale nakon neotkrivanja, bile veće od štetnih posledica koje bi nastale otkrivanjem. U oba ova slučaja socijalnoetički je opravdano da se povredi obaveza čuvanja profesionalne tajne, koja se, takođe, prevashodno zasniva na socijalnoetičkim osnovama (Lazarević et al., 2004).

Prema tome, pod opštim interesom treba podrazumevati interes celine ili neodređenog broja lica da tajna bude otkrivena. Neće se smatrati da je otkrivanje tajne izvršeno u opštem interesu ako je ono izvršeno iz nekih drugih pobuda. Ako se otkrivanje tajne vrši u interesu određenog drugog lica, krivično delo neće postojati samo ako se tajna saznata u vršenju svog poziva otkriva samo njemu, neposredno ili preko drugih lica, ali tako da ona ne postane opšte poznata. Razlog za to je što se ovde ne radi o opštem interesu već samo o interesu određenog lica (Tahović, 1953).

Sankcija zaprećena izvršiocu neovlašćenog otkrivanja tajne, jeste novčana kazna ili zatvor od 30 dana do jedne godine. S tim u vezi, smatramo da je kazna zaprećena za krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajne sasvim adekvatna i primerena ovom i drugim blažim oblicima ugrožavanja prava na privatnost ličnosti. Tako je, na primer, identična kazna predviđena i za osnovni oblik izvršenja krivičnog dela narušavanja nepovredivosti stana iz člana 139. KZS, kao i za prvi teži oblik krivičnog dela iznošenja ličnih i porodičnih prilika iz člana 172. KZS (iznošenje ličnih i porodičnih prilika putem sredstava javnog informisanja ili na javnom skupu). Najzad, identična sankcija predviđena je za neovlašćeno otkrivanje tajne i u zakonodavstvima nekih zemalja iz okruženja (na primer, za istoimeno krivično delo iz člana 171. Krivičnog zakonika Republike Crne Gore).

6. Predlog oštećenog kao pretpostavka za krivični progon

Krivično gonjenje za delikt neovlašćenog otkrivanja tajne preduzima se od strane javnog tužioca kao ovlašćenog tužioca, ali samo i isključivo po predlogu oštećenog. Ovakvo rešenje postoji od stupanja na pravnu snagu Krivičnog zakonika 2006. godine, dok se pre toga gonjenje preduzimalo od strane privatnog tužioca. Aktuelno opredeljenje zakonodavca ipak ne predstavlja apsolutnu novinu u našoj legislativi. Naime, rešenje po kome je predlog oštećenog pretpostavka za krivični progon kod neovlašćenog otkrivanja tajne bilo je prisutno i u ranije važećem jugoslovenskom Krivičnom zakoniku, odnosno, primenjivalo se u praksi sve do stupanja na snagu Krivičnog zakona SR Srbije (1977) kojim je bilo propisano da se za ovo delo goni po privatnoj tužbi.

U svakom slučaju, predlog oštećenog za krivično gonjenje izvršioca neovlašćenog otkrivanja tajne predstavlja bitnu procesnu pretpostavku, budući da je odredbama aktuelnog Zakonika o krivičnom postupku (*Službeni list SRJ*, 70/2001, 68/2002; *Službeni glasnik RS*, 58/2004, 85/2005, 115/2005, 46/2006, 49/2007, 122/2008, 20/2009, 72/2009), propisano da javni tužilac ne može da zahteva sprovođenje istrage niti da podigne neposrednu optužnicu, odnosno optužni predlog dok oštećeni ne stavi pomenuti predlog (član 215. ZKP). Osim toga, postojanje predloga oštećenog za krivično gonjenje izvršioca neovlašćenog otkrivanja tajne, neophodan je uslov i za održavanje postupka u toku. To znači da će, u slučaju da oštećeni odustane od predloga za krivično gonjenje, sud morati da okonča postupak donošenjem posebnog rešenja o obustavi postupka (ako je odustao pre glavnog pretresa) ili tzv. procesnom, odbijajućom presudom (ako je odustao na glavnom pretresu).

Smatra se da je *ratio legis* instituta krivičnog gonjenja po predlogu oštećenog dvostruk. S jedne strane, tako se štite interesi oštećenog, koji svojom voljom odlučuje da li će doći do započinjanja i vođenja krivičnog postupka za krivično delo kod kojeg je, mada se njime vređa i određeni javni interes, ipak primaran interes samog pasivnog subjekta krivičnog dela. S druge strane, time se omogućava da javna optužba ne deluje po svaku cenu u pogledu krivičnih dela kod kojih javni interes nije izražen u znatnoj meri, te se time rasterećuje i krivično pravosuđe (Škulić, 2006). Analiza modaliteta krivičnog gonjenja za neovlašćeno otkrivanje profesionalne tajne potvrđuje argumentovanost i logičnost navedenog shvatanja teorije, ali i stava zakonodavca da licu čija je lična tajna neovlašćeno otkrivena omogućiti da, iako nema svojstvo ovlašćenog tužioca, u potpunosti raspolaže tužbenim zahtevom javnog tužioca.

Saglasno tome, propisano je da ovlašćeno lice podnosi predlog za krivično gonjenje nadležnom javnom tužiocu u roku od tri meseca od dana kad je saznalo za krivično delo i učinioca. Takođe, ako je oštećeni usled neznanja podneo krivičnu prijavu ili je podneo predlog za ostvarivanje imovinsko-pravnog zahteva u krivičnom postupku, smatraće se da je time podneo i predlog za gonjenje. Propisano je i da će se blagovremeno podneta privatna tužba smatrati blagovremeno podnetim predlogom oštećenog, ako se u toku postupka utvrdi da se radi o krivičnom delu za koje se goni po predlogu.

Za krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajne posebno je značajna okolnost da za maloletnike i lica koja su potpuno lišena poslovne sposobnosti, predlog za krivično gonjenje podnosi njihov zakonski zastupnik, s tim što maloletnik koji je navršio šesnaest

[8] NBP • Žurnal za kriminalistiku i pravo

godina može i sam podneti takav predlog. Ako oštećeni umre u toku roka za podnošenje predloga ili u toku postupka, njegov bračni drug, lice sa kojim živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici, deca, roditelji, usvojenici, usvojitelji, braća i sestre mogu u roku od tri meseca posle njegove smrti podneti predlog odnosno, dati izjavu da postupak nastavljaju (čl. 53–56 ZKP).

Najzad, s obzirom na vrstu i visinu propisane kazne, izvršiocu krivičnog dela neovlašćenog otkrivanja tajne sudiće sudija pojedinac u skraćenom postupku.

7. Zaključak

Pravo na privatnost predstavlja jedno od najvažnijih sloboda i prava čoveka i građanina s kraja XX i početka XXI veka. Zbog toga je to pravo proklamovano u mnogim međunarodnim aktima, a eksplicitno je utvrđeno i odredbama Ustava Republike Srbije. Najzad, konkretnu potvrdu ovog i drugih osnovnih ljudskih prava i sloboda predstavlja propisivanje grupe krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina u posebnom delu Krivičnog zakonika, među kojima veliki značaj ima i krivično delo neovlašćenog otkrivanja tajni.

Profesionalna tajna se odnosi na sve što nosilac profesije sazna u kontaktu sa klijentom, a što ne sme biti dostupno drugim licima, posebno onima od kojih klijenti mogu imati štete ili trpeti posledice. Čuvanje profesionalne tajne ima poseban značaj u profesijama koje rade sa osobama izraženih psiholoških, psihopatoloških ili socijalnih problema. Reguliše se posebnim kodeksima uz striktnu obavezu čuvanja profesionalne tajne, sa eventualnim izuzecima za koje moraju postojati veoma važni razlozi ili zakonski osnov. Polazeći od toga, a po izričitom stavu našeg zakonodavca, ovo krivično delo može izvršiti advokat, lekar i svako drugo lice koje neovlašćeno otkrije profesionalnu tajnu (javni beležnik, sveštenik, psiholog, socijalni radnik, telohranitelj, i sl.).

Podaci koji su predmet otkrivanja predstavljaju ličnu tajnu. To su podaci o ličnosti, njegovim svojstvima, zdravstvenom stanju, odnosima u porodici ili sa drugim licima i svi drugi podaci koji spadaju u sferu privatnosti pasivnog subjekta, a koji nisu uvredljivi ali izazivaju stid kod pasivnog subjekta ili sažaljenje kod onih koji za njih čuju. To moraju biti činjenice iz života nekog lica koje se objektivno mogu smatrati tajnom, a ne zato što to lice ne želi da to drugi sazna. Da li je takva činjenica objektivno lična tajna, određuje se u svakom konkretnom slučaju prema njenoj sadržini i štetnosti posledica koje bi nastale nakon otkrivanja.

Posebno treba imati u vidu da se problematika neovlašćenog otkrivanja tajni može posmatrati sa različitih aspekata, ali i u različitim kontekstima. Posmatrano sa aspekta normativnog uređivanja, odgovornost za neovlašćeno otkrivanje tajni može biti ne samo disciplinska i građanska, već i krivičnopravna. U svakom slučaju, dužnost čuvanja profesionalne tajne predstavlja jedan vid ostvarivanja ustavom zagarantovanih prava na ljudsko dostojanstvo i privatnost.

Na kraju, sa sigurnošću se može zaključiti da podaci koji predstavljaju profesionalnu (pozivnu) tajnu za učinioca i, istovremeno, ličnu tajnu za pasivnog subjekta, u Republici Srbiji uživaju solidnu legislativnu zaštitu, što je od nesumnjivog značaja za demokratski razvoj društva i predstojeće evropske integracije. Sankcija

zaprećena za neovlašćeno otkrivanje tajne sasvim je adekvatna, jer je primerena ovom i drugim blažim oblicima ugrožavanja prava na privatnost. Na isti zaključak upućuju i identična rešenja iz uporednog prava.

8. Literatura

- Atanacković, D. (1985). *Krivično pravo: posebni deo*, Beograd: Službeni list SFRJ.
- Dabić, Lj. (2008). Zabrana oglašavanja i dužnost čuvanja profesionalne tajne u oblasti slobodnih profesija, *Pravna riječ*, 17, 89–104
- Dorđević, Đ. (2009). *Krivično pravo: posebni deo*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Grum, D. (2004). *Priručnik za istražitelje povrede ljudskih prava* (prevod). Beograd: Fond za humanitarno pravo.
- Jevtić D. (1956). Kriminološko psihološki osvrt na odavanje tajne, *Narodna milicija*, 11, 16–27.
- Jovanović, Ž. (1973). *Krivično pravo (posebni deo)*. Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Lazarević Lj. i dr. (2004). *Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore*, Cetinje: Obod.
- Najman V. (1967). Šta je tajna: tajna u razmerama krivičnogpravnog zaštite, Beograd: Export-Press.
- Petrović-Škero, V. (2005). Pravo na privatnost i lekarska tajna, *Izbor sudske prakse*, 1, 5–9.
- Radišić, J. (2002). „Dužnost čuvanja medicinske tajne“, *Anali Pravnog fakulteta*, 3–4, 325–337.
- Stojanović, Z. (2007). *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd: Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2006). *Krivično procesno pravo: opšti deo*, Beograd: Službeni glasnik.
- Tahović, J. (1953). *Krivično pravo: posebni deo*, Beograd: Naučna knjiga.
- Unković, D. (1989). *Strategija i tehnika zaštite poslovnih informacija*, Beograd: Savremena administracija.
- Zabel, B. (1970). *Poslovna tajna*, Beograd: Institut za uporedno pravo.

Pravni propisi

- Opšta deklaracija o pravima čoveka, *Službeni list FNRJ*, 0/1948).
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Službeni list SFRJ*, 7/1971.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda *Službeni list SCG – Međunarodni ugovori*, 9/2003, 5/2005.
- Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, 98/2006.
- Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Službeni list SRJ*, 70/2001, 68/2002; *Službeni glasnik RS*, 58/2004, 85/2005, 115/2005, 46/2006, 49/2007, 122/2008, 20/2009, 72/2009.
- Zakon o tajnosti podataka, *Službeni glasnik RS*, 104/2009.

UNAUTHORIZED DISCLOSURE OF SECRETS

SUMMARY

The right to privacy is one of the most important rights and freedoms of a man and a citizen in the late twentieth and early twenty-first century. Accordingly and starting from the need for human rights and freedom to be identified, prescribed and effectively protected within the national legal system, our legislators incriminated unauthorized disclosure of secrets. Proceeding from this, the paper analyzed the crime will be legislative in Article 141 of the Criminal Code of the Republic of Serbia, and made the appropriate comment on the content of personal and professional (dial) secrets, and the similarities and differences between the disclosure of professional and trade secrets. On the basis of this it can be concluded that in the Republic of Serbia the data from the sphere of privacy, which on the one hand represent personal and on the other hand professional secrets, enjoy a solid legislative protection, which is of undoubted importance for the democratic development of society and the upcoming European integration.

UTICAJ KARDERSKIH FORUMA NA EKSPANZIJU I GLOBALIZACIJU ZLOUPOTREBE PLATNIH KARTICA NA INTERNETU

Vladimir Urošević¹

*Sergej Uljanov²

¹Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

²Nacionalni centralni biro Interpola, Beograd

Sažetak: Globalizacija u oblasti ekonomije nudi mnoge pogodnosti poslovnom svetu i potrošačima. Nažalost, ova pojava je dovela i do širenja organizovanog kriminala i njegovog premeštanja u sferu transnacionalnog. Internet, kao globalni medijum, omogućava veoma brz protok novca i informacija i zbog toga je omiljeno i nezaobilazno sredstvo koje koriste mnogobrojna lica i kompanije u svom poslovanju. Globalni virtuelni svet postao je pogodno mesto za poslovanje i privatnu komunikaciju, i kao takav je udoban ambijent za mnoge ljude, pa samim tim postaje devedesetih godina prošlog veka veoma interesantan i za kriminalce. Vešti izvršioc i krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog kriminala su vešto iskoristili Internet i postali „učitelji veština“ za kriminalce iz drugih oblasti, i to širom sveta. Ovakva veza Interneta i kriminala formirala je dva tipa visokotehnološkog kriminala: napade na mrežu i korišćenje mreže kao sredstva i mesta izvršenja za druge kriminalne aktivnosti. Međunarodna saradnja između kriminalaca zahvaljujući Internetu takođe je olakšana. Sa proširenim granicama delovanja u svojim različitim pojavnim oblicima, visokotehnološki kriminal danas postavlja nove izazove kojima se ugrožavaju građani, kolektivna bezbednost, kao i ekonomska stabilnost mnogih država. Cilj autora ovog rada je da se ukaže na okvire u kojima organizovane kriminalne grupe funkcionišu kada su motivisane profitom. Autori razmatraju zloupotrebe elektronskih podataka o platnim karticama na Internetu sa aspekta uticaja kaderskih foruma na njihovu ekspanziju i globalizaciju. U radu se posebno analizira organizovanje lica koja vrše zloupotrebu platnih kartica kroz tzv. kaderske forume.

Ključne reči: kaderski forumi, globalizacija, visokotehnološki kriminal, zloupotreba platnih kartica.

---

* E-mail: sputnik970@gmail.com

1. Uvod

Moderne tehnologije uticale su na značajne promene u oblasti platnog prometa, tako da se danas trgovina i bankarstvo u sve većem obimu odvijaju putem korišćenja računarskih i telekomunikacionih mreža, kao i uređaja baziranih na savremenim informacionim tehnologijama. U strukturi sredstava plaćanja dominiraju plastični, elektronski, virtuelni i mobilni novac. Promene u načinu poslovanja uslovile su i pojavu novih oblika kriminala, kao i modifikaciju starih oblika.

Platne kartice, kao savremeni instrumenti bezgotovinskog plaćanja, koriste se za identifikaciju izdavaoca i korisnika kartice na aparatima za izvođenje finansijskih transakcija, u cilju obezbeđenja unosa podataka za te transakcije. Danas postoje dve vrste platnih kartica – debitne i kreditne. Vrlo često se misli na debitnu karticu kada se pomene platna, ili obrnuto. Dok je platna kartica sredstvo plaćanja (ili jednostavnije – to je mala plastična kartica kojom se mogu plaćati roba i usluge), debitna i kreditna kartica su njene podvrste. Kartica se definiše kao mali komad kartona ili plastike koji sadrži neko sredstvo za identifikaciju, što omogućava osobi na koju kartica glasi da kupuje robu ili usluge na teret svog računa. Pored zloupotrebe ovog vida „plastičnog“ novca na Internetu, treba napomenuti da postoje i elektronski, mobilni i virtuelni novac čije su zloupotrebe takođe zastupljene (bitno je napomenuti da zloupotrebe ovih vidova nisu tako česte kao što je to slučaj sa platnim karticama koje su krajem XX i u XXI veku doživele pravu ekspanziju u ovoj oblasti kriminala).

Elektronski novac se definiše kao specifična „monetarna informacija“ koja se putem elektronskog impulsa u „realnom vremenu“ prenosi između učesnika koji obavljaju plaćanja. Elektronsko plaćanje pomoću elektronskog novca predstavlja razmenu materijalnih sredstava putem telekomunikacionih infrastruktura, kakve su Intranet sistemi banaka ili Internet kao mreža. Ovakav novac u osnovi je virtuelan i predstavljen je bročanim sistemom koji postoji u memoriji računara, te kao takav ne poznaje geografske granice i može se praktično u trenutku prebaciti na velike udaljenosti. Premda je češće u upotrebi pojam „elektronski novac“, terminološki je precizniji naziv „digitalni novac“, jer se prvi može koristiti i u analognim komunikacijama. Elektronski novac omogućava kupovinu roba i usluga pomoću računara u okviru komercijalnih računarskih mreža (npr., Interneta) ili poslovnih bankarskih mreža (npr., *SWIFT*-a). Praktično, elektronski novac u svakodnevnim transakcijama zamjenjuje gotovinu i čekove. S druge strane, poslovnim subjektima omogućava da mimo uobičajenih kanala direktno posluju putem računarskih mreža.

Ovakav način plaćanja takođe je podložan mnogim vidovima zloupotreba, kako unutar sistema tako i spolja, od strane izvršilaca krivičnih dela koji navedene informacije presreću prilikom komunikacije i kasnije koriste radi preusmeravanja na svoje račune, račune saizvršilaca, pomagača i sl.

Mobilni telefoni su takođe postali efikasno sredstvo za plaćanje pa se pojavio i takozvani „mobilni novac“ vezan za transfere putem ovih uređaja. Pod M-trgovinom ili mobilnom trgovinom podrazumeva se korišćenje bežičnih digitalnih uređaja za ostvarivanje transakcija na Internetu. U osnovi, reč je o upotrebi bežičnih mreža za pristup mobilnih telefona na Internet. M-trgovina je, za sada, najrasprostranjenija u

Japanu i Evropi (posebno u Finskoj), gde je mobilna telefonija zastupljenija nego u Sjedinjenim Američkim Državama.

I pored činjenice da postoji veliki broj novih načina plaćanja broj korisnika koji koriste platne kartice naglo raste, a sve aktivnija je i trgovina putem Interneta koja se zasniva na njihovoj upotrebi. Ujedno, platne kartice su i najugroženije prilikom korišćenja na Internetu zbog mogućnosti njihovog kompromitovanja i kasnije zloupotrebe.

Širom sveta izvršioi krivičnih dela koji se bave zloupotrebama platnih kartica u okviru organizovanih kriminalnih grupa vrše krivična dela preko Interneta, najčešće u nadi da će pribaviti znatnu protivpravnu imovinsku korist. Kako bi lakše našli „saradnike“ za izvršenje krivičnih dela, mnoga lica koja se bave visokotehnološkim kriminalom pridružuju se Internet servisima koji već imaju formirane grupe sa temama koje su za njih interesantne, ili stvaraju nove forume kako bi privukli zainteresovana lica i stupili u kontakt sa drugim izvršiocima krivičnih dela sa kojima dele ista interesovanja. Bilo da su razlozi ekonomske, kulturološke ili tehničke prirode, motivacija za udruživanje kriminalaca u ovakve virtualne grupe ima mnogo.

Tokom godina, ovaj „posao“ postao je sve više metodičan. Kriminalne grupe koje su se bavile visokotehnološkim kriminalom postale su neka vrsta *IT* podrške organizovanim kriminalnim grupama. Opremljene tehnologijim i stručnjacima za informatiku, visokoobrazovanim i uglednim članovima društva, ove kriminalne grupe su bile posmatrane kao idealan početak za rad, baš kao u nekoj kompaniji, a često su se krile i iza kompanija za čije je funkcionisanje mafija obezbeđivala novac. Nespremni da se upuste u menadžment i poslovanje, kompjuterski stručnjaci su bili angažovani kao prosta radna snaga kada je to bilo potrebno kriminalnim organizacijama. Mnoge od ovih organizacija su ostvarivale veliku protivpravnu imovinsku korist, a u Rusiji su čak uživale i zaštitu Ruske federalne službe za sigurnost, posebno kada je u pitanju zaštita kriminalaca koji se bave visokotehnološkim kriminalom, od potraživanja Interpola i zahteva za ekstradiciju koji su dostavljani od strane EU i SAD. Zauzvrat, ova lica su obećavala da neće napadati informacionu strukturu vladinih službi. Ovakav dogovor je prećutno postignut i bio je poštovan skoro deset godina. Ako su i bili uhapšeni, ruske tajne službe su im kao alternativu zatvorskoj kazni nudili posao u Ruskoj federalnoj službi za sigurnost (Alvey, 2001).

2. Karderski forumi i njihova uloga na Internetu

Činjenica je da i danas i dalje više od 75% studenata tehnike i informatike ne može da nađe adekvatno zaposlenje posle diplomiranja u mnogim zemljama širom sveta. Kako bi ostvarili prihode od kojih mogu živeti oni često otvaraju tzv. „hakerske škole“, u svojim domovima pružaju lekcije o tome kako vršiti upade u sistem, i upućuju svoje „polaznike“ na Internet forume gde mogu da stupe u kontakt sa kriminalcima koji im omogućavaju da zarade dva ili tri puta više nego što mogu da zarade poštenim radom.

U Rusiji je, na primer, „eksplozija“ širenja računarskih virusa nastala nakon finansijske krize 1998. godine. Veliki broj malih i velikih kompanija se zatvarao, a veliki broj programera ostao je bez osnovnih sredstava za život. U Bugarskoj i Rumuniji se pojavio sličan fenomen u ranim devedesetim godinama, kada čitava armija mladih,

visokokvalifikovanih pojedinaca nije mogla da nađe zaposlenje. Tada su se pojavile tzv. „fabrike računarskih virusa“. Pored velikog broja nezaposlenih lica koja su veoma vešta u radu na računarima, korupcija i loša ekonomska situacija uticali su na porast broja krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog kriminala. Tada su neke tradicionalne, već postojeće kriminalne grupe privlačile lica koja imaju ovakva znanja, dok su druga lica sa ovakvim znanjima počela i sama da se bave krivičnim delima. Veliki broj ovih računarskih virusa bio je namenjen, između ostalog, i za krađu finansijskih i drugih podataka sa platnih kartica u svrhu njihovih daljih zloupotreba. Tada su kreirani mnogi Internet forumi na serverima sa teritorije Rusije, kao i drugih država bivšeg Istočnog bloka. Na njima su nudene različite vrste podataka, među kojima su najčešće prodavani maliciozni softveri namenjeni krađi podataka sa računara (računarski virusi), različiti tutorijali za vršenje fišinga, alati za fišing, usluge ubacivanja SQL injekcija u baze podataka, kao i različiti podaci o platnim karticama, korisnička imena i lozinke za različite servise kao što je *PayPal* i dr. Takvi forumi su nazvani kaderskim forumima, pošto su u okviru njih izvršioци krivičnih dela nudili na prodaju, prodavali ili razmenjivali podatke o platnim karticama, nudili uputstva i sredstva za krađu podataka sa platnih kartica, pronalazili saučesnike za izvršenje krivičnih dela i sl.

Devedestih godina XX veka, dok su se mnogi visokoobrazovani kadrovi borili da nađu bilo kakav posao, jedan deo programera koji to nije želeo da radi za malu novčanu nadoknadu, počeo je da piše računarske viruse. Iako je izraz „fabrike virusa“ korišćen da se opiše trud ovih intelektualaca, oni tokom devedesetih nisu imali poslodavce koji bi im ponudili legalan posao i u to doba nisu dobijali nikakvu nadoknadu za to što rade. Najčešće su pravili vurse kako bi izrazili svoje nezadovoljstvo. Iako visokokvalitetni maliciozni programi ponekad donose i do 1000 USD, takva mala plata nije privlačila specijaliste iz ove oblasti. U martu 2001. godine ruski haker *Igor Kovalyev* je u intervju u časopisu *Wired Magazine* naveo: „Ovde je hakovanje odličan posao, jedan od nekoliko dobrih poslova koji su ostali“. Ovaj kriminalni put obezbedio je mnogim stručnjacima izlaz iz nemaštine i povećao šansu za mobilnost stručnjaka na takvom tržištu u Rusiji. Vešti inženjeri koji su bili sposobni da razviju nove veštine i tehnologije u ovoj oblasti, nisu se plašili niti su oklevali da se približe kriminalnim organizacijama koje su postale veoma zainteresovane za Internet, posebno u oblasti privrednog poslovanja. I danas je situacija u Rusiji takva da programeri veoma lako pristaju da rade za kriminalne organizacije uz dobru novčanu nadoknadu. U ovoj državi, koja je i dalje opterećena nasilnim krivičnim delima, neke organizacije koje se bave visokotehnološkim kriminalom, od strane javnosti smatraju se i najvećom silom i potencijalom ove države u digitalnoj eri. Takođe se na kriminalce iz ove oblasti blagonaklono gleda kao na savremene „Robin Hud“ figure, koje mogu adekvatno da podrže svoje članove i njihove porodice krađom novca od bogatih ljudi sa Zapada „koji na svojim računima i platnim karticama neopravdano poseduju velike količine novca“. U Kini se, na primer, u okviru studije koja je sprovedena 2005. godine na Akademiji društvenih nauka u Šangaju, može videti da hakeri i rok zvezde imaju sličnu slavu i poštovanje, a 43 % učenika osnovnih škola je izjavilo i da voli hakere.

Takođe su česti i slučajevi angažovanja posrednika za podizanje novca i robe protivpravno pribavljenih izvršenjem krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog

kriminala, preko Internet sajtova na kojima se nudi zaposlenje i/ili putem *spam* poruka. Oni predstavljaju ključni primer novih napada kriminalaca i kriminalnih grupa koji nisu usmereni na kompjuterske sisteme (sintaktički) već na njihove korisnike (semantički). U mnogim državama lica pristaju na ovakva angažovanja iz očajničke želje da nađu zaposlenje, pa vrlo često ne postavljaju nikakva pitanja. Ovakvi slučajevi angažovanja su česti kada se za ovakve poslove vrbuju lica koja imaju najmanje iskustva, a članovi su karderskih foruma (Urošević, Ivanović, 2010).

Pored organizovanih kriminalnih grupa koje su koncentrisane u pojedinim državama ili oblastima i koje imaju jasno organizovanu strukturu, postoje i mnoge kriminalne grupe koje se formiraju oko pojedinih zajedničkih interesa i potom traju neko vreme, od nekoliko meseci pa do nekoliko godina. Ovakve grupe se formiraju u zavisnosti od potrebe i interesa njenih članova. Kao najlakši metod za komunikaciju ove grupe su izabrale forume i Internet sajtove sa ograničenim pristupom, kako bi se prilikom vršenja ilegalnih aktivnosti zaštitili od krivičnog progona, a u isto vreme obezbedili i mesto gde će moći da razmenjuju iskustva, kupuju i prodaju podatke, sredstva za izvršenje krivičnih dela i dr. Rasprostranjenost platnih kartica, mogućnost njihove primene i dostupnost najmodernijih informacionih tehnologija, učinila ih je izuzetno atraktivnim za veliki broj kriminalaca i kriminalnih grupa širom sveta. Posebno su postala ranjiva tržišta na kojima se platne kartice tek uvode u platni promet, gde nema dovoljno iskustva u elektronskom poslovanju i gde ne postoji sistem za sprečavanje ovakvih zloupotreba, kao i države gde je standard veoma visok, i gde je razvijen sistem onlajn bankarstva i trgovine.

Platne kartice je danas moguće koristiti za podizanje gotovine na bankomatima, šalterima banaka, za plaćanje robe i usluga na prodajnim mestima opremljenim *POS (Point of Sale)* terminalima ili imprinterima, za plaćanje u elektronskoj trgovini, kao i za plaćanje robe naručene poštom i telefonom. Plaćanje pomoću platnih kartica se može izvršiti preko Interneta bez odlaska do banke ili do trgovca, iz kuće, kako u zemlji, tako i u inostranstvu. Upravo na Internetu postoji najveća opasnost da elektronski podaci sa platnih kartica budu kompromitovani (Urošević, 2009).

Specijalizovani Internet sajtovi i forumi na Internetu veoma često predstavljaju pogodno mesto za nuđenje računarskih virusa na prodaju, kao i drugih usluga, među kojima su i softverski alati namenjeni pribavljanju podataka o platnim karticama, elektronski tutorijali namenjeni za obuku lica koja hoće da pribave podatke o platnim karticama, pa čak i informacije o platnim karticama, kao što su brojevi platnih kartica, CVV2 brojevi, tip platne kartice, validnost platne kartice, imena i prezimena korisnika i drugi podaci o prebivalištu vlasnika platne kartice, elektronska adresa vlasnika, poštanski broj, svojstvo na osnovu koga se korisnik nalazi u bazi neke elektronske prodavnice, datum kada je izvršena kupovina, *IP* adresa korisnika koju je koristio prilikom kupovine, tip korišćenog Internet pretraživača, kao i podatke o tome da li je korisnik, tj. klijent još uvek aktivni klijent elektronske prodavnice. Na ovakvim forumima nude se samo inicijalni podaci ponuđača, koji ne predstavljaju ništa više sem inicijalnog kontakta (*ICQ*, *MSN*, elektronska adresa, broj telefona ili neki drugi kontakt). Nakon razmene podataka sa zainteresovanim licima, koji ni ponuđača ni zaintereso-

vano lice ne obavezuju, korisnici se upućuju na sigurnije Internet sajtove i forume (gde je pristup zaštićen pomoću šifri) i gde im se nude ozbiljniji poslovi.

Najčešće je za kupovinu preko Interneta kupcu danas potrebno da ima elektronske podatke o platnoj kartici, kao što je broj kartice, validnost (datum od kada kartica važi) i CVV2 broj (*Card Verification Value 2* – trocifreni broj koji se nalazi na poledini kartice). Do ovih podataka o platnim karticama izvršioци krivičnih dela preko Interneta dolaze na nekoliko načina, a najrasprostranjeniji su:

- slanje neželjenih poruka (*spam*);
- pecanje (*phishing*);
- farming (*pharming*);
- krađa podataka o platnim karticama iz baze podataka elektronskih prodavnica.

Karderski forumi postali su veoma popularni kao mesto i način za razmenu znanja i veština potrebnih za vršenje ovih krivičnih dela, kao i za prodaju podataka o platnim karticama koji su na ovaj način pribavljeni. Svakog dana stotine informacija vezanih sa ukradene, lažne i druge platne kartice prodaje se i kupuje od strane kriminalaca koji se bave izvršenjem krivičnih dela iz ove oblasti na karderskim forumima. Specijalizovani forumi povezuju kardere i kupce, jedne sa drugima. Oni prvo kupuju test podatke, isprobaju ih da vide da li funkcionišu kako treba i, ukoliko su zadovoljni, kupuju veću količinu podataka radi vršenja krivičnih dela. Ovi podaci se kasnije koriste za prevare vezane za klasične vidove zloupotreba kao što su skidanje novčanih iznosa na bankomatima pomoću lažnih platnih kartica ili kupovina robe, kao i za sve druge vidove prevara tipa „card not present“ na Internetu.

Ovakvih foruma ima mnogo, ali su i policijske službe mnogih država uspele da prate rad nekih od njih, kao i da infiltriraju policijske službenike u ovu virtuelnu sredinu kako bi pratile aktivnosti njihovih članova. Ovakve aktivnosti policijskih službi su u nekoliko slučajeva rezultirale pronalaskom i hapšenjem osnivača i članova karderskih foruma. Jedan od ovakvih foruma bio je i *ShadowCrew*. Ovaj forum bio je u funkciji od avgusta 2002. godine do oktobra 2004. godine. Na njemu su korisnicima nudeni podaci i informacije u vezi s kupovinom ili prodajom digitalnih ličnih ili bankovnih podataka (SSN, dampovi kartica, CVV2 brojevi), kao i falsifikovana dokumenta potrebna za vršenje krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminala. Korisnici su dobijali određene privilegije kroz aktivno učešće i doprinose tutorialima u okviru diskusionih grupa. Na forumu je sadržaj nuđen na engleskom i ruskom jeziku, i uglavnom je bio usmeren na korisnike iz SAD i Istočne Evrope. Korisnici iz SAD su se uglavnom bavili hakovanjem, a članovi iz Rusije i Rumunije su bili eksperti za proizvodnju lažnih platnih kartica i njihovu zloupotrebu.

U septembru 2008, američka služba *FBI* objavila je da je završena dvogodišnja tajna operacija vezana za *DarkMarket* karderski forum. Ova akcija rezultirala je hapšenjem 56 lica, i time je sprečena prevara čija je vrednost bila veća od 70 miliona američkih dolara. Akcija je realizovana u saradnji sa policijskim službama i međunarodnim policijskim organizacijama širom sveta. Izvršioци krivičnih dela iz različitih država širom sveta su na ovom karderskom forumu, koji je predstavljao svojevrstu međunarodnu, transnacionalnu kriminalnu mrežu u virtuelnom prostoru Interneta, bili uključeni u

kupovinu i prodaju informacija u vezi sa podacima sa platnih kartica, podacima za logovanje (korisnička imena i lozinke), kao i opreme potrebne za vršenje krivičnih dela iz oblasti privrednog kriminala. Na vrhuncu svog rada, ovaj forum je imao preko 2.500 članova.

Agencija *FBI* je ovu operaciju izvršila uz pomoć mnogih domaćih i međunarodnih policijskih službi, među kojima su *Computer Crime and Intellectual Property Section of the U.S. Department of Justice*, *Serious Organised Crime Agency* iz Velike Britanije, *Turkish National Police – KOM Department* iz Turske, *Bundeskriminalamt (German Federal Criminal Police in Wiesbaden)*, i *the Landeskriminalamt Baden – Wuerrtemberg (State Police of Baden Wuerrtemberg)* iz Nemačke.

Mnogi slučajevi infiltracije policijskih službi u karderske forume učinili su kriminalce iz ove oblasti veoma opreznim, pa su mere zaštite sve jače.

3. Uticaj karderskih foruma na zloupotrebu platnih kartica na teritoriji Republike Srbije

Izvršioi krivičnih dela koja se vrše preko Interneta lične, finansijske i druge podatke potrebne za izvršenje krivičnih dela pribavljaju najčešće korišćenjem alata za *phishing*, slanjem neželjenih poruka (*SPAM*) i korišćenjem *SQL* injekcija za pribavljanje podataka iz baza podataka elektronskih prodavnica u inostranstvu. Elektronski podaci koji su od interesa za izvršioce krivičnih dela su najčešće u vezi sa platnim karticama, a nakon krađe oni ih, putem Interneta najčešće koriste za naručivanje robe preko elektronskih prodavnica na teritoriji Republike Srbije, ali i u inostranstvu. Izvršioi krivičnih dela su, na osnovu dosadašnjih iskustava Odeljenja za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, uglavnom mlađi punoletnici, dok se kao saizvršioi javljaju i starija punoletna lica, pogotovu u ulozi lica koja preuzimaju robu za određeni procenat (tzv. *money mules*).

Elektronske prodavnice preko svojih Internet stranica na našoj teritoriji uglavnom za naručivanje robe zahtevaju neke osnovne podatke kao što su: broj telefona, ime, prezime i adresa lica koje će preuzeti robu, elektronska adresa i slično. Prilikom unosa narudžbine traže se broj platne kartice i *CVV2* broj, kao i lični podaci vlasnika. Ovakav način elektronskog poslovanja doveo je do porasta broja zloupotreba u vezi sa nelegalnim pribavljanjem ličnih i drugih podataka.

Veliki broj baza podataka koje se danas koriste u poslovne svrhe imaju neku formu Internet interfejsa, i na taj način dozvoljavaju internim i/ili spoljnim korisnicima da lako mogu da im priđu kroz komercijalne softvere za pretraživanje. Vrlo se često dešava da se baze podataka u kojima se nalaze lični podaci o korisnicima usluga, među koje spadaju i elektronski podaci o platnim karticama, kompromituju upravo ovim putem, pošto nisu dovoljno zaštićene.

Većina Internet stranica elektronskih prodavnica je napravljena na *PHP* ili *SQL* baziranim softverskim platformama. Glavni cilj ovih Internet stranica je obezbeđivanje proizvoda i usluga klijentima. Ovi Internet sajtovi uglavnom su interaktivni i zasnovani na principu poštovanja želja korisnika i odgovora na njihove upite. Postoji mnogo načina za preuzimanje kontrole nad Internet sajtovima i kompromitovanje baze podataka radi pribavljanja ličnih podataka klijenata.

SQL injekcijama se u sistem baze podataka ubacuje mali deo podataka ili programski kod koji istražuje slabosti u zaštiti same baze podataka, da bi se one zatim nesmetano zloupotrebile radi kompromitovanja i krađe podataka o platnim karticama.

Najsofisticiraniji vid napada vezan za kompromitovanje podataka sa platnih kartica je tzv. *pharming* koji predstavlja vrstu napada koja za cilj ima preusmeravanje *HTTP* (*Hypertext Transfer Protocol*) zahteva korisnika na lažne i zlonamerne lokacije umesto na originalne. Uopšteno govoreći, to je napad čiji je rezultat sličan „pecanju“ – korisnik koji je uspešno prevaren ostaviće osetljive podatke (lozinka ili broj kreditne kartice) na Internet stranici napadača koja je lažno predstavljena kao legitimna Internet lokacija. U našoj državi ovakvi vidovi napada još uvek nisu otkriveni.

Godine 2008, od strane jednog preduzeća sa teritorije Republike Srbije koje vodi uspešnu elektronsku prodavnicu na Internetu, podneta je krivična prijava zbog postojanja osnova sumnje da je od strane neidentifikovanog izvršioca izvršeno krivično delo Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica iz člana 225. KZ i Računarska prevara iz člana 301. KZ, zbog zloupotrebe elektronskih podataka sa više platnih kartica, kao i krađe i zloupotrebe identiteta australijskih državljana koji su vlasnici ovih platnih kartica, u cilju kupovine tehničke robe. Nakon izvršenih provera utvrđeno je da je izvršilac navedenih krivičnih dela elektronske podatke o platnim karticama i identitetu njihovih vlasnika pribavio upotrebom SQL injekcija koje je koristio za napade na slabo zaštićene SQL baze podataka koje su se nalazile na SQL serverima elektronskih prodavnica sa područja Australije. Pored podataka o brojevima platnih kartica, CVV2 brojevima, tipu i validnosti platne kartice, imenu i prezimenu korisnika, izvršilac krivičnog dela pribavio je i druge podatke kao što su prebivalište vlasnika platne kartice, elektronska adresa vlasnika, poštanski broj, svojstvo na osnovu kojeg se korisnik nalazi u bazi elektronske prodavnice, i datum kada je izvršena kupovina, IP adresa korisnika koju je koristio prilikom kupovine, tip korišćenog Internet pretraživača, kao i podatke o tome da li je korisnik još uvek aktivni klijent elektronske prodavnice. Takođe je bio u mogućnosti da sazna ukupan broj platnih kartica čiji se podaci nalaze u samoj SQL bazi elektronske prodavnice.

Phishing predstavlja još jedan od veoma čestih vidova pribavljanja poverljivih ličnih, finansijskih i drugih podataka u poslednjih nekoliko godina. Ovaj oblik pribavljanja podataka podrazumeva skup aktivnosti kojima neovlašćena lica korišćenjem lažnih elektronskih poruka preko elektronske pošte i lažnih Internet stranica finansijskih institucija, korisnike Interneta navode na otkrivanje poverljivih podataka kao što su, na primer, jedinstveni matični broj građana, korisničko ime i lozinka, *PIN* (*Personal Identification Number*) broj kartice, broj kreditne kartice i slično. Pri *phishing* napadima koristi se kombinacija socijalnog inženjeringa i tehničkih mogućnosti koje pružaju savremene informacione tehnologije (*NGSSoftware LTD*, 2006). Za realizaciju ovakvih napada koriste se elektronske poruke, kao što su:

- lažna upozorenja banaka ili drugih finansijskih organizacija da će doći do gašenja računa klijenta ukoliko ne izvrši unos, odnosno ažuriranje određenih podataka;
- lažne poruke administratora u kojima se traže korisnički podaci kao što je lozinka;

– poruke koje se pozivaju na bezbednost i zahtevaju od korisnika otkrivanje ličnih informacija (korisnički račun, lozinka itd) ili zahtevaju instalaciju nekog programa radi otklanjanja otkrivenog bezbednosnog propusta;

– poruke koje obaveštavaju korisnika da je dobio na lutriji, zbog čega treba da dostavi određene podatke kako bi mogao podići dobitak (Forum za prevenciju zloupotreba platnih kartica Odbora za bankarstvo i osiguranje Privredne komora Srbije, 2007) .

Da bi se klijent neke banke prevario i naveo da unese svoje podatke, tehnike „pecanja“ često koriste linkove koji po nazivu liče na prave adrese banaka, ali se zapravo nalaze na sasvim drugoj IP adresi (*Internet Protocol*) i hostovane su na serverima širom sveta, dok izgled Internet prezentacije u potpunosti odgovara pravoj Internet stranici banke.

U principu, osnovni način funkcionisanja „pecanja“ je sledeći: na elektronsku poštu korisnika određene banke šalje se elektronska poruka u kojoj se, na primer, navodi da se baza podataka banke preuređuje i da je potrebno da primalac poruke ode na link koji se nalazi u poruci preko Interneta. Link je lažan, tj. vodi na lažnu stranicu banke u kojoj se nudi da se primalac poruke uloguje, da unese svoje lične podatke kao što su ime i prezime, adresa, telefon, broj kartice sa validnošću, CVV2 broj i drugo.

Svest korisnika usluga banaka o „pecanju“ danas je na većem nivou, pa su i izvršioци krivičnih dela primorani da upotrebe nove tehnike.

U toku 2009. godine, od strane više preduzeća sa teritorije Republike Srbije koje svoje poslovanje vrše i preko elektronskih prodavnica, podnošene su krivične prijave za krivična dela Falsifikovanje i zloupotreba platnih kartica iz člana 225. KZ i Računarska prevara iz člana 301. KZ protiv neidentifikovanog izvršioца zbog pokušaja zloupotrebe elektronskih podataka sa više desetina platnih kartica, kao i krađe i zloupotrebe identiteta stranih državljana koji su vlasnici ovih platnih kartica, u cilju kupovine tehničke i druge skupocene robe. U jednom slučaju utvrđeno je da je jedan od izvršilaca preko Interneta pribavio podatke o više desetina elektronskih adresa korisnika *Western Union* banke, napravio lažnu stranicu *Western Union* banke koja je bila postavljena na server pod njegovom kontrolom, a zatim slao SPAM poruke korisnicima banke u kojima je od njih traženo da preko lažnog linka postavljenog u poruci posete navodne stranice *Western Union* banke radi ažuriranja njihovih podataka u bazi. Unosom svojih podataka na lažnoj stranici banke, klijenti su podatke o platnim karticama nesvesno slali direktno u ruke izvršioцу krivičnog dela koji ih je zloupotrebio.

U ovim slučajevima su, pored podataka o brojevima platnih kartica, CVV2 brojeva, tipova i validnosti platne kartice i imena i prezimena korisnika, izvršioци krivičnih dela pribavljali i druge podatke kao što su prebivalište vlasnika platne kartice, elektronska adresa vlasnika, poštanski broj, svojstvo na osnovu koga se korisnik nalazi u bazi elektronske prodavnice, datum kada je izvršena kupovina, IP adresa korisnika koju je koristio prilikom kupovine, tip korišćenog Internet pretraživača i dr.

Analizom ovih slučajeva uočeno je da je aktivnost izvršilaca krivičnih dela koji su zloupotrebili platne kartice na Internetu u velikoj meri zavisila od njihovog iskustva u vezi sa učešćem na karderskim forumima. Oni su se, u komunikaciji sa drugim izvršioцима krivičnih dela, opredeljivali za to koji će *modus operandi* primeniti pri pribavljanju podataka o platnim karticama stranih državljana. U ove svrhe su, preko karderskih foruma, stupali u komunikaciju sa izvršioцима krivičnih dela iz inostranstva

koji su im davali tzv. tutorijale, savete i sl. Preko ovih foruma izvršioци su pribavljali i elektronske adrese klijenata banaka, na koje su potom slali *SPAM* poruke sa linkovima koji vode na *phishing* sajtove čije su stranice postavljene na servere koji su pod kontrolom izvršioца krivičnog dela. Izvršioци krivičnih dela koristili su i usluge „specijalizovanih“ servisa na Internetu preko kojih su slali *SPAM* poruke. Preko Internet servisa, za koje su saznali preko karderskih foruma, takođe su slali i *SQL* injekcije kojima su pribavljali podatke iz *SQL* baza podataka elektronskih prodavnica. Takođe je uočeno da su preko karderskih foruma sticali znanja o tome kako da ukradu podatke o identitetu lica. Krađa identiteta nastavljala se upotrebom prikupljenih podataka za izvršenje krivičnih dela koja su u najvećem broju slučajeva u vezi sa sticanjem protivpravne imovinske koristi lica koja zloupotrebljavaju ukradeni identitet (Milošević, Urošević, 2009).

U toku 2008, 2009, i 2010. godine, na teritoriji Republike Srbije otkriveno je osam slučajeva računarskih prevara i zloupotreba platnih kartica na Internetu, u okviru kojih su pokušane i izvršene zloupotrebe podataka sa više stotina platnih kartica, a pribavljena imovinska korist iznosila je preko pet miliona dinara. Identifikovano je dvanaest lica koja su se bavila ovim krivičnim delima i protiv njih su podnete krivične prijave nadležnom tužilaštvu. Zloupotrebljavane su uglavnom platne kartice stranih banaka izdavalaca sa teritorije Sjedinjenih Američkih Država, Nemačke i Australije, a za pribavljanje podataka korišćene su tehnike *SPAM*-a, *phishing*-a i *SQL* injekcija, o čemu si izvršioци znanja sticali najvećim delom preko aktivnog učešća u karderskim forumima.

4. Zaključak

Karderski forumi postali su veoma popularni kao mesto i način za razmenu znanja za vršenje krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog kriminala, kao i za prodaju podataka o platnim karticama koji su na ovaj način pribavljeni. Svakog dana, stotine informacija u vezi sa ukradenim, lažnim i drugim platnim karticama prodaje se i kupuje od strane kriminalaca koji se bave izvršenjem krivičnih dela iz ove oblasti. Specijalizovani karderski forumi povezuju izvršioce krivičnih dela i kupce i pružaju im ambijent u kome, bez postojanja granica, mogu da razmenjuju znanja, veštine i podatke, da planiraju zajedničke akcije i na taj način ugroze fragilnu strukturu savremenih finansijskih tokova u vezi sa elektronskim poslovanjem.

Ova pretnja po bezbednost finansijskog sistema, kao jednog od osnovnih pretpostavki za sigurnost savremenog informacionog društva sve je veća, pa je i zaštita od njih od ključnog značaja.

Karderski forumi su, zbog načina funkcionisanja, veoma opasni u ovom kontekstu, pa je potrebno veće angažovanje policijskih službi na otkrivanju njihovog prisustva i pronalaženju njihovih osnivača i članova. U slučajevima zloupotrebe platnih kartica na Internetu na teritoriji Republike Srbije, kako je navedeno, primećena je značajna aktivnost izvršilaca krivičnih dela sa naše teritorije na karderskim forumima.

U poslednjih pet godina nivo profesionalnosti ovakvih napada je u velikom porastu, rapidno se povećava broj malicioznih softvera, a stalno se menjaju i ciljevi napada. U

narednih pet godina očekuje se i porast broja novih trendova, kao i usavršavanje starih metoda krađe podataka o platnim karticama i načina njihove zloupotrebe. U skladu sa poznatim parametrima moguće je očekivati sledeće trendove:

- visokotehnološki kriminal će po obimu postajati sve više nalik klasičnom kriminalu, a karderski forumi će u novom ambijentu biti sve zastupljeniji;
- pojačavaće se veza između visokotehnološkog, organizovanog i privrednog kriminala, kao prirodna veza koja sledi iz razvoja kriminaliteta u ovoj oblasti; transnacionalni organizovani kriminal u oblasti zloupotrebe platnih kartica će doživeti svoju ekspanziju u ovom virtuelnom okruženju;
- rad *Offshore* kompanija koje podržavaju onlajn bankarske servise i virtuelna kazina koji su na granici sa ilegalnim aktivnostima, uvek će predstavljati idealnu priliku za pranje novca nastalog na osnovu ilegalnih aktivnosti kao što je, na primer, zloupotreba platnih kartica;
- uprkos trudu međunarodnih organizacija, izvršioci krivičnih dela iz oblasti visokotehnološkog kriminala će i dalje biti veoma spretni u istraživanju slabosti i propusta u međunarodnim standardima koji se primenjuju u borbi protiv visokotehnološkog kriminala; uvek će pronalaziti načine da vrše pranje novca preko međunarodnih onlajn kompanija namenjenih isključivo u te svrhe; karderski forumi će se uspešno štititi od otkrivanja i predstavljace idealno tržište za kupoprodaju kompromitovanih podataka o platnim karticama, nudeći prodavcima i kupcima visok stepen anonimnosti;
- zaštićeni karderski forumi biće sve zatvoreniji za prijem novih članova, pa će infiltracija od strane policijskih službenika, kao i obezbeđivanje dokaza o njihovoj aktivnosti biti sve teža;
- anonimnost koja se postiže upotrebom ukradenih podataka o identitetu biće sve učestalija od strane lica koja vrše krivična dela u ovoj oblasti;
- upotreba Internet servisa namenjenih prikrivanju tehničkih tragova o logovanju biće sve rasprostranjenija.

5. Literatura

- Alvey, R. (2001). *Russian hackers for hire: the rise of e-mercenary*, SAD: Janes Intelligence Review.
- NGSSoftware LTD. (2006). *The Phishing Guide Understanding & Preventing Phishing Attacks*. dostupno 21. 2. 2010.
na <http://www.ngsssoftware.com/papers/ThePharmingGuide.pdf>
- Forum za prevenciju zloupotreba platnih kartica Odbora za bankarstvo i osiguranje. (2007). *Platne kartice, edukacioni materijal za predstavnike policije i pravosuđa*. Privredna komora Srbije.
- Urošević, V. (2009). *Zloupotreba platnih kartica i računarske prevare*. Pravni informator.
- Urošević, V., Ivanović Z. (2010). *Uloga interneta kod angažovanja posrednika u preuzimanju protivpravno pribavljene robe i novca izvršenjem krivičnih dela*

visokotehnološkog kriminala. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

Milošević, M., Urošević, V. (2009). Krađa identiteta zloupotrebom informacionih tehnologija. Zbornik radova (knjiga VI): *Bezbednost u postmodernom ambijentu*. Beograd: Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti.

INFLUENCE OF CARDING FORUMS ON EXPANSION AND GLOBALIZATION OF CARD MISUSE ON THE INTERNET

SUMMARY

Criminals committing crimes such as credit card misuse on the Internet as a members of organized crime groups throughout the world usually commit them in a hope that they will acquire a substantial illegal gain from that activity. In order to find “accomplices” for the commission of offenses more easily many criminals engaged in High-Tech crime have joined the Internet services that have already formed groups covering topics that are of interest to them. They also create new Internet forums to attract interested parties in touch with other criminals that share the same interests. Whether the reasons for this are economic, cultural or technical incentives for association of criminals in this virtual groups, there are a lot of them. Carding forums, because of the way of functioning, are very dangerous in this context, and need greater involvement of police services in the detection of their presence and finding their founders and members is more present in many countries. Significant illegal activity of perpetrators from the territory of the Republic of Serbia in carding forums is also detected.

ALATI ZA DIGITALNU FORENZIKU

*Dragan Randelović¹

Tijana Bogdanović²

¹*Kriminalističko policijska akademija, Beograd, Srbija*

²*COING doo, Novi Sad*

Sažetak: Kompjuterska forenzika je naučna disciplina koja se bavi prikupljanjem, očuvanjem, analizom i prezentovanjem podataka koji su elektronski procesirani i uskladišteni na kompjuterskim medijima. Iako je relativno nova disciplina, ona ima potencijal da značajno utiče na specifične tipove istraga i krivičnih gonjenja. Kompjuterska forenzika se značajno razlikuje od tradicionalnih forenzičkih disciplina. Za početak, alati i tehnike koje ova disciplina zahteva, relativno su lako dostupni svakome ko želi da sprovede forenzičku analizu. Nasuprot tradicionalnim forenzičkim analizama, od kompjuterskih istražitelja se zahteva ispitivanje u uslovima koji nisu uvek kontrolisani. Prikupljanje digitalnih dokaza počinje kada se informacija i/ili fizički objekt prikupe ili sačuvaju u očekivanju ispitivanja. Termin „dokaz“ implicira da je osoba koja ga je prikupila prepoznata od strane Cuda, kao i sam proces prikupljanja. Podatak ili fizički objekt postaje dokaz jedino kada je prikupljen od strane ovlašćenog lica.

Ključne reči: kompjuterska forenzika, komercijalni i nekomercijalni alati za digitalnu forenziku.

1. Uvod

Termin „kompjuterska forenzika“ ili „digitalna forenzika“ označava primenu naučnih metoda u cilju identifikacije, prikupljanja i analiziranja podataka uz očuvanje integriteta originalnog dokaza kao i lanca nadležnosti. Kompjuterska forenzika se može definisati i kao proces prikupljanja, očuvanja, analize i prezentovanja digitalnih dokaza.

Digitalni dokazi su osetljivi, lako se brišu, menjaju i time kompromituju. Specijalni forenzički alati omogućavaju povrat i analizu obrisanih, skrivenih i privremenih podataka koji u normalnim uslovima nisu vidljivi.

---

* E-mail: dragan.randjelovic@kpa.edu.rs

Forenzički alati se koriste zato što digitalni dokazi imaju strukturu kao „santa leda“ – sastoje se od vidljivih dokaza koji se lako pronalaze i moguće ih je otkriti „klasičnim alatima“ (kao što je *Windows Explorer*) a veći deo dokaza čine obrisani, preimenovani ili skriveni fajlovi za koje su potrebni forenzički alati za identifikaciju (Bishop, 2003; Casey, 2004).

Procedura koja se uglavnom preduzima prilikom forenzičke istrage podrazumeva da se odrede računari koji su predmet istrage, sačuvaju originalni mediji i spreče bilo kakve izmene sadržaja medija. Ako je kompjuter upaljen, preuzima se sadržaj RAM-a (*random-access memory*), zatim se kompjuter gasi, bilo redovnim putem, bilo isključivanjem napajanja, prave se kopije svih bitnih medija i forenzička analiza se obavezno vrši na kopijama medija (INsig2, 2003).

Neki alati za digitalnu forenziku dizajnirani su samo za jednu svrhu, dok drugi nude veliki spektar funkcionalnosti. Jedinstvenost svake istrage određuje alat, iz kompleta alata koji su dostupni istražitelju, najbolji za predmetnu istragu.

Postoji velika razlika između forenzičkih alata, kako po funkcionalnosti i kompleksnosti, tako i po ceni. Neki od vodećih komercijalnih produkata koštaju nekoliko hiljada dolara, dok su drugi besplatni. Opet, priroda forenzičara i cilj istrage određuju alat koji će se koristiti. Uopšteno, istražitelj će koristiti alat da bi prikupio podatke sa sistema (kompjuter ili kompjuterska mreža) bez menjanja podataka na njemu. Ovaj aspekt istrage, izbegavanje menjanja originalnih podataka, jeste osnovni princip kompjuterske forenzike, i neki dostupni alati uključuju funkcionalnost specijalno dizajniranu da podrži ovaj princip. U praksi, nije uvek jednostavno prikupiti podatke bez ikakvog menjanja sistema (čak će i samo gašenje kompjutera, zbog prenosa, prouzrokovati promene na podacima tog sistema), ali iskusan istražitelj će težiti da zaštiti integritet originalnih podataka kad god je to moguće.

Da bi se ovo izvršilo, potrebno je napraviti tačnu kopiju svih podataka sa diska. Ova kopija se naziva slika, a proces akvitičija; ova slika je subjekat istrage.

Drugi koncept podrazumeva da se obrisani podaci ili njihovi delovi, mogu povratiti. Uopšteno, kada se podatak obriše on nije fizički nestao sa sistema, nego je samo uklonjen podatak o lokaciji podatka (na hard disku ili drugom mediju). Otuda, podatak može još biti prisutan, ali operativni sistem kompjutera više „ne zna“ za njega. Pravljenjem slike i analizom svih podataka sa diska, ne samo onih koji su poznati operativnom sistemu, moguće je oporaviti podatak koji je bio slučajno ili namerno obrisan (Forensic Focus, 2009).

2. Komercijalni alati

Postoji veliki broj komercijalnih alata za digitalnu forenziku dostupnih na tržištu. Neki se koriste samo za kreiranje slike medija a neki za analizu tih slika, mada većina komercijalnih alata ima obe mogućnosti i nude još mnogo toga. U ovom delu opisan je alat *EnCase*, koji je zvanični alat koji koriste američke vlasti, kao i drugi spomenuti alati koji su često upotrebljavaju.

EnCase, iz *Guidance Software*, potpuno je uobičen komercijalni softverski paket, koji omogućava istražitelju da napravi sliku i ispita podatke sa hard diska, pokretnog

medija ili PDA. Istraga pomoću *EnCase*-a počinje korišćenjem softvera da kreira sliku medija koja se zatim analizira. Mogući su pretraga po ključnoj reči, pregled fotografija ili ispitivanje obrisanih fajlova. Mnoge vlasti širom sveta koriste *EnCase* i to je važan faktor za istražitelje ako postoji mogućnost da će se istraga naći na sudu. *EnCase* je jedan od najskupljih komercijalnih alata, a popust je omogućen vlastima. *EnScripts* i prilagodljivi filteri omogućavaju istražitelju da brzo pronađe relevantne podatke da dalju obradu sa predefinisanim *EnScripts*, ili da razvije sopstvene sa *EnScript* alatom (EnCase, 2009).

FTK pokušava da pomogne analitičaru smanjivanjem ogromnih skupova podataka na podskup važnih informacija. *FTK* je komercijalan proizvod razvijen od strane *AccessData*. Najveća prednost *FTK*-a i ono po čemu se izdvaja od ostalih alata za digitalnu forenziku je veoma intuitivan korisnički interfejs koji omogućava jednostavan rad i početnicima (*AccessData*, 2009).

Vogon International nudi širok spektar komercijalnih softvera za digitalnu forenziku koji su podeljeni na softvere za pravljenje slike, obradu i istragu. Softver za kreiranje slike, pravi tačnu kopiju podataka sa diska koja može biti indeksirana sa softverom za obradu da bi se brže vršila pretraga komponenti istrage. U širokoj ponudi *Vogon* nudi sličnu funkcionalnost kao *EnCase* pojednostavljajući proces pravljenja slike i pretrage.

SafeBack je još jedan komercijalni softver za kompjutersku forenziku često upotrebljavan od strane vlasti širom sveta. *SafeBack* je primarno korišćen za pravljenje slike hard diska Intelovih kompjutera i povratak ovih slika na drugi hard disk. Program je baziran na DOS-u (*Disk Operating System*), može se pokrenuti sa flopi diska i namenjen je samo za pravljenje slike, ne uključuje mogućnost analize kao *EnCase* ili *Vogon*-ov forenzički softver (*Forensic Focus*, 2009).

Neophodno je, pored kratko opisanih softvera za digitalnu forenziku, bar spomenuti i *Ilook Investigator* kao i *HELIX* od *e-fence* koji je varijanta *Knoppix Linux* distribucije.

2.1 EnCase

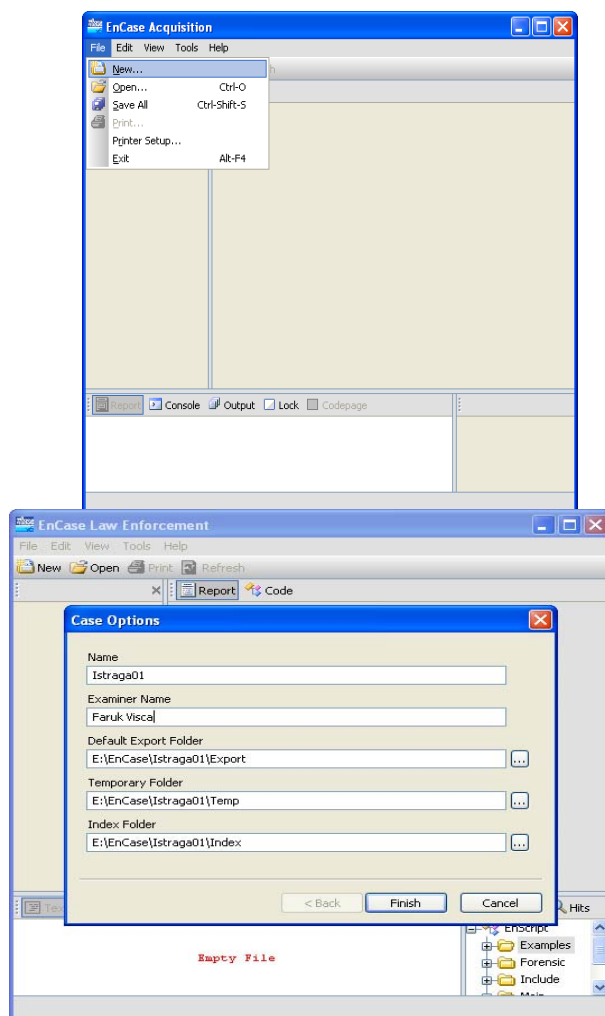
EnCase Forensic, proizvod kompanije *Guidance Software*, jeste industrijski standard u digitalnoj, odnosno računarskoj forenzici i istrazi. Neke od osnovnih prednosti korišćenja *EnCase*-a su dobra tehnička podrška korisnicima, grafički korisnički interfejs, odličan dodatak za kreiranje skripti, velika baza korisnika, priznavanje forenzičke analize na sudovima i još mnogo toga objedinjenog u jednom alatu.

Korišćenjem ovog programa moguće je uraditi kompletnu forenzičku analizu počevši od akvizicije do konačnog izveštaja. Ovo je jedan od najviše upotrebljivanih alata u pravosudnim i policijskim organima, među državnim istražiteljima kao i konsultantima (EnCase, 2009).

EnCase radi na *Windows* operativnom sistemu, ali postoji i *Linux* verzija (*LinEn*). U mogućnosti je da radi analizu različitih platformi, od *Windows*-a, *Linux*-a i OS X do *Solaris*-a. Posедуje mnoštvo modula koji automatizuju, ubrzavaju i daju kvalitet istrazi.

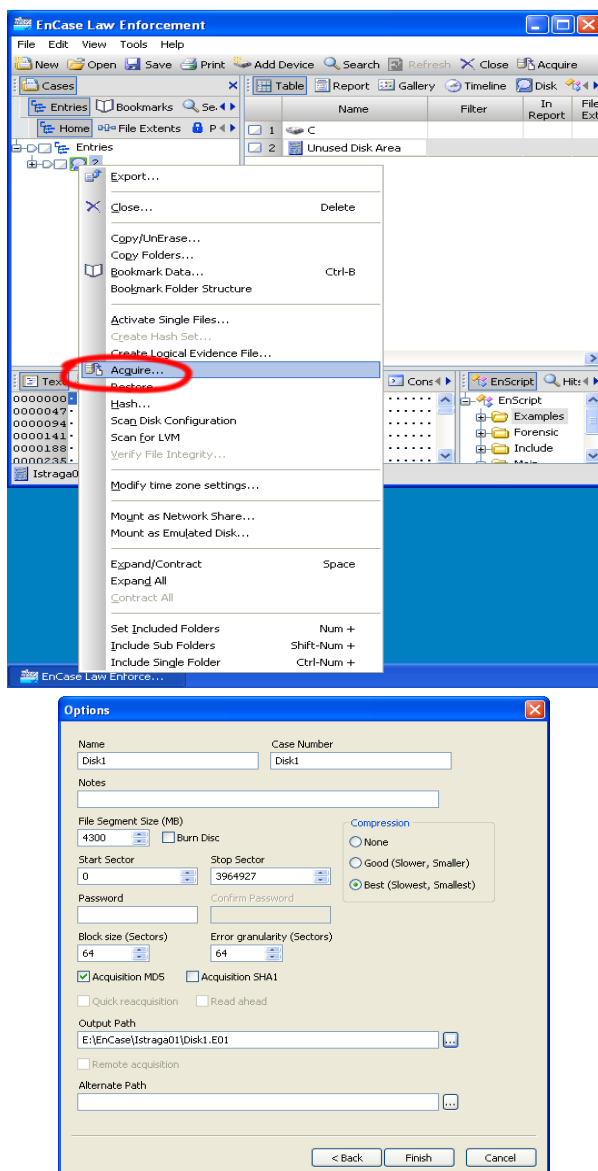
Program *EnCase 6* može da radi na *Windows XPPro*, *Windows 2003 Server* ili *Windows 2000Pro*. Na *Windows Vista* ne rade neki vrlo važni moduli (npr. softverski *write blocker*).

Novi slučaj se otvara klikom na *File – New*. Zatim se dodaju opcije za predmetni slučaj.

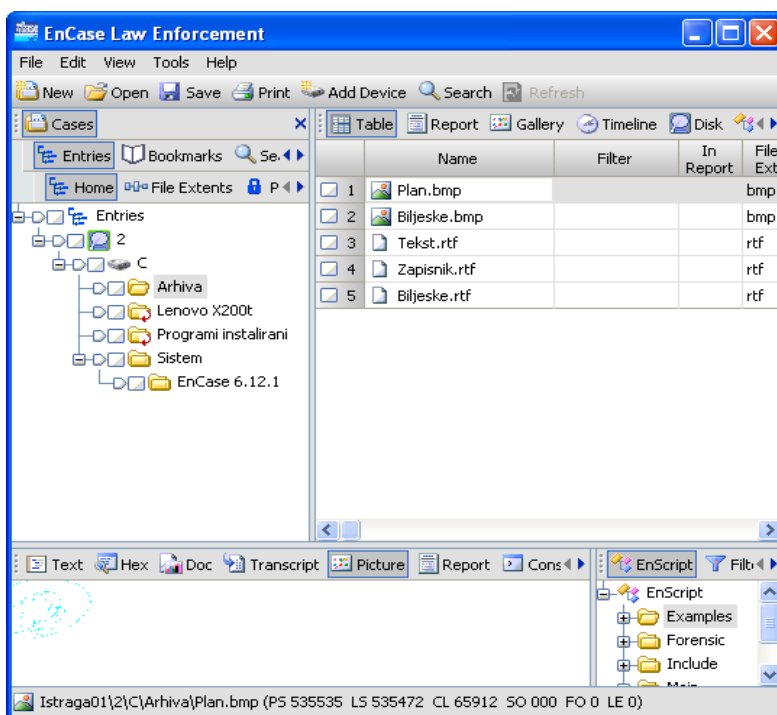
Slika 1: Otvaranje novog slučaja i opcije

Akvizicija diska se vrši tako što se odabere *Acquire*, zatim vrsta medija i način na koji je taj medij povezan na kompjuter na kojem je pokrenut *EnCase*. Podešava se gde će se sačuvati slika koja će biti napravljena, početni i krajnji sektor, vrsta kompresije i drugo.

Slika 2: Akvizicija diska i opcije (eSecurityLab, 2009)

Na slici 3 vidi se sadržaj medija čija je slika napravljena.

Slika 3: Sadržaj slike

Desnim klikom na fajlove može se odabrati *External Viewer* da bi se fajl pogledao u izvornom okruženju, tj. programu namenjenom za pregled fajlova određenog tipa.

Druga funkcija koju često koriste istražitelji jeste funkcija pretraživanja pomoću ključne reči, koja dozvoljava istražitelju da pretraži brojeve kreditnih kartica, krijumčareni materijal ili druge informacije. *EnCase* obezbeđuje mehanizam koji izvršava ovaj zadatak u pozadini pa se analitičar može vratiti na posao. Ključna reč se može dodati pritiskanjem jezička *Keywords* a desnim klikom se dodaje nova ključna reč u *New Keyword* okvir za dijalog. Može se izabrati opcija *Unicode* dok se pretražuje dokaz koji je dobijen iz *Windows* mašine. Funkcionalnost *grep* podržava složene ključne reči. Mogu se razviti *grep* stringovi ključne reči da se potraže brojevi kreditnih kartica, na primer, kao što je `####-####-####-####`. Dok napreduje pretraživanje, videće se linija napretka u gornjoj oblasti statusa. Rezultati će biti smešteni u jezičku *Bookmarks* u *Search* direktorijumu. Rezultati uključuju fajl u kome je pronađena ključna reč, i neke podatke pre i posle lokacije ključne reči u dokazu. Zatim se ovaj fajl može pregledati kao i bilo koji drugi fajl (Jones et al., 2003). Opis *GREP* simbola je dat desno na slici 4.

diskovima koji su otkriveni. Ovaj proces se započinje pritiskom desnog tastera na disk i selekcijom *Recover Folders*. Ovaj proces pokreće i ažurira svoj status u naslovnoj liniji.

EnCase obezbeđuje i mogućnost da se kreiraju skripte koje se mogu izvršavati na dokaznom fajlu. Pritiskom na dugme *EScript* u traci za alate kreiraju se skripte. *Guidance Software* je omogućio nekoliko primera *EScript* kao podrazumevane prilikom instalacije *EnCase*. Jedna skripta koja je krajnje korisna je *Internet History* skripta. Ova skripta locira sve fajlove *index.dat* koje kreira *Internet Explorer* i sadrži istoriju pretraživača. Više skripti je dostupno preko korisničkog foruma na *EnCase* sajtu. Kada je učitana skripta koja se želi pokrenuti, potrebno je desnim klikom kliknuti na nju i odabrati *Run Script*, potrebno je i odabrati gde da snimi saopštenje. Kada se završi izvršavanje skripte, može se specificirati direktorijum i dva puta pritisnuti fajl *index.htm*. Ovaj fajl sadržiće indeks stranu za saopštenje. Kada pritisnemo jedan od fajlova koji su nabrojani u indeks strani *Internet History* saopštenja, vidimo svaki URL koji je otvoren u pretraživaču. Dve druge korisne skripte su one koje ponovo pokrivaju *INFO2* slogove i *JPG*, *GIF* i *EMF* grafičke fajlove. Slogovi *INFO2* su fajlovi koji zapisuju informaciju o fajlovima koji su izbrisani iz *Recycle Bin* u *Windows* operativnim sistemima. Fajlovi *JPG* i *GIF* su grafički fajlovi koji se tipično koriste na *web* stranama. Fragmenti tih *web* strana mogu postojati na disku. Skripte smeštaju rezultate u *Bookmarks* direktorijum, u direktorijumima koji se nazivaju *Recovered recycle Bin Records* i *Recovered Graphics Files*, respektivno.

Pošto *EnCase* ne može pregledati svaki fajl koji postoji, treba se povezati sa spoljašnjim pregledačima za različite tipove fajla. Novi spoljašnji pregledači mogu se izvesti biranjem *Tools*, a zatim *Signatures*. U jezičku *Viewers*, mogu se dodati različiti pregledači kao što je *Quickview Plus*.

Nakon što se doda pregledač, kad god se sretne fajl koji se želi pregledati spoljašnjim pregledačem, pritisne se desnim tasterom fajl, izaberite *Send To*, i izaberite pregledač koji je ustanovljen. *EnCase* podržava nekoliko režima pregledavanja. Pregled *Gallery* prikazuje sve grafičke fajlove u direktorijumu. Pregled *View* obezbeđuje detaljan listing sa atributima kao što su vreme i datum, veličina fajla i drugo. Pregled *Timeline* prikazuje šemu vremena kreiranje, modifikacije i pristupa izabranih fajlova. Pregled *Report* nabraja detalje o dokaznom fajlu koji sadrži podatke. Neki fajl ili fragment fajla koji istražitelj bira pritiskom desnog tastera na *Bookmarks* selektor prikazaće se u saopštenju. Ako pritisnete desni taster na saopštenje, možete ga izvesti u *Rich text* formatu (*RFT*) tako da možete iseći i zalepiti značajne podatke u dokumentaciji istražitelja (Jones et al., 2003).

3. Nekomercijali alati

Počeci kompjuterske forenzike su bili na *Unix*-u, a ne na *Windows* operativnom sistemu koji je dostigao veliku popularnost danas. Oni koji su razvijali *Unix*, više su želeli da kreiraju veliki broj malih programa koji se mogu koristiti zajedno da bi izvršili kompleksnije zadatke, nego jedan program koji može da radi sve. I iz ovih malih programa su nastali sofisticirani komercijalni paketi za kompjutersku forenziku. Mali programi se još mogu naći na modernim verzijama *Unix* operativnih sistema i mnogi su dostupni i za *Windows* (McClure, 2006; Pastore, 2007).

U ovom delu su opisana dva alata za kreiranje kopije koji su najpopularniji. *Sleuth kit* sa *Autopsy* i *DD*.

Treba se spomenuti *The Coroner's Toolkit* koji je kolekcija besplatnih alata dizajniranih da se koriste za forenzičke analize na *Unix* mašinama. *Coroner's Toolkit* je specijalno dizajniran da se koristi u istrazi prilikom kvara kompjutera. Alat uključuje pomoć pri rekonstrukciji aktivnosti uljeza, između ostalog, ispitivanjem vremena pristupa fajlovima i povratkom obrisanih fajlova.

MD5sum se koristi da bi se otkrilo da li je kreirana slika, prava kopija originala. Ova procedura rezultira kreiranjem velikog broja koji se zove „heš“ (*hash*), i predstavlja tačnu vrednost koja je određena položajem podataka nađenih na disku (*MD5* se takođe može koristiti i za kreiranje heša za fajlove). U osnovi, ako je disk menjan na bilo koji način, brisanjem ili menjanjem fajlova na primer, pokretanje *MD5* algoritma će rezultovati značajno drugačijom heš vrednosti. Ovo se vidi bez obzira na stepen promene koja je izvršena, čak i kao je promena na jednom bitu informacije velikog hard diska, paket sa podacima će rezultovati novom heš vrednošću. *MD5sum* je besplatan alat za kreiranje *MD5* heš vrednosti koje, komparacijom originalnog diska i kopije, mogu da se koriste u istrazi da bi se osiguralo da je slika prava kopija originala.

Grep je program koji omogućava da se fajlovi pretražuju po delimičnim sekvencama karaktera: reč „sastanak“ ili fraza „sastanak je u 4“ na primer. Moć *Grep*-a, je u mogućnosti da koristi metakaraktere. Metakarakter su nekoliko karaktera koji imaju specijalno značenje za *Grep* program i omogućavaju veliku fleksibilnost tokom pretrage. Na primer, metakarakter „.“, ako se pretraga formuliše kao „ca.“, može se naći „can“, „cat“, „cab“ i tako dalje gde god je prisutna ova sekvenca. *Grep* je dugo bio jedan od najkorisnijih alata za istražitelje dok nije postao standardan program na *Unix* sistemima i takođe je deo *EnCase*-a (Forensic Focus, 2009).

3.1. *DD*

Ovaj program je prvi na listi zbog neverovatne jednostavnosti, a opet izuzetne funkcionalnosti kao forenzički alat (dodatno kao alat za povratak podataka). Ukratko, *dd* je program za povratak podataka koji može da kopira i konvertuje fajlove, hard diskove, CD, ili bilo koji deo diska pomoću opcija *skip* i *seek*.

Bez obzira na sve ovo, u forenzičkom svetu *DD* se koristi u svrhu kreiranja tačnog duplikata podataka sa medija, i tako omogući sigurnu istragu sakupljenih dokaza. Kada se uz ove mogućnosti zabrani pisanje na hard disk koristeći softver, *DD* postaje alat koji se može koristiti za ekstrakciju duplikata hard diska, bit po bit, koji se posle analiziraju sa forenzičkim programima. Dokle god je medij učitao kao „ro“, ne može biti prepisan tokom ekstrakcije štiteći tako dokaz.

Ono što izdvaja *DD* od ostalih programa za pravljenje slike hard diska je što on kopira sve sa hard diska, uključujući i slak (*slack*) prostor i obrisane fajlove. Ako se na primer uzme tek formatiran hard disk od 1 GB, fajl koji će napraviti *DD* će biti takođe 1 GB. Kao rezultat, ovo omogućava drugim alatima da brzo istraže *DD* sliku, što može pomoći da se ubrza proces analize i zaštiti dokaz od slučajnog brisanja. Mnogi drugi programi jednostavno kopiraju „žive“ fajlove koji su upotrebljivi i vidljivi uz pomoć bilo

kog kompjutera. Na žalost ovo može da utiče na gubitak većine kritičnih informacija koje su prethodno obrisane.

DD je *Linux* alat i kao takav, očekuje se da je alat sa komandnom linijom. *DD* je više od forenzičkog alata (konverzija slike i povratak podataka) ali se ovde fokusira na pravljenje duplikata odredišta. Uopšteno, istražitelj može da koristi *DD* da napravi sliku hard diska koji je konektovan na kompjuter, ili neki drugi medij koji je učitana na **nix* sistem, kao *backup* fajl ili *RAM*. Kada se konektuje, medij mora biti zaštićen od pisanja, što se postiže unosom *fstab* fajla ili kada je pokrenuto otvaranje, u komandnoj liniji. Prethodne informacije su opšta uputstva za učitavanje hard diska, kreiranje slike i ponovno učitavanje tek kreirane slike za dalju forenzičku istragu.

Potrebno je bar onoliko slobodnog prostora koliko je velik hard disk koji je predmet istrage. Ako se koristi eksterni uređaj, kao što je *USB* uređaj, treba da se pokrene *rescan-scsi-bus.sh*. Ova skripta će olakšati konektovanje i diskonektovanje *USB* uređaja. Kada je jednom pregledan, uređaj se otvara zaštićen od pisanja (*mount -t vfat -o ro,noatime /dev/sda1 /images/case1-hdc1*).

Najsigurniji metod ekstrakcije podataka je da se *DD* koristi bez pokretanja uređaja, ali ovo nije jednostavno kada se radi sa više particija.

Otvora se medij zaštićen od pisanja.

Sledeća komanda se koristi za pravljenje kopije prve particije diska

```
dd if=/dev/hdc1 of=/home/images/case1-hdc1-c1-badguy.
```

Kada je slika napravljena, može da se otvori sa sledećom komandom

```
mount -o ro, loop, noatime /home/images/case1-hdc1-c1-badguy /mnt/case1-hdc1-ro (read-only) – ovo je obavezno prilikom pokretanja bilo kog uređaja; ako dođe do
```

pisanja po uređaju tokom istrage, gubi se vrednost dokaza;

loop – omogućava da se fajl otvara i da mu se jednostavno pristupa;

noatime – onemogućava markiranje vremena poslednjeg pristupa koje se dodaje na otvorene fajlove;

Kada se otvori uređaj to jest slika uređaja, može da se započne istraga upotrebom forenzičkih alata i tehnika (InformIT, 2009).

Postoji više alata koji se obično koriste za kreiranje dokazne slike, kao što su *EnCase* ili *SafeBack*; oni imaju svoje cene, dok je *DD* alat otvorenog koda i ne naplaćuje se. Ono što je specifično kod *DD* komande za kopiranje, jeste da se mogu kopirati uređaji koji su orijentisani kao blokovi, *DD* je sposoban da adresira ove blokove sekvencijalno.

Da bi se kopirao dokazni disk, može se koristiti komanda *dd if=/dev/source of=/dev/destination*. *If* znači *infile*, označava dokazni disk koji treba da se klonira a *of* znači *outfile*, to jest lokacija gde će se smestiti klon medija. Pored kopiranja hard diska, *DD* kopira i trake, *cd/dvd*, i drugo. Da bi se shvatilo kako se *DD* može koristiti u forenzičkom svetu, sledi primer.

Ako je dokazni hard disk kapaciteta 20 GB, koristiće se *Linux live CD* na dokaznom kompjuteru, potrebno je i spremiti jedan hard disk kapaciteta minimalno 20 GB, mada je bolje da bude veći, na koji će se klonirati dokazni disk. U ovom slučaju to će biti hard disk od 80 GB.

```
mount /dev/sda2 /mnt/backupdiskdd if=/dev/sda1 of=/mnt/backupdisk/evid1
```

Ako nije poznato koliki su blokovi hard diska potrebno je koristiti *ibs/obs* oznake da se pronađe tačna veličina. Pronalaženje tačne veličine ubrzava proces kopiranja.

```
dd if=/dev/st0 ibs=128 of=/mnt/backupdisk/vid1 obs=1 count=1
```

Može da se uzme 1 blok veličine 128 od *'st0'* i kreira *'vid1'* izlaz sa veličinom bloka 1. *Count* oznaka se koristi da bi se pročitao samo jedan blok; ovo se radi da bi se *DD* ograničio da koristi jedan blok. Ako se ne podesi veličina, *DD* će nastaviti i potrošiti mnogo vremena. Ovaj primer treba da pokaže da se podešavanjem ulaznog bloka na 128, može pronaći prava veličina bloka osim ako je naravno baš 128. Sa 512, kao standardnom veličinom bloka, pretpostavka da je 128 je loš način da se dođe do stvarne veličine bloka. Izlaz ove komande verovatno će biti poruka o grešci sa pravom veličinom bloka, recimo 1024.

Ako treba prekopirati ceo disk na *CD* ili *DVD* potrebno je podeliti sliku na više delova, na primer kreiranjem četiri slike dokaza od po 1GB.

```
dd if=/dev/st0 count=4000000 of=/mnt/backupdisk/vid1
```

```
dd if=/dev/st0 count=4000000 skip=4000000 of=/mnt/backupdisk/vid2
```

```
dd if=/dev/st0 count=4000000 skip=8000000 of=/mnt/backupdisk/vid3
```

```
dd if=/dev/st0 count=4000000 skip=12000000 of=/mnt/backupdisk/vid4
```

```
dd if=/dev/st0 count=4000000 skip=16000000 of=/mnt/backupdisk/vid5
```

Sada se 20 GB dokaznog hard diska nalazi na pet odvojenih slika od po 4 GB (što je veličina jednog *DVD-R* diska). Ako se pogledaju komade, može se primetiti da prva komdana uzima 4 GB (*count=4000000*) i kopira ih sa imenom *vid1*. Druga komanda preskače prvih 4 GB (*skip 4000000*) i zatim kopira sledećih 4 GB (*count=4000000*) sa imenom slike *vid2*. Ovde se vidi tačno šta rade oznake *count* i *skip*.

Iz primera se vidi da je *DD* veoma dobar alat za kreiranje fizičke kopije dokaza. Naročito je koristan kada se radi sa velikim diskovima (Stmik Akakom, 2009).

```
DD za Windows: dd [bs=SIZE[SUFFIX]]
[count=BLOCKS[SUFFIX]] if=FILE of=FILE
[seek=BLOCKS[SUFFIX]] [skip=BLOCKS[SUFFIX]] [--size]
[--list] [--progress];
```

bs je veličina bloka; uobičajena veličina bloka na većini uređaja je 512 ali kopiranje će biti znatno brže ako se koristi veća veličina bloka; npr. ako se flopi disk čita sa veličinom bloka od *bs=1k count=1440* traje skoro dvostruko duže nego ako se koristi *bs=1440k count=1*; ne treba uzeti ni preveliku veličinu bloka jer *Windows* može ostati bez memorije; 1M je dobra veličina ali i gornja granica. Većina *CD* i *DVD-a* imaju veličinu sektora 2k, i neće raditi ako veličina bloka ne može da se podeli sa 2;

skip je opseg koji će se preskočiti na ulaznom fajlu, pre nego što počne čitanje; Budući da je u blokovima, pišaće se opseg *skip * blocksize*; može se koristiti i sufiks *skip=1k* tako da će onda preskočiti 1024 blokova.

seek je opseg koji će se pretražiti pre nego što počne da piše izlazni fajl; on je takođe u blokovima pa će opseg biti *seek * blocksize*; može se i ovde koristiti sufiks *seek=1k* koji će tražiti 1024 blokova.

count je broj blokova za kopiranje; ako nije određen onda će *DD* da kopira sve dok ne dođe do kraja dokaznog fajla; na mnogim *USB* uređajima ovo nije moguće, tako da treba koristiti *--size* da se pogodi veličina uređaja; mogu se koristiti i sufiksi, *count=1k* će kopirati 1024 blokova.

--size je uobičajena komanda kada se *DD* koristi za kopiranje celog uređaja a neće se specificirati veličina, tako da će *DD* čitati dok ne dođe do kraja uređaja; ako se pokuša čitati posle kraja uređaja, vratiće se na početak i javiće grešku; *Windows* ne uradi ovo uvek tako da će *--size* reći *dd* da pronađe veličinu uređaja i omogućiti da ne pređe kraj tokom čitanja;

--list će dati ponuđena imena; na *NT4* moguć je samo metod: `\\?\Device\Harddisk<n>\Partition<n>`; *Partition0* je ceo disk. Na *Windows XP*, neke particije nemaju ime; u ovom slučaju koristi se `Harddisk<n>\Partition<n>` ime. *Windows 2000* i kasniji imaju imena uređaja koja su jedinstvena i identifikuju disk ili particiju; u većini slučajeva ovo je slovo; na *Windows XP SP2* mnoge particije se ne mogu čitati direktno čak i ako nisu u upotrebi, tada je potrebno prići sa „zadnjih vrata“;

--progress se koristi ako se želi gledati napredovanje svakog bloka koji se kopira.

Da bi se sprečilo slučajno prepisivanje pogrešnog diska, treba koristiti sigurnosni filter. Dostupni filteri su:

- *fixed* – piše samo po fiksnom disku
- *removable* – piše samo po pokretnom disku
- *disk* – piše po bilo kojoj vrsti diska
- *partition* – piše samo po particiji.

Filter se može primeniti ako se *dd.exe* preimenuje u *dd-<filter>.exe*. Na primer, *dd-removable.exe* može pisati samo po pokretnom disku kao što je *USB*, tako da osigurava da ne dođe do slučajnog pisanja po fiksnom disku. Slede neki primeri za upotrebu *DD*-a (*Chrysocome*, 2009) :

kreiranje slike flopi diska – `dd if=\\.\a: of=c:\temp\disk1.img bs=1440k ;`

pisanje slike nazad na flopi disk – `dd if=c:\temp\disk1.img of=\\.\a: bs=1440k ;`

skidanje .iso sa CD-a – `dd if=\\?\Device\CdRom0 of=c:\temp\disc1.iso bs=1M`

čitanje particije sa *USB* memorijskog uređaja – `dd if=\\.\Volume{c18588c0-02e9-11d8-853f-00902758442b} of=c:\temp\usb1.img bs=1M ;`

čitanje celog USB memorijskog uređaja – `dd if=\\?\Device\Harddisk1\Partition0 of=c:\temp\usb2.img bs=1M --size –progress .`

3.2. Sleuth Kit i Autopsy

The Sleuth Kit, ranije nazivan *TASK*, jeste kolekcija alata za forenzičku analizu sistema pod *UNIX*-om baziranih na komandnoj liniji. Alati omogućavaju ispitivanje sistemskih fajlova na sumnjivom kompjuteru na nenametljiv način. Alat nije povezan sa operativnim sistemom da bi analizirao sistemske fajlove, takođe prikazuje obrisane i sakrivene sadržaje. *The volume system (media management)* alat omogućava da se ispita forma hard diskova i drugih medija. *Sleuth Kit* podržava *DOS* particije, *Mac* particije, *Sun slices* i *GPT* diskove. Sa ovim alatima moguće je identifikovati gde su locirane particije i kopirati ih tako da mogu biti dalje analizirane. Kada se izvodi kompletna analiza sistema, bolje je koristiti alat sa grafičkim okruženjem a ne sa komandnom linijom. *Autopsy Forensic Browser* je alat u *Sleuth Kit*-u sa grafičkim interfejsom koji omogućava lakši tok istrage. *Autopsy* daje mogućnost menadžmenta slučaja, integritet slike, pretragu po ključnim rečima i ostale automatske operacije.

Ulazni podaci mogu biti slike raznih formata, *raw (dd)*, *EnCase* slika, *AFF* fajl sistem i druge. Podržava *NTFS*, *FAT*, *UFS1*, *UFS2*, *EXT2FS*, *EXT3FS*, i *ISO 9660* fajl sisteme (čak i kada ispitani operativni sistem ne podržava). Alati mogu biti pokrenuti sa „živog“ *UNIX* sistema tokom odgovora na incident. Ovi alati će prikazati fajlove koji su skriveni i neće modifikovati vreme pristupa.

Mogućnosti pretrage:

- izlistava alocirane i obrisane *ASCII* i *Unicode* fajlove;
- prikazuje detalje i sadržaj svih *NTFS* atributa;
- prikazuje fajl sistem i *meta-data* strukturu;
- kreira raspored aktivnosti, koji može da se eksportuje;
- pregleda heš u heš bazi podataka, kao što su *NIST NSRL*, *Hash Keeper*, i ostale baze podataka kreirane sa *md5sum* alatom;
- organizuje fajlove prema njihovom tipu (na primer izvršni, slike i dokumenta su odvojeni) a mogu se napraviti stranice sa malim grafičkim slikama za njihovu bržu analizu.

Sleuth Kit je napisan u *S* i *Perl*-u a koristi i neke kodove i dizajn od *Coroner's Toolkit (TCT)*. *Sleuth Kit* je testiran na sledećim sistemima: *Linux*, *Mac OS X*, *Windows (Visual Studio)*, *CYGWIN*, *Open & FreeBSD*, *Solaris*.

4. Primeri upotrebe alata za digitalnu forenziku

U sledećem delu biće prikazana upotreba opisanih alata, prvo za analizu slike u ovom slučaju *USB* u *stand alone* režimu sa *Sleuth kit* i *Autopsy* a posle sa *EnCase*.

4.1. Forenzička analiza kopije medija sa forenzičkim alatom otvorenog koda

Alati za digitalnu forenziku pomenuti u prethodnim poglavljima testirani su na slici USB fleš memorije od 64MB na kojem su kreirana dva fajla u .doc formatu, *prazan.doc* i *formula.doc*. U fajlu *prazan.doc* piše da je prazan i on je ostao na USB fleš memoriji, dok u fajlu *formula.doc* piše da sadrži tajnu formulu i on je zatim obrisan sa USB memorije. Slika USB memorije napravljena je sa *dd-0.4beta4*. *DD* se pokreće tako što se u *Command Prompt* piše *dd.exe --list* da bi se videlo koje medije sadrži računar. Na C: particiji napravljen je folder *dd* u koji će se smestiti slika memorije. Da bi se napravila kopija USB memorije tj. slika USB memorije, prvo se na samoj memoriji hardverski uključi zaštita memorije od pisanja i brisanja, zatim se u *DD-u* piše: *dd if=\\.\:of=c:\dd\primer.bin bs=512k*

Na C particiji u folderu *DD* pod imenom *primer.bin* napravljena je slika USB memorije. Prethodno su instalirani *Sleuth kit* i *Autopsy* uz pomoć *Cygwin-a*. Da bi se instalirao *Sleuth kit* prvo se pokreće fajl *configure* zatim *makefile*. Za instalaciju *Autopsy* komande u *Cygwin*:

```
cd '/cygdrive/c/autopsy'  
'/cygdrive/c/autopsy/configure'  
'/cygdrive/c/autopsy/makefile'  
'/cygdrive/c/autopsy/autopsy'
```

Nakon toga se može pokrenuti pisanjem u *HTML Browser*: <http://localhost:9999/autopsy>. Otvara se *Autopsy* koji izgleda kao na slici 6.

Slika 6: Izgled Autopsy-ja

Da bi se otvorio novi slučaj, potrebno je kliknuti na *New Case*. Dostupne opcije su prikazane na slici 7.

CREATE A NEW CASE

1 **Case Name:** The name of this investigation. It can contain only letters, numbers, and symbols.

2 **Description:** An optional, one line description of this case.

3 **Investigator Names:** The optional names (with no spaces) of the investigators for this case.

a. <input type="text" value="Tijana"/>	b. <input type="text"/>
c. <input type="text"/>	d. <input type="text"/>
e. <input type="text"/>	f. <input type="text"/>
g. <input type="text"/>	h. <input type="text"/>
i. <input type="text"/>	j. <input type="text"/>

Creating Case: Primer

Case directory (/cygdrive/c/evd/Primer/) created
 Configuration file (/cygdrive/c/evd/Primer/case.aut) created

We must now create a host for this case.

Please select your name from the list:

Slika 7: Otvaranje novog slučaja

ADD A NEW HOST

1 **Host Name:** The name of the computer being investigated. It can contain only letters, numbers, and symbols.

2 **Description:** An optional one-line description or note about this computer.

3 **Time zone:** An optional timezone value (i.e. EST5EDT). If not given, it defaults to the local setting. A list of time zones can be found in the help files.

4 **Timeskew Adjustment:** An optional value to describe how many seconds this computer's clock was out of sync. For example, if the computer was 10 seconds fast, then enter -10 to compensate.

5 **Path of Alert Hash Database:** An optional hash database of known bad files.

6 **Path of Ignore Hash Database:** An optional hash database of known good files.

Adding host: usb to case Primer

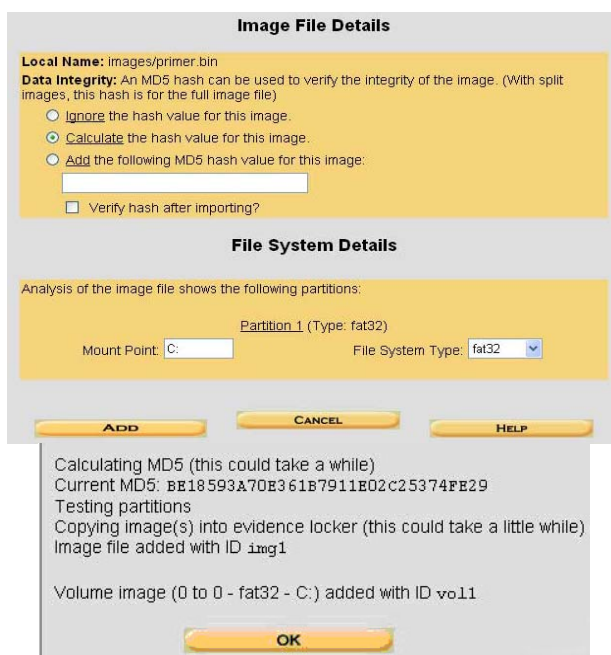
Host Directory (/cygdrive/c/evd/Primer/usb/) created
 Configuration file (/cygdrive/c/evd/Primer/usb/host.aut) created

We must now import an image file for this host

Slika 8: Opis hosta

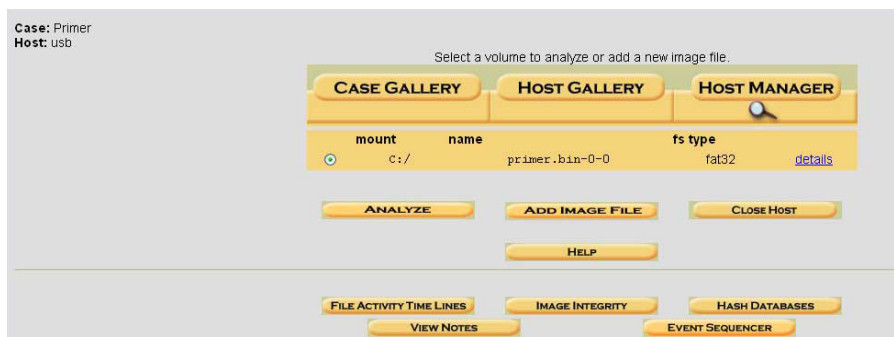
Ime slučaja u ovom primeru je *Primer* a ime istražitelja *Tijana*. Moguće je dati opis slučaja, ovo se preporučuje kada se radi o obimnijoj istrazi.

Pre dodavanja slike, može se odabrati da se izračuna MD5 vrednost ili da se doda poznata tako da Autopsy može da izvrši verifikaciju.

Slika 9: Dodavanje slike

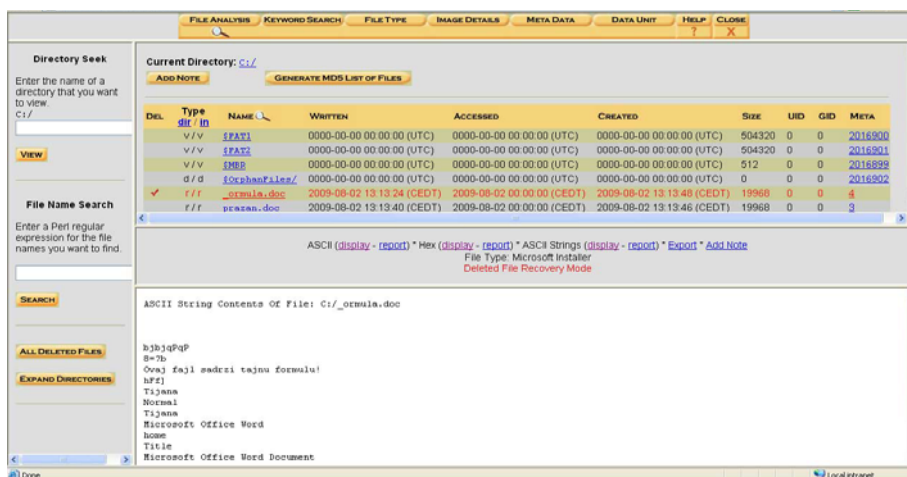
Na slici 10 prikazano je da se slika zove *primer.bin* i da je *fat32* formata.

Slika 10: Opcije dostupne nakon dodavanja slike

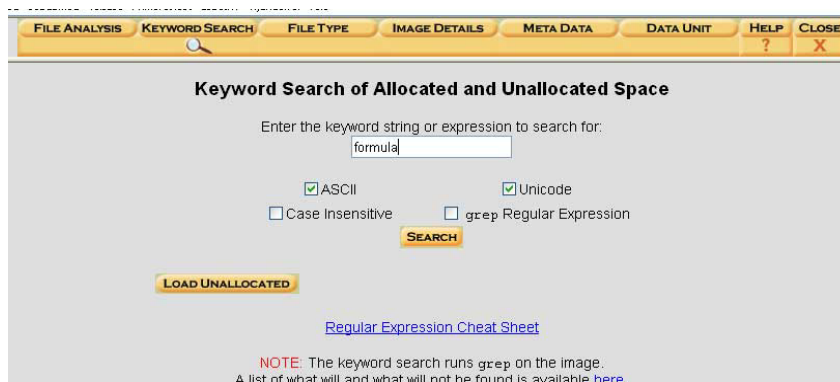

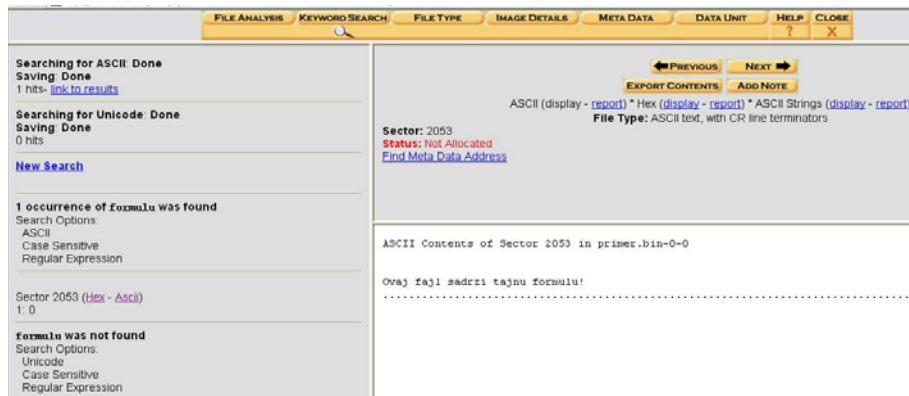
Slika 14: Heksadecimalni prikaz fajla formula.doc

Na slici 15 prikazana je pretraga po ključnoj reči na alociranom i nealociranom prostoru. Ključna reč je *formula*.

Slika 15: Pretraga po ključnoj reči

Na slici 16 su prikazani rezultati pretrage, na levoj strani su rezultati a na desnoj prikaz rezultata i tačna lokacija.

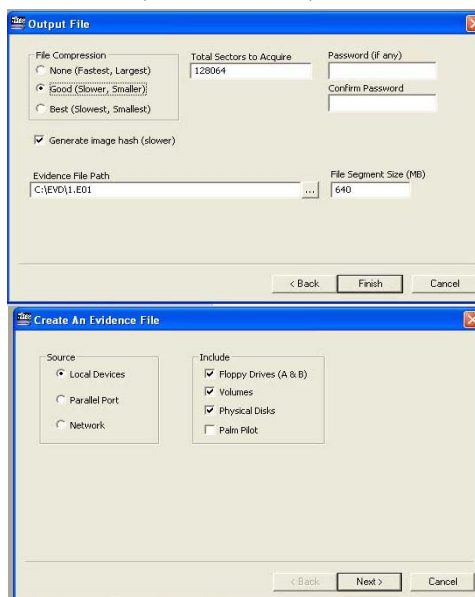

Slika 16: Rezultati pretrage

4.2. Forenzička analiza kopije medija sa komercijalnim forenzičkim alatom

Ista USB memorija kapaciteta 64MB capacity koja sadrži fajlove u .doc formatu, *prazan.doc* i *formula.doc* je testirana sa EnCase. U fajlu *prazan.doc* je zapisano da je prazan i ostavljen je na USB memoriji, dok je fajl *formula.doc* u kojem piše da sadrži tajnu formulu obrisan sa USB memorije. Novi slučaj se otvara klikom na *File – New*.

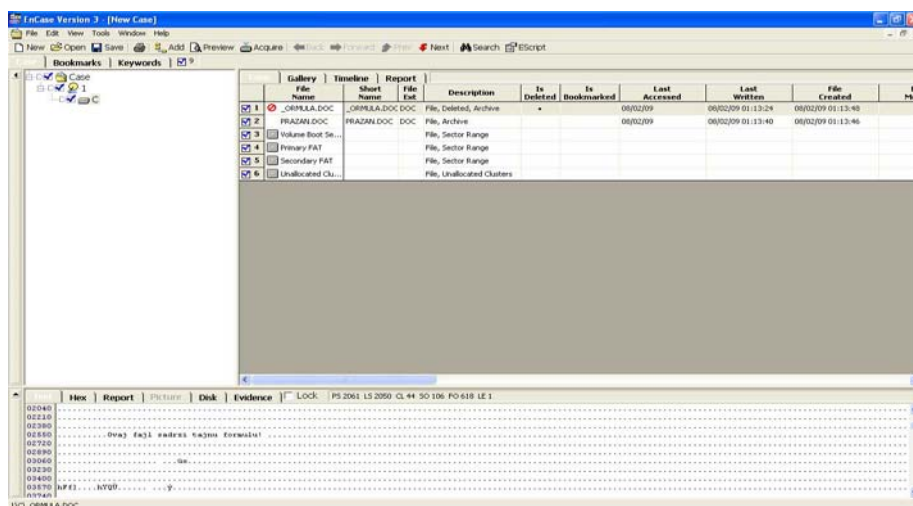
Na slici 17 je prikazana akvizicija USB memorije.

Slika 17: Akvizicija USB memorije

Slika je sačuvana u C:\EVD\ named 1.E01, mada se ovo ne preporučuje ako se radi akvizicija celog hard diska, ali u ovom primeru u pitanju je akvizicija USB memorije malog kapaciteta. Odabran je tip kompresije *Good* (sporije i manje).

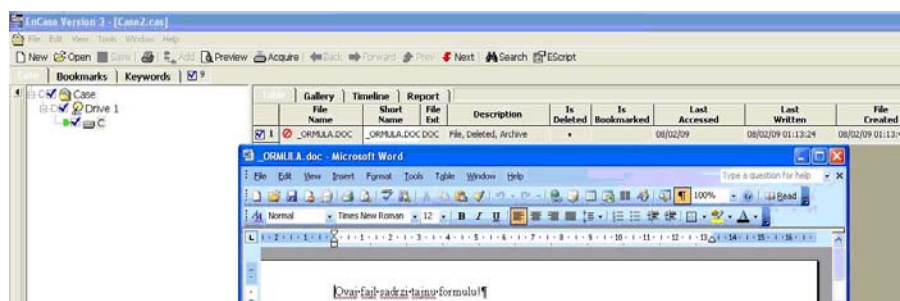
Na slici 18 se vidi sadržaj slike, moguće je videti da sadrži obrisna fajl sa imenom *_ORMULA.DOC* i fajl *PRAZAN.DOC* koji se i dalje nalazi na USB memoriji. Oba fajla su kreirana 02. 08. 2009, prvi u 01:13:48 a drugi 01:13:46 a pisanje je vršeno na *_ORMULA.DOC* u 01:13:24 a na drugom u 01:13:40.

Slika 18: Prikaz slike

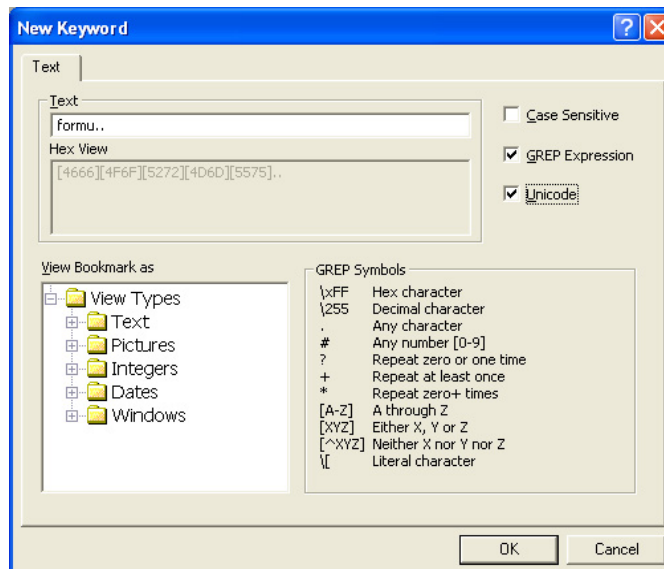
Desnim klikom je moguće odabrati *External Viewer* pa se fajlovi mogu pregledati u eksternom pregledaču. U ovom slučaju to je *Microsoft Word*.

Na slici 19 je prikazan fajl *_ORMULA.DOC* u *MS Word* i može da se vidi da u njemu piše *Ovaj fajl sadrži tajnu formulu!*

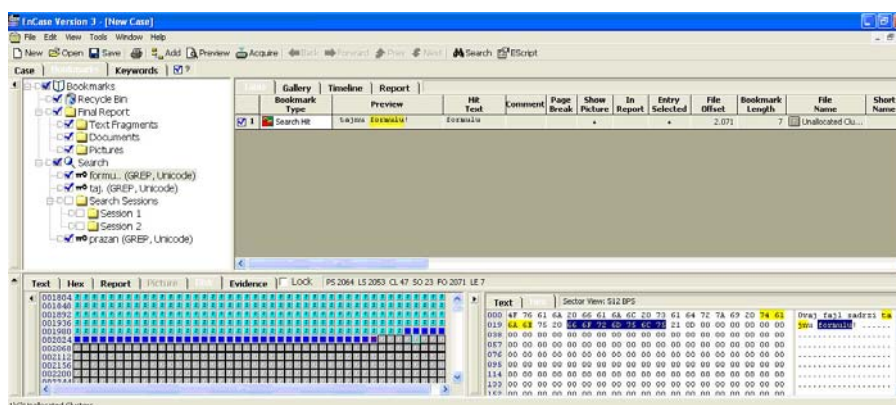
Slika 19: Prikaz fajla formula.doc u spoljašnjem pregledaču

Zbog malog broja fajlova u ovom slučaju, jednostavno ih je sve pregledati ali važna opcija kada je u pitanju velik broj fajlova je svakako pretraga po ključnoj reči. U ovom primeru prikazanom na slici 20 zadata ključna reč je *formu..*, dok tačka predstavlja bilo koji karakter.

Slika 20: Dodavanje ključne reči

Rezultati pretrage su prikazani na slici 21 i tačna lokacija reči *formula* kao i to da se nalazi na nealociranim klasterima.

Slika 21: Rezultati pretrage za ključnu reč formu..

5. Zaključak

Buran razvoj informacionih tehnologija u današnje vreme, početka dvadeset prvog veka, učinio je da se povećava broj dostupnih forenzičkih alata a mnogi alati su i unapređeni da bi radili sa poslednjim tehnologijama. Cilj izvođenja kompjuterske forenzike nije da postoje dueli konkurentskih tehnologija, već da se sudskim putem goni osoba zbog zločina za koji je optužena. Stoga je važno da i programi otvorenog koda i zatvorenog koda zajedno rade da bi međusobno izvršili validaciju rezultata, tako da bi pravda bila zadovoljena. Ovo znači da oni koji koriste zatvoreni kod treba da imaju na umu da, treba da pokušaju da koriste i druge alate, najpre alate otvorenog koda, da bi tako ocenili svoje rezultate. Ako alat otvorenog koda dobija iste rezultate kao alat zatvorenog koda, može se smatrati da alat otvorenog koda radi ispravno. Kolekcija alata dostupnih istražitelju se stalno povećava i mnogi alati se redovno dopunjavaju od strane onih koji su ih razvili da bi mogli da rade sa poslednjim tehnologijama. Neki alati daju sličnu funkcionalnost ali različiti korisnički interfejs, kao što su alati od *Guidance Software* i *Vogon*, dok su ostali jedinstveni po informacijama koje obezbeđuju. Na istražitelju je da odluči koji će alat koristiti i koji alat je najkompetetniji istragu, uzimajući u obzir prirodu dokaza koji treba da se prikupe i činjenicu da će dokazi biti prezentovani na Sudu. Bez sumnje, porast broja slučajeva gde forenzički alati igraju značajnu ulogu čine ovo polje fascinantno za sve koji učestvuju (Forensic Focus, 2009).

6. Literatura

- AccessData, Jun 05, 2009, www.accessdata.com
Bishop, M. (2003). *Computer Security: Art and Science*, Addison-Wesley Professional.
Casey, E. (2004). *Computer Crime Investigation Forensic Tools and Technology*, London: Elsevier Academic Press.
Chrysocome, Jun 05, 2009, www.chrysocome.net/dd
Carrier, B. (2002). *Open Source Digital Forensics Tools*, Astake Research Report
DataSolutions d.o.o., Maj 22, 2009, www.datasolutions.rs.
EnCase, Jun 05, 2009, www.encase.com
eSecurityLab, Jun 05, 2009, <http://esecuritylab.net>
Forensic Focus, Jun 01, 2009, www.forensicfocus.com
Đorđević, B., Pleskonjić, D., Maček, N. (2006). *Operativni sistemi:koncepti*, Beograd: Viša elektrotehnička škola.
Howard, M., Lipner, S. (2006). *The security development lifestyle*, Microsoft Press.
InformIT, Avgust 15, 2009, www.informit.com
INsig2 d.o.o., Maj 22, 2009, www.insig2.hr
Jones, K. J., Shema, M., Jonhson, B. C. (2003). *Antihakerski alati*, Čačak: Kompjuter Biblioteka.
Manson, D., Carlin, A., Ramos, S., Gyger, A., Kaufman, M. & Treichelt, J. (2007). *Is the Open Way a Better Way? Digital forensic using Open Source Tools*, Proceedings HICSC'07 Hawai USA, IEEE.

- McClure, S., Scambray, J., Kurtz, G. (2006). *Hakerske tajne: zaštita mrežnih sistema*, (prevod). Beograd: Mikro knjiga.
- Pastore, M., Dulaney, E. (2007). *Security +*. Miš d.o.o.
- Pleskonjić, D., Đorđević, B., Maček, N., Carić, M. (2006). *Sigurnost računarskih mreža*, Beograd: Mikro knjiga.
- Stmik Akakom, Jun 05, 2009, www.akakom.ac.id
- Salty Brine Software, April 20, 2009, www.saltybrine.com/hexdump32.htm
- Sleuthkit, Maj 12, 2009, www.sleuthkit.org
- Tanenbaum, A. (2005). *Računarske mreže*. Beograd: Mikro knjiga.
- Tanenbaum, A., & Woodhull, A. (1997). *Operating System Design and Implementation*. CRC Press.
- Tanenbaum, A. (2001). *Modern Operating Systems*. Prentice Hall.
- Uroš, I. (2008). *Osnovi informatike*, Beograd: Kriminalističko-policajska akademija.

DIGITAL FORENSICS TOOLS

SUMMARY

Computer forensics is a scientific discipline dealing with acquiring, collecting, storing and presenting data that are electronically processed and stored on computer media. Although a relatively new discipline, it has the potential to significantly influence the specific types of investigations and prosecutions. Computer forensics is significantly different than traditional forensic disciplines. First of all, tools and techniques that this discipline demands are relatively easily available to anyone who wants to conduct forensic analysis. Contrary to traditional forensic analysis, computer investigators need to conduct testing that is not always carried out in controlled conditions. Collecting digital evidence begins when information and/or physical objects are collected or stored in anticipation of testing. The term "evidence" implies that the person who has collected it is recognized by the Court, so as the process of collecting evidence. Data or physical objects become evidence only when they are collected by an authorized person.

BIHEVIORALNI KONTEKST PREVENCIJE NESREĆA U RADNOJ I ŽIVOTNOJ SREDINI I UPRAVLJANJA U VANREDNIM SITUACIJAMA

Vesna Nikolić¹

*Snezana Živković¹

¹Fakultet zaštite na radu, Niš

Sažetak: U savremenom društvenom kontekstu, koji sve češće i dramatičnije obeležavaju vanredne situacije različite prirode i karaktera, problemi bezbednosti ljudi, prirodnih i materijalnih dobara i, s tim u vezi, pitanja upravljanja u takvim situacijama stalno su otvorena, aktuelna i inspirativna za istraživače različitih teorijskih opredeljenja i stanovišta. Ostvarivanje bezbednosnih ciljeva i zadataka zahteva odgovarajući bihevioralni odgovor, odnosno ponašanje, kako u prevenciji rizika u radnoj i životnoj sredini, tako i u slučaju nastanka havarija, udesa, prirodnih katastrofa i drugih vanrednih situacija. Polazeći od razmatranja problematike vanrednih situacija u kontekstu strategije održivog razvoja, u radu je predstavljen model za prevenciju nesreća, akcidenata i drugih vanrednih situacija u radnoj i životnoj sredini.

Cljučne reči: vanredne situacije, rizici u radnoj i životnoj sredini, prevencija, obrazovanje, ponašanje.

1. Uvod

Aktuelna dešavanja u različitim krajevima sveta potvrđuju da ni jedna zemlja, bez obzira na nivo tehnološkog, privrednog i društvenog razvoja, ne može da zanemari brojne rizike i opasnosti od akcidenata, udesa, havarija, prirodnih katastrofa i drugih oblika razornog delovanja na čoveka, prirodna i materijalna dobra i životnu sredinu uopšte. Prema oceni analitičara, godišnje se desi više od 5 miliona registrovanih požara, 100 hiljada vremenskih nepogoda, oko 10 hiljada poplava, hiljade zemljotresa, uragana, tajfuna, vulkanskih erupcija, tropskih ciklona, milioni drumsko-transportnih nesreća, hiljade velikih industrijskih havarija i eksplozija, stotine brodoloma, desetine avionskih nesreća itd. Analiza literature pokazuje da usled stihijskih nesreća, havarija, katastrofa, požara, nesrećnih slučajeva u proizvodnji i dr., u svetu pogine oko 2 miliona ljudi

---

* E-mail: lenzi@sbb.rs

godišnje, dok nekoliko desetina miliona zadobije traume, trovanja i druge zdravstvene posledice i probleme. Pri tome, sumarna (direktna i indirektna) šteta izazvana svim tim nesrećama, može se oceniti upravo kao 3% proizvodnje cele svetske ekonomije (samo direktna šteta od požara čini godišnje 0,25–0,3% proizvodnje u svim razvijenim zemljama sveta). Saniranje posledica havarija, katastrofa i dr. zahteva velike utroške materijalnih, finansijskih, ljudskih i vremenskih resursa. (Nikolić, 2007). Vanredne situacije¹ koje su se, s tim u vezi, događale poslednjih decenija otvorile su brojne dileme u vezi sa problemima bezbednosti ljudi, prirodnih i materijalnih dobara i aktuelizovale pitanja u vezi sa oblikovanjem odgovarajućeg – bezbednosno poželjnog ponašanja ljudi u radnoj i životnoj sredini². Autori različitih teorijskih opredeljenja i stanovišta opserviraju vanredne situacije kao rezultat zaoštavanja suprotnosti između društva i prirode, koje su u vezi sa velikim uticajem čovečanstva na prirodnu sredinu. To se objašnjava brzim rastom naselja, povećanim brojem domaćinstava, naglim porastom utroška energije, nekontrolisanom eksploatacijom prirodnih resursa i dr. Međutim, osnovni uzrok pojavljivanja vanrednih situacija, možemo tražiti i nalaziti u ograničenom znanju čovečanstva o okolnom svetu koji često ne dozvoljava predviđanje svih posledica realizacije brojnih naučno-tehničkih rešenja i projekata (*Ibid.*).

Kako rezultati različitih istraživanja pokazuju, ljudski faktor je dominantan kao uzrok rizičnih događaja i vanrednih situacija.³ Otuda je, borba protiv učesća „ljudskog faktora“ putem obrazovanja i informisanja zauzela značajno, strateški opravdano, moglo bi se reći centralno mesto u sistemu upravljanja vanrednim situacijama. Međutim, i kada ljudski faktor nije dominantan u procesu nastajanja vanrednih situacija, odnosno kada takve situacije nastaju kao posledica prirodnih nepogoda i katastrofa (poplave, zemljotresi i dr.), autori su, takođe, saglasni u proceni uloge i značaja obrazovanja i učenja za oblikovanje odgovarajućeg ponašanja i efikasno reagovanje u vanrednim situacijama, zapravo, bihevioralni kontekst odgovora na vanrednu situaciju.

2. Upravljanje vanrednim situacijama iz diskursa održivog razvoja⁴

Tokom poslednje dekade, sve izraženiji zahtevi javnosti za povećanjem bezbednosti i potrebe održivog razvoja uticali su na intenzivniji razvoj sistema upravljanja vanrednim situacijama u različitim krajevima sveta. Međutim, upravljanje vanrednim situacijama, danas nije fokusirano samo na razvoj nacionalnih aktivnosti u ovoj oblasti, već je inkor-

---

¹ Pod vanrednom situacijom podrazumevamo situaciju koje se iznenada pojavljuje, koju karakterišu neodređenost i složenost donošenja rešenja, stresno stanje naselja, značajni socijalno-ekološki i ekonomski gubitak (pre svega, ljudske žrtve) i koja za posledicu ima velike ljudske, materijalne i vremenske troškove za sprovođenje evakuaciono-spasilačkih radova i saniranje raznovrsnih negativnih posledica (požara, rušenja i dr.).

² U Srbiji usvojena nova zakonska regulative u ovoj oblasti (Zakon o vanrednim situacijama, „Sl. glasnik“ RS, br. 111/2009. Takođe videti: Nikolić, V., 2010).

³ Postoje različiti kriterijumi za podelu i klasifikaciju vanrednih situacija. Npr. ako kao kriterijum uzmemo uzrok, možemo ih podeliti na prirodne (stihijske nesreće), antropogene (izazvane delovanjem čoveka – požari, eksplozije i dr.), prirodno-antropogene (efekat staklene bašte, kisele kiše itd.) i dr.

⁴ Sintagmom „upravljanje vanrednim situacijama“ (umesto upravljanja u vanrednim situacijama) autori žele da naglase preventivnu dimenziju upravljanja u vanrednim situacijama, zapravo, prevenciju svih rizika i dr. opasnosti u radnoj i životnoj sredini koji mogu dovesti do pojave i razvoja vanrednih situacija. Za takve aspekte promišljanja ove problematike, autori su mišljenja da je ispravnije koristiti sintagmu „upravljanje vanrednim situacijama“.

porisano u širi okvir upravljanja rizikom i, zapravo, postalo sastavni deo šire politike upravljanja i društvenog razvoja. Socijalna funkcija upravljanja vanrednim situacijama prevazilazi onu koja se odnosi samo na minimizaciju gubitaka i posledica i podrazumeva i opštu društvenu korist i dobrobit čovečanstva. Ključni faktor savremenog pristupa upravljanju vanrednim situacijama jeste veća koncentrisanost na komponentu upravljanja nego na komponentu vanredne situacije.⁵ Briton (Britton) ukazuje da je takav pristup proširio fokus upravljanja vanrednim situacijama sa specifičnog zadatka (kao što je planiranje i odgovor na vanrednu situaciju) na više generičku socijalnu funkciju posmatranja i sagledavanja društveno disruptivnih epizoda iz holističke perspektive (*Ibid.*).

Iskustva pojedinih zemalja koja se odnose na upravljanje vanrednim situacijama su različita, kao i institucionalni oblici koji imaju zadatak da razrešavaju ovu problematiku. Kako literatura ukazuje, početne talase u istraživanju i rešavanju vanrednih situacija možemo tražiti i nalaziti u Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD. Međutim, ono što je svojstveno poslednjem talasu istraživanja i pristupa usmerenih ka ovom predmetu, jeste promišljanje i sagledavanje upravljanja vanrednim situacijama u kontekstu koncepcije i strategije održivog razvoja (Britton, 2002).

I pored brojnih problema, nesuglasica, kontroverznih tumačenja i kontraindikacija koji su pratili terminološko određenje, pojmovno definisanje i utvrđivanje suštine i značenja „održivog razvoja“, moglo bi se reći da su se poslednjih godina iskristalisali mišljenja i saglasnost među autorima da koncept održivog razvoja reflektuje potrebu za promišljanjem željenog kvaliteta i realnog tempa društvenog razvoja, kao i potrebu za balansiranjem različitih društvenih vrednosti. Održivost u ovom smislu podrazumeva usklađivanje ekonomskog rasta i razvoja sa interesom zaštite životne sredine i društvenim razvojem „sa ljudskim likom“. Reč je, zapravo, o konceptu koji podrazumeva uvažavanje međusobne povezanosti i uslovljenosti ekonomskog, tehnološkog, socijalnog i kulturnog razvoja i stavljanje zaštite životne sredine i kvaliteta života u „epicentar“ razvojnih aktivnosti. Takav koncept generiše ciljeve kojima se treba rukovoditi u kreiranju budućeg razvoja i na kojima treba zasnivati efikasnu politiku društvenog razvoja. Traganje za njima dovodi nas do obrazovanja za vanredne situacije koja se mora posmatrati i promišljati kao značajna dimenzija u ostvarivanju strategije održivog razvoja (Nikolić, V., 2010).

Dok se u prošlosti odgovor međunarodne zajednice uglavnom odnosio na obezbeđivanje pomoći u toku ili nakon same vanredne situacije, danas se nastoji da se, blagovremenim, koordiniranim i efikasnim merama i participacijom svih članova društvene zajednice, ispolji što veći uticaj na sprečavanje ili minimizaciju posledica po čoveka i životnu sredinu. Koncepciju „reagovati i ispraviti“, na kojoj se baziralo rešavanje problema i posledica vanrednih situacija, u savremenim uslovima zamenila je koncepcija „predvideti i sprečiti“, što je uslovalo pojavljivanje i razvoj niza pristupa i naučnih disciplina koje se bave problemima bezbednosti. U zemljama EU utvrđen je i definisan cilj uspostavljanje opšte politike bezbednosti koja se zasniva na koncepciji „prihvatljivog“ rizika i metodologiji njegovog obezbeđivanja, uz uvažavanje i sagle-

⁵ Opširnije u: Britton, N. R. (2002). A New Emergency Management for a New Millennium? The Australian Journal of Emergency Management, 16 (4).

davanje osobenosti i specifičnosti različitih regiona. S tim u vezi, poslednjih godina sve značajnija pažnja posvećuje se bihevioralnom kontekstu vanrednih situacija, tj. razvoju bezbednosne kulture i oblikovanju takvog ljudskog ponašanja koje će biti kako u funkciji prevencije rizika u radnoj i životnoj sredini, tako i u funkciji odgovarajućeg odgovora na eventualno nastalu vanrednu situaciju (Nikolić, V., 2007).

2.1. Bezbednosna kultura i ponašanje u prevenciji nesreća i vanrednih situacija u radnoj i životnoj sredini

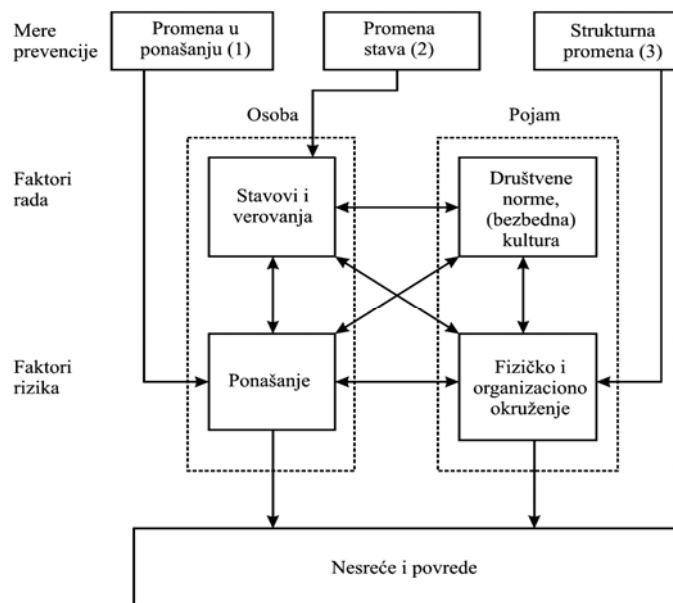
U uslovima i kontekstu društva rizika, pojam bezbednosne kulture postaje značajan izazov za brojne istraživače različitih teorijskih opredeljenja. Moghaddam (Moghaddam) povezuje kulturu sa društvenim normama, definišući je kao „normativni sistem koji nalaže kako se neko treba ponašati u datom kontekstu.“ (Moghaddam, 1998). Kroz socijalizaciju porodice, jedinke i šireg društva, pojedinac postaje vešt u prepoznavanju, vršenju uticaja i praćenju društvenih normi i pravila. Grupe mogu osnovati normativne sisteme sa jasnim karakteristikama, zbog čega se u društvu stvaraju brojna i raznolika ponašanja (Moghaddam, 1998). Prema Risonu (Reason) „kultura prevazilazi psihologiju bilo kojeg pojedinca“ (Reason, 2000). Tvrdi se da bezbednosno ponašanje (a ovde se uključuje i rizično ponašanje) zavisi od kulturnih faktora i menja se sistematski kroz kulture.

Pojam bezbednosna kultura je posledica „kulturne klime“ koja naizmenično proizilazi od „organizacione klime“ koja je po prvi put predstavljena u literaturi industrijske psihologije u ranim sedamdesetim godinama XX veka. Pojam bezbednosne klime je po Zoharu derivat šireg klimatskog shvatanja (Zohar, 1980). On sačinjava sponu bezbednosnih rizika, nekoliko aspekta upravljačke kontrole i shvatanja efektivnosti zaposlenih (Williamson, 1997; Flin, 2000).

Posle katastrofe u Černobilju velika pažnja usmerena je na bezbednosnu klimu i kulturu na radnim mestima koja imaju naprednu tehnologiju, složene sisteme i potencijalne katastrofe, da bi se razumeli uticaji kulturnih faktora na bezbednosno ponašanje (Pidgeon, 1991; Reason 1997 et al.). Guldenmud definiše bezbednosnu kulturu kao onaj aspekt organizacione kulture koji će uticati na stavove i ponašanja sa porastom i padom rizika (Guldenmud, 2000). Pitanje koje se postavlja je da li se pojam „bezbednosna kultura“, koji je korišćen u organizacijama sa čvrsto vezanim sistemima, kao što su nuklearne fabrike, može koristiti u slobodno vezanim sistemima kao što su lokalne zajednice (Perow, 1998). S tim u vezi, u literaturi se, prilikom definisanja i merenja bezbednosne kulture, razmatraju razni faktori i elementi (Reason, 1997; Lee, 1988). Postoji sumnja u to da li „kultura može biti izmerena pomoću svih upotrebljivih kvantitativnih psihometričkih metodologija: ankete i pregledi“ (Pidgeon, 1998) ili kao jedini merni alat (Cooper, 2000). Hejl (Hale) se pita da li postoji takva stvar kao što je „bezbednosna kultura“ i da li je možda bolje da se govori o „kulturnom uticaju na bezbednost“ (Hale, 2000).

Po našem mišljenju, model za prevenciju nesreća i razvoj bezbednosne kulture podrazumeva širok spektar ljudskih, strukturnih i kulturnih faktora. Otuda, mere koje se koriste za prevenciju nesreća treba podeliti u sledeće kategorije:

- promena stava: stavovi se menjaju ubedljivim sredstvima u masovnim medijskim kampanjama, lecima, brošurama, filmovima, posterima i sl.
- promena ponašanja: ponašanje se menja pomoću direktnog prilaza, bez pretpostavke da stavovi imaju posredničku funkciju, npr. vežbanjem veština koje su kombinovane procedurama koje obezbeđuju nagrade.
- strukturna promena: kontekstualni faktori menjaju se zakonodavstvom, odredbama, organizacijom i ekonomijom (promene u fizičkoj okolini i dr.) (Živković, 2008).

Slika 1: Model za prevenciju nesreća

Ove tri grupe preventivnih mera direktno i indirektno utiču na dve kategorije rizičnih faktora: 1) ponašanje i 2) fizičko i organizaciono okruženje, kao i dva opšta faktora: 3) stavovi i uverenja i 4) društvene norme i kulturu. Stavovi, uverenja i ponašanje pripadaju individualnom i ličnom domenu, dok fizičko i organizaciono okruženje, društvene norme i kultura pripadaju domenu društvenih faktora.

Razlika između promena ponašanja i promena stava nije uvek laka i jednostavna. Kada se primenjuju pristupi u promeni ponašanja i/ili strukturalnoj promeni, društvene norme i kulturni faktori takođe mogu uticati. Elementi sve tri grupe preventivnih mera se ponekad uporedno koriste. Kombinovanje mera različitih kategorija može biti daleko efektivnije od primenjivanja preventivnih mera samo jedne kategorije (Živković, 2007).

- Promena ponašanja se odnosi na procedure za neposrednu izmenu ponašanja bez pokušaja da se utiče na stavove (tehnike koje se koriste su treniranje sposobnosti, procedura za obezbeđenje nagrada itd.).

- Promene stavova se odnose na izmenu stavova kroz informisanje i ubeđivanje.

– Strukturne promene se odnose ne izmenu organizacionog i socijalnog konteksta kroz zakonske propise, regulaciju, organizaciju i ekonomiju.

Moglo bi se zaključiti da postoje dinamična povezanost i međusobna uslovljenost kulture i drugih faktora, kada je u pitanju ponašanje u radnoj i životnoj sredini, ili, pak, reagovanje u vanrednim situacijama. Promene drugih faktora utiču na kulturu, ali i kulturni aspekti mogu da otežaju ili onemogućavaju uvođenje preventivnih mera. Izazov je identifikovati kulturne mere koje imaju uticaj na sprovođenje bezbednosnih mera. Takvi faktori se moraju uzeti u obzir kada se planira preventivna akcija. Tokom dužeg perioda oni se mogu pokazati kao sredstva za efikasno promovisanje bezbednosti u državi ili kulturi.

Polazeći od prethodnih razmatranja, moglo bi se zaključiti da što se više osvrćemo samo na promene stava kroz jednostrane informacije i obrazovne kampanje, manje uspevamo da promenimo stav prema bezbednosti u radnoj i životnoj sredini. Što više koristimo tehnike promene ponašanja, više dopuštamo da se ostvari interakcija, i što više mera informisanosti i obrazovanja kombinujemo sa drugim merama (zabrane, promene u organizaciji, promene fizičke sredine i dr.), veća je verovatnoća da ćemo dobiti pozitivne rezultate.

Obrazovanje i informisanje mogu se posmatrati kao značajne preventivne mere u sistemu upravljanja vanrednim situacijama. Česta je upotreba medijskih kampanja, informativnih letaka i filmova koji informišu stanovništvo o opasnostima ili, pak, o tome kako da se izbegnu ili umanje rizici u radnoj i životnoj sredini. Smatra se da će veće znanje modifikovati stavove o rizičnom ponašanju i prevenciji⁶. Kao rezultat usvojenih znanja promeniće se ponašanje, a nesreće i povrede će biti izbegnute (KAP model): Znanje → Stav → Praksa.

Poslednjih nekoliko decenija, intenzivirana su istraživanja ponašanja s ciljem planiranja edukacije za prevenciju nesreća i vanrednih situacija. Nekoliko modela bazirano je na pretpostavci da su namere u ponašanju najbolji pokazatelji ponašanja koje sledi. Namere u ponašanju smatraju se proizvodima ne samo stavova, već i socijalnih uticaja. Veza između namera i ponašanja zavisi od toga da li neko poseduje veštine potrebne za primenu određenog ponašanja. Neki istraživači su istakli značaj faktora kao što su: aluzije na delovanje (Janz & Becker, 1984), lični standardi (Bandura, 1986), emocije (Røysamb, 1997) i heuristični proces (Eagly & Chaiken, 1993). Iako postoji značajna saglasnost u tome koji su faktori najvažniji kod predviđanja ponašanja, još uvek ne postoji saglasnost o uobičajenom modelu. Dominantne teorije u istraživanju rizičnog ponašanja uzete su iz socijalne psihologije i teže da istaknu kognitivne procese, ali i trenutni socijalni uticaj na individuu. Osnovni nedostatak ovih teorija i modela jeste neprihvatanje ostalih faktora i uticaja. Iako su ekonomski faktori, zakonodavstvo,

---

⁶ Međutim, zaključci izvedeni analizom rezultata pojedinih istraživanja efekata promene stava nisu ohrabrujući (Wilde, 1993; OECD, 1994; Aarø and Rise, 1996). Postoji nekoliko objašnjenja problema o promeni stava o intervencijama pri prevenciji nesreće (uticaj stava može biti zanemaren ili neiskorišćen (Ajzen, 1988; Zimbardo and Leippe, 1991); važnost alternativnih i stručnih faktora i uticaj mogu biti nestimulisani (Kok et al., 1996.) i dr. Rezultati ovih istraživanja pokazuju da je povezanost stavova i ponašanja često slaba i beznačajna (Wicker, 1969). Bandura zaključuje da konzistentija između indikatora stavova i ponašanja može pokazati (predstaviti) povezane efekte pre nego li rezultate procesa u kojem modifikovanje jednog faktora dovodi do promena u drugom (Ibid.).

kulturni i organizacioni faktori okruženja, široko prihvaćeni kao presudni u promociji bezbednog ponašanja, broj modela koji ih upotrebljava još uvek je mali.

Iako zakonski propisi i druga pravno-normativna regulativa imaju veliki uticaj na poboljšanje bezbednosti u radnoj i životnoj sredini, potrebno je i razvijati i zadovoljavati obrazovne potrebe različitih ciljnih grupa i razvijati bezbednosnu svest i kulturu kako bi se obezbedila široka podrška javnosti za sprovođenje zakona i preventivnih mera u svakodnevnim radnim i životnim aktivnostima.

2.2. Obrazovanje *conditio sine qua non* bezbednosne kulture i bihevioralnog odgovora na vanrednu situaciju

Osobenost vremena i društva rizika istakla je ključni značaj znanja i potrebu njegove sistematske i permanentne integracije u sve sfere i oblasti društvenog života i rada. Uspesno rešavanje pitanja i problema upravljanja rizicima u radnoj i životnoj sredini moguće je ukoliko se poznaju fenomeni kojima se upravlja i metode upravljanja. U kompleksu različitih mera i aktivnosti posebno mesto pripada obrazovanju koje se, zapravo, posmatra i određuje kao osnovni preduslov za upravljanje rizicima u radnoj i životnoj sredini, odnosno kao fundamentalna pretpostavka i element bihevioralnog odgovora u upravljanju vanrednim situacijama.

U savremenim uslovima su znanje (za predikciju, prevenciju i upravljanje rizikom odnosno eliminisanje ili, pak, minimizaciju efekata eventualnih vanrednih situacija po čoveka i životnu sredinu) i održivi razvoj povezani i međusobno uslovljeni. Polazeći od toga, učenje i obrazovanje za upravljanje vanrednim situacijama čini sastavni deo kompleksne i sveobuhvatne koncepcije obrazovanja za održivi razvoj. Potvrdu ove konstatacije možemo naći u brojnim međunarodnim dokumentima, strateškim planovima i preporukama koje se odnose na strategiju održivog razvoja i promovisanje obrazovanja za održivi razvoj.

Štaviše, znanje koje utiče na razvoj svesti, savesti, morala, odgovornosti, vrednosti, radno-tehničke, ekološke i bezbednosne kulture („kulture sigurnosti“)⁷, posmatra se i određuje kao osnovni „resurs“ održivog razvoja društva. Kvalitet ovog ljudskog kapitala bitno određuju učenje i obrazovanje. Radi efikasnosti obrazovnog sistema kao celine, neophodno je, umesto parcijalnog, i ovde promovisati sistemski pristup. Sa aspekta upravljanja vanrednim situacijama, u formalnom obrazovanju, radi se o implementaciji sadržaja koji se odnose na bezbednost, zaštitu radne i životne sredine i održivi razvoj na svim nivoima i u svim segmentima formalnog vaspitno-obrazovnog sistema. U pogledu svoje osnovne obrazovno-vaspitne usmerenosti, cilj i zadaci formalnog obrazovanja mogu se posmatrati i definisati kao 1) opšti, koji se odnose na razvoj ekološke svesti i odgovornosti, kulture rada i bezbednosne kulture („kulture sigurnosti“)⁸ uopšte, odnosno formiranje stavova, vrednosti i oblika ponašanja u skladu sa zahtevima održivog razvoja, i 2) posebni (profesionalni), koji su više orijentisani na neposredno upoznavanje pojedinca sa rizicima i opasnostima u nekoj konkretnoj radnoj delatnosti i

⁷ Agenda 21.

⁸ U Agendi 21 pojam „kulture sigurnosti“ podrazumeva podizanje osposobljenosti društva i pojedinca da se odgovarajuće ponašaju u slučaju nesreća i da blagovremeno predvide preventivne i sanacione mere.

životnoj sredini, mogućnostima preventivnog delovanja i oblicima bezbednog ponašanja i zaštite (Nikolić, V., 2003).

Komparativna analiza nastavno-obrazovne prakse i inostranih iskustava ukazuje na tendenciju razvoja profesionalnog obrazovanja u ovoj oblasti na nizu univerziteta (SAD, Velike Britanije, Novog Zelanda, Japana i dr). Međutim, ono što je važno, posebno sa aspekta naših istraživačkih interesovanja, jeste činjenica da veliki broj drugih fakulteta u različitim krajevima sveta realizuje Internet kurseve iz ove oblasti, pruža mogućnosti učenja na daljinu, i otvoren je za interakciju, komunikaciju i saradnju sa lokalnom zajednicom u ovoj oblasti. Ta otvorenost se, između ostalog, ogleda u kreiranju programa i organizaciji kurseva koji su dostupni zaposlenima u industrijskim organizacijama, vatrogasnim i spasilačkim službama, lokalnoj upravi itd. Cilj ovih aktivnosti može se posmatrati u kontekstu oblikovanja jednog dinamičkog modela za preobražaj nekada ograničene funkcije upravljanja vanrednim situacijama (funkcije reakcije i problema samo onih koji prvi reaguju) u savremenu ulogu javnog upravljanja vezanu za sveukupni život zajednice (Nikolić, V., 2010).

Učenje i usvajanje znanja koja se odnose na bezbednost u radnoj i životnoj sredini, održivi razvoj i upravljanje vanrednim situacijama, u sistemu formalnog obrazovanja predstavljaju, zapravo, neophodnu osnovu neformalnog i permanentnog obrazovanja i učenja u ovoj oblasti. Pri tom, posebno je važna organizacija različitih oblika obrazovanja i informisanja, osposobljavanja i treninga zaposlenih u industriji i drugim delatnostima za bezbedno ponašanje, kontrolu stresa i odgovarajući odgovor u slučaju vanrednih situacija. Osposobljavanje zaposlenih mora da bude permanentno i inovativno – sadržaji prilagođeni potrebama zaposlenih u radnom procesu i aktuelnim rizicima u neposrednom i širem okruženju. Treninzi se odnose na uvežbavanje stečenih praktičnih znanja i veština, odnosno uvežbavanje postupaka i proveru plana delovanja u vanrednim situacijama. U fazi prethodnog planiranja neophodno je ponavljati vežbanja, simulacije i dr. kako bi se obezbedilo maksimalno funkcionisanje pod jakim stresom (u slučaju akcidenta) i obezbedilo efikasno sadejstvo i koordinacija različitih subjekata, aktera i društvenih činilaca u odgovoru na akcident (Nikolić, V., 2009).

Međutim, iskustva i praksa srpskih preduzeća ukazuju na nezadovoljavajući tretman obrazovanja, osposobljavanja i treninga zaposlenih u ovoj oblasti. Osim toga, težište programa osposobljavanja i obuke stavljeno je na sadržaje iz zaštite na radu, dok je zastupljenost sadržaja koji se odnose na kritične procese i programe upravljanja rizikom od akcidenata (mere i aktivnosti), intervencije i ponašanje u slučaju vanrednih situacija – simbolična. Sve to ukazuje na nevažavanje specifičnosti pojedinih mirnodopskih rizika i opasnosti, odnosno potrebu usvajanja posebnih i karakterističnih znanja i radnji, primerenih proceni ugroženosti konkretnih sredina (Nikolić, V., 2007).

Istovremeno, organizacija različitih oblika neformalnog obrazovno-informativnog rada sa lokalnim stanovništvom od prioritetnog je značaja kada je u pitanju razvoj svesti i pripravnosti za slučaj opasnosti i vanrednih situacija na lokalnom nivou. Bez obzira na to da li su vanredne situacije nastale kao rezultat industrijskih, trgovinskih i dr. operacija, elementarnih nepogoda širokih i katastrofalnih razmera i dr., neosporan je značaj programa osposobljavanja, informisanja i pripreme stanovništva s ciljem da se stvori i/ili poveća svest zajednice o rizicima i opasnostima u lokalnoj sredini, kao i o merama koje

se preduzimaju da se zajednica zaštiti od tih opasnosti, ali i da se upoznaju planovi i oblici reagovanja i ponašanja u vanrednim situacijama.

Budući da upravljanje vanrednim situacijama, između ostalog, podrazumeva pripreme za otklanjanje mogućnosti nastanka akcidenata, ili, pak, blagovremeno reagovanje ukoliko dođe do vanrednih situacija, program obrazovanja i pripreme stanovništva podrazumeva sadržaje koji se odnose kako na fazu prevencije tako i na fazu pripravnosti i fazu odgovora na akcident. Pri tom, proces pripreme i informisanja stanovništva treba da obuhvati celokupnu zajednicu, kako bi se obezbedila maksimalna pripravnost ukoliko dođe do opasne situacije. U tom pogledu, najčešće se predlažu tzv. uzajamni obrazovni programi, koji uključuju različite aktore u odgovoru na vanredne situacije: preduzeća, lokalne organe uprave, lokalnu zajednicu, zdravstvene ustanove (ekipe hitne pomoći, zavodi za zaštitu zdravlja, stacionarne zdravstvene ustanove i dr.), službe za hitne tehničke intervencije, organe Ministarstva za zaštitu životne sredine, organe Ministarstva unutrašnjih poslova, organe civilne zaštite, vatrogasne i spasilačke službe, službe osmatranja i obaveštavanja, mas-medije itd.

3. Zaključak

Sistemi upravljanja vanrednim situacijama reflektuju društvene i ekonomske uslove i okvire unutar kojih funkcionišu. Otuda su varijacije između sistema različitih država realne i očekivane. Međutim, to ne znači da u razvoju nacionalnog sistema upravljanja vanrednim situacijama ne treba da koristimo elemente stranih modela ili učimo iz iskustava drugih. Razumevanje drugih je način da se bolje sagledaju i procene nacionalne aktivnosti, sistemske slabosti i nedostaci i dovede do poboljšanja unutar i između društvenih sistema. Kako analiza literature pokazuje, ono što je ključno i zajedničko svim nacionalnim sistemima upravljanja vanrednim situacijama jeste tendencija ka razvoju programa kako opšteg tako i profesionalnog obrazovanja za vanredne situacije.⁹ Naime, tragajući za odgovorima kako je moguće upravljati vanrednim situacijama na bihevioralnoj osnovi, koristeći pri tom saznanja i zakonitosti psihologije, pedagogije, andragogije i drugih nauka koje se bave pitanjima i problemima učenja i obrazovanja došlo se do jasnih stavova i preporuka o primeni i značaju učenja, obrazovanja i informisanja u ovoj oblasti.

Posmatrano sa aspekta obrazovanja za upravljanje rizikom i odgovor na vanredne situacije, analiza prakse i iskustava različitih zemalja ukazuje na parcijalne i sporadične pristupe ovoj problematici. S tim u vezi, ne može se govoriti o horizontalnoj i vertikalnoj povezanosti pojedinih delova obrazovnog sistema, niti o njegovoj povezanosti sa ostalim sistemima društvenog razvoja. Posebno je primetno odsustvo participacije, saradnje, povezanosti, koordinacije rada i angažovanja različitih činilaca neformalnog supsistema obrazovanja u ovoj oblasti (preduzeća, različitih službi, npr. civilne zaštite, vatrogasne službe, policije, vojske i dr., agencija, organizacija, lokalne samouprave, mas-medija i dr.). To su razlozi da parcijalne promene u obrazovanju treba osmisliti pod vidom funkcionisanja celog sistema, pri čemu se mora voditi računa o zahtevima kako

⁹ U kreiranju programa uvažavaju se modeli i dostignuća drugih, ali se polazi od potreba nacionalnih sistema i specifičnosti društveno-ekonomskog konteksta. (npr. Novi Zeland, Japan).

lokalnog tako i globalnog održivog razvoja. Kako su promene obrazovanja i društvenog konteksta povezane, obrazovni se razvoj optimizira strategijom koja vodi računa o razvojnim strategijama ostalih sistema nacionalnog razvoja i uopšte društvenog razvoja utemeljenog na znanju i učenju („društva učenja“) za održivi razvoj.

4. Literatura

- Aarø, L. E. & Rise, J. (1996). The human factor. Can Accident be Prevented through Attitude Changes? *SF-Report*, 5–96. Oslo, Norwegian: Norwegian Safety Forum.
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, Personality, and Behaviour*. Buckingham: Open University Press.
- Bandura, A. (1969). *Principles of Behaviour Modification*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action. A Social Cognitive Theory*. NJ: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Britton, N. R. (2002). A New Emergency Management for a New Millennium? *The Australian Journal of Emergency Management*, 16 (4).
- Cooper, M. D. (2000). Toward a model of safety culture. *Safety Science* 36.
- Eagly, A. H. & Chaiken, S. (1993). *The psychology of Attitudes*. Forth Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Flin, R., Mearns, K., O'Connor, P. & Bryden, R (2000). Measuring safety climate: identifying the common features. *Safety Science*, 34.
- Guldenmund, F.W. (2000). The nature of safety culture: a review of theory and reaserch. *Safety Science*, 34.
- Impact 2010 (1999). Christchurch, New Zeland: Joint Australian, New Zeland and US Emergency management Workshop.
- Reason, J. (1997). *Managing the Risks of Organizational Accidents*. Ashgate, Aldershot.
- Reason, J. (2000). Safety paradoxes and safety culture, *Injury Control and Safety Promotion*, 7.
- OECD (1994). *Improving Road Safety by Attitude Modification. Report prepared by an OECD Scientific Expert Group*. Paris: Organization for Economic Co-operation and Development.
- Janz, N. K. & Becker, M. H. (1984). The Health Belief Model: a decade later. *Health Educational Quarterly*, 11.
- Kok, G., Schaalma, H., De Vries, H., Parscel, G. & Paulssen, T. (1996). *Social Psychology Vol. 7*.
- Hale, A. (2000). Culture's confusions (Editorial). *Safety Science* 34, 1–14.
- Lee, T. (1998). Assessment of safety culture at a nuclear reprocessing plant. *Work and Stress*, 12.
- Le Bon, G (1895). *Psychologie des foules*. Paris: Alcan,.
- Moghaddam, F. M. (1998). *Social Psychology. Exploring Universals across Cultures*. New York: W. H. Freeman and Company.

- Nikolić, V. (2010). Bezbednost radne i životne sredine, vanredne situacije i obrazovanje. Niš: Fakultet zaštite na radu.
- Nikolić, V. (2009) Programski elementi upravljanja znanjem za krizni menadžment. *Zbornik radova sa međunarodne konferencije Upravljanje kvalitetom i pouzdanošću*. Beograd: DQM.
- Nikolić, V. (2003). *Obrazovanje i zaštita životne sredine*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Nikolić, V. (2007). Obrazovanje kao element upravljanja vanrednim situacijama. *Zbornik: Upravljanje vanrednim situacijama*, Niš: Fakultet zaštite na radu.
- Perrow, C. (1984). *Normal Accidents. Living with High-risk technologies*. New York: Basic.
- Pidgeon, N. F. (1991). Safety culture and risk management in organizations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22.
- Pidgeon, N. F. (1998). Safety culture: key theoretical issues. *Work and Stress* 12, 129–140.
- Røysamb, E. (1997). Risk behaviour: towards a model of affectively construed action. *Personality and Individual Differences*, 22.
- Williamson, A. M., Feyer, A. M. Cairns, D. & Biancotti, D. (1997) The development of a measure of safety climate: the role of safety perceptions and attitudes. *Safety Science*, 25.
- Wicker, A. W. (1969). Attitudes versus actions: the relationship of verbal and overt behavioral responses to attitude objects. *Journal of Social Issues* 25 (4).
- Wilde, G. J. S. (1993). Effects of mass media communications and health and safety habits: an overview of issues and evidence. *Addiction*, 88.
- Zimbardo, P. G. & Leippe, M. R. (1991). *The Psychology and Attitude Change and Social Influence*. New York: McGraw-Hill.
- Zohar, D. (1980). Safety climate in industrial organizations: theoretical and applied implications. *Journal of Applied Psychology* 65, 96–1.
- Živković, S. (2007). Uloga ljudskih faktora u kontroli industrijskog rizika. *Zbornik: Ličnost, profesija i obrazovanje*. Niš: Filozofski fakultet, Centar za psihološka istraživanja.
- Živković, S. (2008). Strukturalni i kulturni faktori prevencija nesreća, *Zbornik rezimea: Ocena profesionalnog rizika – teorija i praksa*, Niš: Fakultet zaštite na radu.
- Živković, S. (2008). Upravljanje vanrednim situacijama. *Zbornik rezimea: IV konferencija Dani primenjene psihologije*, Niš: Filozofski fakultet.

THE BEHAVIOURAL CONTEXT OF ACCIDENT
PREVENTION IN THE WORKING AND LIVING
ENVIRONMENT AND MANAGEMENT OF
EXTRAORDINARY SITUATIONS

SUMMARY

Within the contemporary social context, which is more often and more dramatically characterized by extraordinary situations of various nature and character, the problems of people's safety, natural and material goods, and the related issues of management in such situations are constantly open, current and inspiring for researchers of different theoretical orientation and viewpoints. The achievement of safety objectives and tasks requires an adequate behavioural response, i.e. the behaviour both in the case of risk prevention in the working and living environment, and in the case of disasters. Starting with the consideration of problems of extraordinary situations within the context of sustainable development strategy, the paper presents a model for the prevention of accidents, calamities, and other extraordinary situations in the working and living environment.

MESTO I ULOGA EVROPOLA U MEĐUNARODNOJ POLICIJSKOJ SARADNJI

*Boban Simić¹

Željko Nikač¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: U uvodu rada ukazano je na činjenicu da su se, paralelno s ekonomskim povezivanjem država članica Evropske unije, razvijale i pravosudna i policijska saradnja zemalja. Slobodan protok ljudi, roba i kapitala, ukidanje granica i liberalna politika u oblasti imigracija, viza i azila, istakli su u prvi plan potrebu bolje međunarodne policijske saradnje u borbi protiv prekograničnog i drugih oblika kriminala. U centralnom delu sledi izlaganje o Evropolu i njegovim ciljevima, zadacima, pravnim okvirima, subjektima i vidovima saradnje. U poslednjem delu je dat kratak osvrt na saradnju sa drugim međunarodnim organizacijama, dok su na kraju izneta zaključna razmatranja.

Ključne reči: Evropska unija (EU), Evropski policijski ured (Evropol), međunarodna policijska saradnja, Ugovor o Evropskoj uniji.

1. Uvod

Evropska ideja o slobodnom protoku ljudi, robe, usluga i kapitala artikulisana je Šengenskim sporazumom i drugim evropskim dokumentima, što je dovelo do postepenog ukidanja granica između država starog kontinenta. Međutim, uklanjanje barijera i liberalna granična politika pružili su kriminalnim grupama veće mogućnosti za izvršenje krivičnih dela širom Evrope, uspešnije skrivanje i izmicanje ruci pravde. To je, s druge strane, primoralo članice Evropske unije i ostale države da poboljšaju saradnju u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova.

U početku je među državama članicama postojala neformalna međuvladina saradnja, kao posledica reakcije na porast terorizma tokom sedamdesetih godina dvadesetog veka (Vajdenfeld, Vesels, 2003). Pomenuta saradnja postaje institucionalizovana usvajanjem Ugovora o Evropskoj uniji¹, kojim je predviđena saradnja

---

* E-mail: boban.simic@kpa.edu.rs

¹ Ugovor o EU potpisan je u Maastrichtu 7. 2. 1992. i je stupio na pravnu snagu 1. 11. 1993. Dokument predstavlja kvalitativni pomak u procesu evropske integracije, jer je u njemu Evropska unija definisana kroz tri stuba: I – Evropska

nacionalnih policijskih službi i drugih organa krivičnog gonjenja, kao i formiranje Evropola.

Sa sedištem u Hagu (Holandija), Evropol je počeo sa ograničenim operacijama početkom januara 1994. godine u formi Evropske policijske jedinice za borbu protiv droga (EDU), čiji je osnovni cilj bio suzbijanje nelegalne trgovine narkoticima i pranja novca. Savet ministara Evropske unije je potom proširivao nadležnosti ove jedinice, dok konačno, 26. 7. 1995. godine, nije postignut dogovor u vezi s prihvatanjem Sporazuma o osnivanju Evropola (Evropske policijske službe). Inicijativa za formiranje ovog tela potekla je od Nemačke i zatim prihvaćena od Francuske i drugih članova.

2. Evropska policijska služba (Evropol)

Sporazum o Evropolu je stupio na pravnu snagu u svim državama članicama 1. 10. 1998. godine. Usled potrebe da se usvoje dodatni pravni akti koji bi omogućili rad i efikasno funkcionisanje ovog tela, dogovoreno je odlaganje početka rada Evropola do 1. 7. 1999. godine, a nakon toga aktivnost u punom kapacitetu.

Evropol predstavlja dominantan vid saradnje nacionalnih policijskih službi država članica Evropske Unije. Formiran je s namerom da poboljša efikasnost nadležnih organa država članica u *suzbijanju terorizma, nedozvoljene trgovine drogom i drugih teških oblika međunarodnog kriminala* onda kada postoji osnovana sumnja da je reč o međunarodnom organizovanom kriminalu, kada su dve ili više država članica pogođene tim oblicima kriminala, i to na takav način da je potrebno zajedničko delovanje država članica (Simić, Bodrožić, Stevanović, 2010).

S obzirom na učestalost, značaj i posledice navedenih krivičnih dela, Evropol olakšava razmenu informacija i obavlja operativne analize, oslanjajući se na strateške izveštaje. Ova služba, takođe, pruža stručnu i tehničku pomoć u istragama koje sprovode države članice. Evropol još uvek predstavlja specifičan oblik međudržavne policijske saradnje i razmene informacija, a ne nadnacionalnu službu s izvršnim ovlašćenjima.

2.1. Ciljevi i zadaci Evropola

Osnovni cilj Evropola je unapređenje rada i efikasnosti nacionalnih službi krivičnog gonjenja u borbi protiv svih oblika organizovanog kriminala² i terorizma. Težnja Evropola da doprinese aktivnostima Evropske unije na unapređenju i razvoju zakonskih rešenja o suprotstavljanju organizovanom kriminalu, posebno se iskazuje kroz rad na pronalaženju i razbijanju kriminalnih organizacija.³ Kao važniji zadaci Evropola izdvajaju se:

- lakša razmena informacija između članica u skladu sa nacionalnim pravom država;

---

zajednica, II – zajednička spoljna i bezbednosna politika i III – saradnja u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, koja se nakon izmena ugovora iz Amsterdama 1997. naziva „policijska i pravosudna saradnja u krivičnim predmetima“.

² Reč je pre svega o suzbijanju pojavnih oblika kriminaliteta i to: krijumčarenja narkotika, krijumčarenja vozila, trgovine ljudima, dečije pornografije, falsifikovanja novca i drugih sredstava plaćanja, pranja novca, preprodaje radioaktivnih – nuklearnih elemenata i dr.

³ Sedište Evropola je u Hagu (Holandija), gde se nalazi izuzetno frekventan centar koji nije klasična operativna jedinica, ali godišnje servisira preko 9.000 slučajeva i daje analize visokog kvaliteta.

- operativna analiza kao podrška operacijama koje se sprovode;
- prikupljanje, sastavljanje i analitička obrada informacija o krivičnim delima;
- održavanje i razvoj kompjuterskog informacionog sistema koji omogućava unos, korišćenje i analizu podataka;
- obezbeđenje ekspertize i tehničke podrške kriminalističkim istragama policije;
- drugi poslovi i zadaci (Vajdenfeld, Vesels, 2003).

2.2. Pravni okvir rada Evropola

Osnovni pravni akt iz kojeg Evropol crpi pravni legitimitet, jeste *Ugovor o Evropskoj uniji*, kojim je predviđeno formiranje ovog *tela*⁴ (Lopandić, Janjević, 1995). Usvajanjem *Sporazuma o Evropolu*, u skladu sa pravnim načelom *lex specialis derogat lex generali*, sporazum se smatra neposrednim i najvažnijim pravnim osnovom funkcionisanja Evropola. Njime su preciznije utvrđeni ciljevi, nadležnost, struktura i pojedina načela od značaja za rad ovog tela.

S ciljem otklanjanja nedostataka u radu i prevazilaženja sporosti postupka, članice Evropske Unije donele su odluku da Evropol od 1. 1. 2010. nastavi rad pod novim pravnim okvirom, pa je Odlukom Saveta EU od 6. 4. 2009. zamenjena Konvencija o Evropolu iz 1995. godine. U skladu s tim, Evropol je dobio pravni status agencije EU zadužene za jačanje kapaciteta policijske saradnje država članica, posebno u prevenciji i suzbijanju organizovanog kriminala, terorizma i oblika teškog kriminala. Kao *agencija*, Evropol se finansira iz budžeta i zaposleni imaju status službenika, dok se sve odluke koje se odnose na nadležnost, način funkcionisanja i druga važna pitanja, donose na nivou Unije i nije potrebna saglasnost svih država članica.

Drugi pravni akti od značaja za rad i organizaciju Evropola, jesu propisi doneti u funkciji implementacije i dalje razrade (opštih) odredaba Sporazuma o Evropolu. U tom kontekstu navodimo sledeće:

- Pravilnik za analitičku obradu podataka,
- Pravilnik o pravima i obavezama oficira za vezu,
- Pravilnik o poverljivosti informacija,
- finansijski propisi koji se primenjuju na budžet,
- pravilnici kojima se uređuje način primanja informacija od strane trećih lica,
- pravilnici koji uređuju prenos ličnih podataka između Evropola, trećih država ili trećih tela,
- pravilnici kojima je regulisana spoljna saradnja sa organima povezanim sa EU,
- pravilnici kojima se utvrđuju pravila o spoljnim odnosima sa trećim državama i organima van EU,
- Pravilnik o dostupnosti podataka javnosti i
- drugi podzakonski akti (ad hoc i ostali) (Nikač, 2003).

⁴ U Ugovoru o EU, Naslov VI, član „K“ navodi se: „Radi ostvarenja ciljeva Unije, posebno slobodnog kretanja lica, ne dovodeći u pitanje nadležnosti Evropske zajednice, države članice su utvrdile sledeće oblasti kao pitanja od zajedničkog interesa: *policijsku saradnju* u cilju preventivnog delovanja i borbe protiv terorizma, nedozvoljene trgovine drogom i drugih teških oblika međunarodnog kriminala, uključujući, ako je potrebno, neke vidove carinske saradnje, kao i povezivanje sa organizacijom za razmenu informacija na nivou Unije, unutar Evropskog policijskog ureda (Evropol)“.

2.3. Menadžment i kontrola Evropola

Organi Evropola su:

- Upravni odbor,
- Direktorat,
- Zajednička kontrolna služba za zaštitu podataka,
- Zajednički revizorski odbor,
- Finansijski kontrolor,
- Odbor za finansije
- dr. organi (ad hoc i ostali).

a) *Upravni odbor* Evropola (*Management Board*) je sastavljen od po jednog predstavnika svake države članice koji imaju jedan glas, a u slučaju odsustva glavnog predstavnika može ga predstavljati zamenik. Odbor se sastaje najmanje dva puta godišnje; sednicama prisustvuje predstavnik Komisije evropske zajednice u svojstvu posmatrača, mada Odbor može doneti odluku da održi sastanak i bez predstavnika Komisije. Članovi imaju pravo da povedu eksperte iz svoje zemlje koji učestvuju u radu Odbora, u svojstvu posmatrača. Nadležnosti Upravnog odbora su:

- aktivnosti na ostvarenju i proširenju ciljeva organizacije,
- utvrđivanje prava i obaveza oficira za vezu,
- utvrđivanje broja referenata veze država članica,
- priprema pravila za upravljanje datotekama i odobravanje naloga za otvaranje,
- utvrđivanje platforme odnosa Evropola sa trećim državama i licima,
- utvrđivanje elemenata za projektovanje indeksnog sistema,
- mišljenje o komentarima i izveštajima zajedničkog kontrolnog tela,
- aktivnosti na postavljenju i opozivu direktora i zamenika direktora odbora,
- nadzor nad radom direktora odbora,
- usvajanje kadrovskih propisa,
- zaštita poverljivosti podataka, priprema sporazuma i pravila o proceduri zaštite,
- kreiranje budžeta, usvajanje petogodišnjeg plana i finansijskih propisa,
- imenovanje finansijskog kontrolora i nadzor nad njegovim radom,
- odobrenje za zaključenje sporazuma direkcije,
- predlaganje novela Sporazuma, akata i
- drugi poslovi.

b) *Direktorat* Evropola je sastavljen od direktora i njegovih pet zamenika.

Direktor organizacije je inokosni organ koji postavlja Savet ministara na osnovu mišljenja Upravnog odbora, na period od četiri godine i sa mogućnošću reizbora na još četiri godine.

- Direktor je odgovoran za:
- obavljanje utvrđenih poslova i zadataka;
- pripremu i sprovođenje odluka Upravnog odbora;
- kadrovski menadžment;
- izradu nacrtu budžeta, petogodišnjeg finansijskog plana i sprovođenje budžeta;
- obavljanje ostalih zadataka shodno Konvenciji, poverenih od Upravnog Odbora;
- ostale poslove i zadatke.

c) *Zajednička kontrolna služba za zaštitu podataka* sastavljena je od po dva eksperta za zaštitu podataka iz svake države članice, koji se postavljaju na period od pet godina. Zadatak Službe je da nadgleda sastav i upotrebu svih ličnih podataka koji se koriste u okviru Evropola. Svaki građanin ima pravo da traži da se ovo telo pobrine da način na koji se sakupljaju, čuvaju, obrađuju i koriste njegovi lični podaci bude zakonit i ispravan.

d) *Zajednički revizorski odbor* je sačinjen od tri člana postavljena na period od tri godine od strane revizorskog suda. Osnovni zadatak Odbora je da sprovodi godišnju reviziju prihoda i utvrđivanja da li je isti primljen, zatim da li su troškovi nastali na zakonit i ispravan način i u skladu sa finansijskim propisima. *Izveštaj* se podnosi Savetu ministara, a zatim i direktoru i finansijskim kontrolorima radi razmatranja izveštaja pred Upravnim odborom organizacije.

e) *Finansijski kontrolor (FC – Financial Controller)* se jednoglasno postavlja od strane Upravnog odbora. On je odgovoran za kontrolu obaveza i izdataka, kao i za naplatu prihoda Evropola.

f) *Odbor za finansije*, sačinjen od jednog budžetskog predstavnika svake države članice, odgovoran je za prikupljanje i razmatranje svih budžetskih i finansijskih pitanja.⁵

2.4. Nacionalne jedinice i oficiri za vezu

Svaka država članica dužna je da osnuje telo na nacionalnom nivou – *Nacionalnu jedinicu za saradnju sa Evropolom (ENU – Europol national unit)* – koje ima inherentnu nadležnost i ovlašćeno je za održavanje veze između organizacije i nadležnih nacionalnih službi. U pitanju su uglavnom nacionalni ogranci (timovi, sekcije, službe) u čijem su sastavu policijski eksperti za različite oblasti i linije rada, neophodni za rešavanje zadataka iz nadležnosti organizacije. Najvažniji zadaci nacionalnih jedinica su:

- dostavljanje podataka na zahtev Evropola ili na sopstvenu inicijativu;
- postupanje po zahtevima za informacijama i savetima;
- permanentno ažuriranje baze podataka u informacionom sistemu;
- molbe i zahtevi Evropolu za savetima, informacijama i analizama;
- redovna i zakonita razmena podataka;
- drugi poslovi (Lopandić, Janjević, 1995).

Neke od pomenutih poslova i zadataka, nacionalne jedinice nisu u mogućnosti ili pravnoj obavezi da izvrše. Reč je pre svega o situacijama u kojima bi izvršenje nekih od pomenutih zadataka moglo dovesti do povrede nacionalnih interesa, ugrožavanja trenutne istrage ili sigurnosti pojedinca, kao i u slučaju da se radi o bilo kakvim aktivnostima vezanim za nacionalnu bezbednost države članice.

Svaka nacionalna jedinica ima najmanje jednog *oficira za vezu (ELO – Europol liaison officers)*, uglavnom policijskog eksperta koji zastupa interese države i ponaša se shodno zakonima matične zemlje. S druge strane, u pogledu zaštite ličnih podataka, za oficire za vezu važe ista pravila o radu kao i za ostale zaposlene u Evropolu. U

---

⁵ Evropol se finansira ulozima država članica u skladu s njihovim bruto nacionalnim proizvodima. Ilustracije radi, budžet za 2009. iznosio je 68,1 miliona evra, dok planirani budžet za 2010. iznosi 80,6 miliona evra.

svakodnevnom radu pojavilo se više radnopravnih pitanja od značaja za normalno funkcionisanje, kao što su: odsustvo, godišnji odmor, bolovanje, zamena, učešće na sednicama van sedišta i dr. Prisutni pravni dualizam u pogledu statusnih i drugih pravnih pitanja uglavnom se otklanja ugovorima između Evropola i zemlje iz koje dolazi oficir za vezu.⁶

Prema oficijelnim i javnosti dostupnim podacima, u Evropolu je trenutno angažovano oko 600 zaposlenih iz svih država članica,⁷ od čega su 130 oficiri za vezu; njihov broj utvrđuje Upravni odbor. Oficiri za vezu, zajedno sa analitičarima, ekspertima i drugim zaposlenima, obezbeđuju efikasnu, brzu i višejezičnu razmenu informacija između države članice i organizacije 24 sata dnevno, po načelu hitnosti.

2.5. Informacioni sistem Evropola

Sporazumom o Evropolu predviđeno je ustanovljavanje i razvijanje elektronskog kompjuterskog sistema (*TECS – The Europol Computer System*) koji omogućava unos, pristup i analizu relevantnih podataka. U vezi s tim, Sporazum postavlja jasan pravni okvir i standarde za zaštitu ljudskih prava, kontrolu i bezbednost podataka. Integralni kompjuterizovani sistem sastoji se iz tri glavne *komponente*:

- informacionog sistema (EIS – Europol information system), koji sadrži podatke o osumnjičenim i osuđenim licima, krivičnim delima i kriminalnim organizacijama iz nadležnosti Evropola;

- analitičkog sistema (EAS – Europol analysis system), koji sadrži niz specijalnih analitičkih programa, a podržava i bazu podataka koja se formira u okviru analitičkih radnih datoteka (Analysis Work Files – AWF);

- indeksnog sistema, koji omogućava pretraživanje sadržaja analitičkog sistema.

Informacioni sistem Evropola povezan je u prvom redu sa sistemima nacionalnih jedinica (*ENU*), a preko njih dalje sa službama za automatsku obradu podataka. U sadržinskom smislu, u informacioni sistem unose se podaci zemalja članica, zatim podaci iz sedišta organizacije i od strane trećih zemalja, organa i organizacija. Pristup informacionom sistemu imaju sve nacionalne jedinice, oficiri za vezu, direktor, zamjenici i po proceduri autorizovani službenici.

Prema sadržini i vrsti u informacionom sistemu se nalaze *podaci* pribavljeni od država članica, koji se odnose na:

- lica koja su u skladu s nacionalnim zakonodavstvom države članice već bila osuđena ili za koja se sumnja da su neposredni izvršioци ili pomagači u izvršenju krivičnih dela za koja je nadležan Evropol;

- lica za koja na osnovu nacionalnog zakonodavstva postoji osnovana sumnja da su počinila krivična dela za koja je nadležan Evropol.

---

⁶ Prisustvo oficira za vezu i njegovog zamenika od izuzetne je važnosti u slučajevima država koje su kandidati za prijem u EU i kasnije članice, jer se povećava obim poslova u ovoj oblasti.

⁷ Očekivanja su da će broj zaposlenih do kraja 2011. godine biti oko 700, uključujući oficire za vezu i zaposlene u obezbeđenju.

– Pored navedenih ličnih podataka, informacijski sistem sadrži i podatke o sledećim pojedinostima koje se odnose na:

- krivična dela, informacije o tome kada i gde su počinjena;
- sredstva izvršenja koja su bila, ili su mogla biti upotrebljena za izvršenje krivičnih dela;
- organizacione jedinice koje su se bavile slučajem i referentne oznake u datoteci;
- sumnju u članstvo u kriminalnoj organizaciji;
- presude u vezi s krivičnim delima za koje je nadležan Evropol.

Napominjemo da samo jedinica koja je unela podatke može te podatke modifikovati, obrisati i izvršiti naknadne korekcije. Podaci koji se čuvaju u informacionom sistemu Evropola pregledaju se periodično, najkasnije tri godine nakon poslednjeg unosa. Za razliku od unosa i brisanja, razmena podataka zasniiva se na nacionalnom pravu država članica.

3. Saradnja Evropola sa drugim međunarodnim organizacijama

Evropska policijska služba je danas, posle Interpola, najbrojnija međunarodna policijska organizacija koja okuplja 27 država članica Evropske unije. Osim saradnje između država članica, Evropol ima intenzivnu saradnju s organima i organizacijama trećih država i međunarodnih organizacija. U pogledu prioriteta u saradnji, u odnosu na oblasti i učesnike, načelan stav Saveta ministara pravde i unutrašnjih poslova je da direktor Evropola organizuje pregovore sa državama nečlanicama (ovlašćenim telima), dajući prednost državama kandidatima za članstvo u Uniji⁸ i partnerima u saradnji na osnovu Šengenskog sporazuma.⁹

U praksi postoje različiti *nivoi saradnje* Evropola s drugim međunarodnim organizacijama, među kojima dominiraju tri nivoa. Prvi je *tehnička* saradnja ili organizovanje treninga. Drugi nivo je *strateška* saradnja, usmerena na razmenu iskustava u vezi s trendovima organizovanog kriminala i načinima borbe protiv njega. Najviši, treći nivo saradnje uključuje *razmenu ličnih podataka* i zahteva za ispunjavanje Evropolovih standarda obezbeđenja i zaštite podataka. Ovaj vid saradnje može da rezultira slanjem oficira za vezu iz tih zemalja ili institucija u Evropol, ili obratno. Svi ovakvi sporazumi pre sklapanja moraju da budu odobreni od strane Saveta ministara pravde i unutrašnjih poslova (Interpol, 2010).

Evropol je do sada zaključio međunarodne ugovore o operativnoj saradnji sa više država koje nisu članice Evropske unije (SAD, Kanada, Island, Norveška, Švajcarska, Hrvatska). Od evropskih organa ugovor o operativnoj saradnji sklopljen je sa¹⁰ Evropskim biroom za saradnju u oblasti pravosuđa (*Eurojust*).

Pored toga, Evropol ima zaključene ugovore o strateškoj saradnji s državama koje nisu članice Evropske unije (Albanija, BiH, Makedonija, Srbija, Moldavija, Rusija,

⁸ Kandidati za članstvo su: Hrvatska, Turska (pregovaraju o pristupanju od oktobra 2005) i Makedonija (nije počela pregovore), dok su potencijalni kandidati Albanija i bivše jugoslovenske republike (BiH, Crna Gora i Srbija).

⁹ U ovoj grupi nalaze se Island i Norveška.

¹⁰ Evropski biro za saradnju u oblasti pravosuđa (*Eurojust*) je novo telo Evropske unije, ustanovljeno 2002. godine radi povećanja efikasnosti rada nadležnih organa u državama članicama EU pri istragama i gonjenju ozbiljnih oblika prekograničnog i organizovanog kriminala.

Turska, Kolumbija) i međunarodnim organizacijama (*WCO – Svetska carinska organizacija i UNODC – Ured Ujedinjenih nacija za borbu protiv droga i kriminala*).¹¹

Do sada su zaključeni ugovori o strateškoj saradnji sa sledećim organima Evropske unije: Evropskom centralnom bankom (*ECB*), Evropskom komisijom (*EC*), Evropskim centrom za kontrolu droga i zavisnosti od droga (*EMCDDA*) i Evropskom kancelarijom za borbu protiv prevara (*OLAF*).

Saradnja između Evropola i Interpola predstavlja veoma važan vid operativne saradnje dve najjače policijske organizacije, specijalizovane za međunarodnu policijsku saradnju. Interpol obuhvata mrežu policijskih (kriminalističkih) službi država širom sveta, dok je Evropol uža organizacija policijskih predstavnika država članica EU, koja saraduje i sa organima drugih država. Ove dve organizacije imaju posebnu ulogu i mesto u borbi protiv međunarodnog organizovanog kriminala i među njima ne postoji klasična konkurencija.

S ciljem unapređenja saradnje u oblasti zaštite zakona, između Evropola i Interpola potpisan je Sporazum o saradnji, čiji su tekst odobrili Savet ministara EU (27. 6. 2001) i Generalna skupština Interpola (26. 9. 2001). Sporazumom je obuhvaćena saradnja u sprečavanju svih oblika nedozvoljene trgovine (narkoticima, oružjem, ljudima, organima, ukradenim vozilima), u borbi protiv međunarodnog terorizma, kompjuterskog kriminala i falsifikovanja novca (Evropol, 2010).

4. Zaključak

Posle pada Berlinskog zida, u poslednjoj deceniji minulog veka, došlo je do poboljšanja međunarodnih odnosa u celini, što se odrazilo i na međunarodnu policijsku saradnju. Teroristički napadi na SAD od 11. septembra 2001. dali su dodatni doprinos poboljšanju saradnje između međunarodnih organizacija, država i njihovih službi bezbednosti u borbi protiv savremenih oblika kriminaliteta. U skladu sa tim, ubrzano je formiranje celovitih kompjuterskih baza podataka i njihova razmena i proširena saradnja između policijskih organizacija, Evropola i Interpola.

Borba protiv terorizma, organizovanog kriminala i najtežih pojava oblika kriminaliteta zahteva zajedničku strategiju na međunarodnom planu, primenu posebnih mehanizama i specijalnih istražnih tehnika uz poštovanje ljudskih prava i građanskih sloboda. Evropol, kao nadnacionalna organizacija, ima posebno mesto u borbi protiv međunarodnog kriminala putem obavezne saradnje između članica EU s trećim državama i drugim međunarodnim organizacijama i telima.

S daljim razvojem mreže međunarodne policijske saradnje i većim ovlašćenjima operativnog karaktera, mogu se očekivati stabilnija bezbednosna situacija i smanjenje broja najtežih krivičnih dela. Verujemo da je zajednička želja evropske porodice naroda da živi u ambijentu veće pravne i faktičke sigurnosti i uživa sva prava i slobode potvrđene novim Evropskim ustavom.

---

¹¹ Sporazumom između Evropola i UNODC dogovoreno je unapređenje saradnje u oblastima od zajedničkog interesa, poput sakupljanja podataka i statističkih analiza o krivičnim delima nedozvoljene trgovine (*trafficking*), pravovremene identifikacije aktuelnih i trendova koji nailaze, strateškog analiziranja pomenutih podataka i njihove efikasne i brze distribucije.

5. Literatura

- Vajdenfeld, V., Vesels, V. (2003). *Evropa od A do Š*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
- Lopandić, D. (2003). *Osnivački ugovori Evropske unije*. Beograd: Ministarstvo za ekonomske veze sa inostranstvom Republike Srbije.
- Hartley, T. C. (1998). *Osnovi prava Evropske zajednice*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- European Union and the world. *Europe on the move*. (2001). Bruxelles: European Commission.
- The European Union: Still enlarging. *Europe on the move*. (2001). Bruxelles: European Commission.
- Milosavljević, B. (1997). *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska-akademija.
- Nikač, Ž. (2003). Transnacionalna saradnja država u borbi protiv kriminaliteta – Interpol i Evropol. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nikač, Ž. (2007). *Policijska u zajednici*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Simić, B., Bodrožić, I., Stevanović, O. (2010). Policijska saradnja u Evropskoj uniji u okviru institucije Evropola. *Suzbijanje kriminala i evropske integracije*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija i fondacija Hans Zajdel.

Internet

- [http:// www.europol.eu.int](http://www.europol.eu.int), Internet, 10.07.2010.
- <http://www.cer.org.uk>, Internet, 10.07.2010.
- <http://www.echr.coe.int/Convention/webConvenGER.pdf>, Internet, 11.07.2010.
- <http://www.europa.eu.int>, Internet, 11.07.2010.
- http://europa.eu.int/comm/justice_home/doc_centre/police/wai/doc_police_intro.en.htm, Internet, 12.07.2010.
- http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/equ_opp/index_de.htm, Internet, 12.07.2010.
- http://www.europarl.eu.int/workingpapers/femm/default_en.htm, Internet, 12.08.2010.
- <http://www.europa.eu.int/pol/index-de.htm>, Internet, 12.08.2010.

THE PLACE AND ROLE OF EUROPOL IN INTERNATIONAL POLICE COOPERATION

SUMMARY

It is pointed out in the introduction that parallel to the economic joining of the European Union member states there has been a development of judicial and police cooperation among countries. Free movement of people, goods and capital, the abolition of borders and liberal policies in the field of immigration, visas and asylum have put to the fore the need for better international police cooperation in the fight against trans-border and other forms of crime. In the central part there is

Boban Simić, Željko Nikač

a presentation of EUROPOL and its objectives, tasks, legal framework, subjects and forms of cooperation. The final section gives a brief overview of the cooperation with other international organizations, as sets out the concluding remarks.

POLICIJSKO POSTUPANJE PRILIKOM OBEZBEĐENJA MESTA KRIVIČNOG DOGAĐAJA KAO PREDUSLOV ZA USPEŠNU FORENZIČKU IDENTIFIKACIJU

*Milan Žarković¹

Oliver Lajić¹

Zvonimir Ivanović¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: Mesto krivičnog događaja ima nesumnjiv značaj u kriminalističkom postupanju, pa se *in loci delicto*, posledično, odvijaju brojne, raznovrsne i kompleksne aktivnosti policije i drugih relevantnih subjekata. U tom smislu, jedan od najznačajnijih segmenata policijskog postupanja predstavlja očuvanje predmeta i tragova u njihovom izvornom i nekontaminiranom obliku, kako bi se stvorila adekvatna informativna i dokazna osnova, neophodna za uspešnu kriminalističku obradu i kasnije forenzičke identifikacije. Autori u radu iznose opšta razmatranja u vezi s kriminalističkom obradom mesta događaja i organizaciono-tehničke napomene koje prethode policijskom delovanju na mestu događaja, a zatim, razmatraju najbitnija kriminalistička pravila njegovog profesionalnog obezbeđenja, sve u funkciji stvaranja pretpostavki za prikupljanje kvalitetnog i nespornog dokaznog materijala. Na kraju, zaključuju da bi se izgradnja, formulisanje i dosledna primena preciznih pravila postupanja, obavezujućih za sve učesnike u obezbeđenju mesta događaja i vršenju uviđaja, posmatranih u celini, mogla posmatrati kao svojevrsna garancija da će svi pojedinačni zadaci biti obavljani na procesno prihvatljiv i kriminalistički celishodan način.

Ključne reči: mesto krivičnog događaja, policija, obezbeđenje mesta događaja, forenzičke identifikacije.

1. Uvod

Pregršt faktora utiče na činjenicu da se na mestu krivičnog događaja odvijaju brojne aktivnosti policije i drugih zakonom određenih subjekata. Primera radi, mogu se navesti raznovrsnost, raznolikost i složenost zbivanja koja uzrokuju štetne posledice, važnost odgovora na pitanja o prirodi konkretnog događaja, uzrocima, akterima i nizu drugih

---

* E-mail: mizarko@yubc.net

pitanja značajnih za njegovo rasvetljavanje, a pre svega veliki informativni potencijal mesta na kom se događaj odigrao. Pored mera traganja za učinioem krivičnog dela i njegovog, eventualnog, lišenja slobode – ukoliko je na delu zatečen, kao i mera pružanja pomoći povređenim licima, sprečavanja daljeg štetnog dejstva uzročnika događaja, saniranja posledica i sl., značajno mesto u postupanju na mestu događaja ima i kriminalističko postupanje, to jest kriminalistička obrada mesta događaja. Ova vrsta postupanja pretpostavlja postojanje posledice, u vidu povrede ili ugrožavanja nekog dobra, koja predstavlja osnov za sumnju da je u konkretnom slučaju u pitanju krivično delo. Policijsko postupanje *lege artis* sa relevantnim predmetima i vidljivim i latentnim tragovima trebalo bi da stvori zadovoljavajuću informativnu i dokaznu osnovu, neophodnu za uspešnu kriminalističku obradu i, kasnije, forenzičke identifikacije.

Ukoliko se pođe od stava da je dokazni materijal jedino sredstvo za utvrđivanje istinitosti navoda optužbe i odbrane koje učesnici u krivičnom postupku iznose pred sud, jasno je da državni organi, koji u toku kriminalističke obrade uopšte, pa i obrade mesta krivičnog događaja, pripremaju dokaznu građu, moraju biti na visini poverenog zadatka. U konačnoj analizi, uspeh jedne istrage, ali i celokupnog toka i rezultata postupka, zavisi od dokaza koji su pribavljeni i njihovog pravnog značaja. Osim toga, u uslovima prožimanja nauke sa tradicionalnim metodama kriminalističke istrage, izvesno je da se šire horizonti efikasnosti kriminalističkog postupanja. Nove mogućnosti i perspektive podrazumevaju, pre svega, sistematično pretraživanje mesta krivičnog događaja, a potom i postupak stručne i naučne obrade otkrivenih dokaza, čiji je značaj za rasvetljavanje konkretnog događaja, procesuiranje i presuđenje nastale krivične stvari velik, često i presudan. „Nemi dokazi na sudu govore sami za sebe, bilo svojom očiglednošću, bilo uz pomoć iskaza sudskog veštaka koji je obavio naučno ispitivanje“ (Weston, Weells, 1997: 2). Raznolikost i dinamičnost forenzičke nauke, otkriće i stalno unapređenje mogućnosti i pouzdanosti metoda zasnovanih na analizi DNK, kao i uvođenje novih i unapređenje postojećih tehnika pronalaženja, izazivanja, fiksiranja, arhiviranja i pretraživanja crteža papilarnih linija, čine sve značajnijom ulogu stručnog lica, a posebno kriminalističkog tehničara u sprovođenju kriminalističke obrade mesta krivičnog dela i vršenju uviđaja, kao njenom sastavnom delu. S druge strane, eventualni problemi pri analiziranju i tumačenju materijalnih dokaza nastaju, prvenstveno, zbog lošeg, nekvalitetnog rada nedovoljno obučanih ili, čak, nesavesnih stručnih lica angažovanih na mestu krivičnog događaja, dok je potpun izostanak dokaznog materijala ili njegova kontaminacija često posledica grešaka u postupanju subjekata angažovanih u prvim fazama rada po konkretnom krivičnom delu, dakle, još prilikom obezbeđenja mesta krivičnog događaja.

Pribavljeni dokazi moraju biti prihvatljivi, što pre svega znači dobro obezbeđeni i na stručan način pronađeni, fiksirani, obrađeni i sačuvani. Neophodno je očuvati lanac dokazivanja (*chain of evidence*). Jedino pod tim uslovima pribavljeni dokaz može biti uverljiv za sud. Poznavanje dokaznih materijala i njihovog pravnog značaja je preduslov uspešnog postupanja na mestu krivičnog događaja. Rukovodilac uviđajne ekipe (ali i ostali učesnici u njegovom vršenju) mora znati kakvi se dokazi traže za dokazivanje krivice ili nevinosti, da li takvi dokazi ukazuju na krivicu ili nevinost, kao i da li takvi dokazi, kada je krivica očigledna, mogu istu dokazati iznad osnovane sumnje. Štaviše,

može se reći da je stručnost i profesionalnost policajaca koji obezbeđuju mesto događaja i kompetentnost stručnih lica koja pronalaze, fiksiraju, analiziraju, tumače, čuvaju i prezentuju dokaze, od izuzetnog značaja za ostvarenje funkcije dokaza. Pored toga, sa sigurnošću se može reći da je za uspešan rad na otkrivanju i rasvetljavanju krivičnih dela potrebno mnogo više od intuicije, bljeska inspiracije i imaginacije pojedinca. Takođe, taj rad nije rutinski posao koji se uči u policijskim školama bez imalo imaginacije i inspiracije, ili posao koji se okončava po unapred utvrđenim uniformnim obrascima postupanja kao i jednostavnim mikroskopskim ispitivanjem i laboratorijskim analizama. Uspešan kriminalistički rad uopšte, pa i na mestu krivičnog događaja, podrazumeva skladno objedinjavanje svih pomenutih elemenata, kojima, u zavisnosti od složenosti i specifičnosti konkretnog slučaja, pripada zasluga za konačan uspeh preduzetih aktivnosti (Weston, Weells, 1997: 1).

2. O kriminalističkoj obradi na mestu krivičnog događaja

Pre nego što se upustimo u detaljnija razmatranja policijskog postupanja u okviru obezbeđenja mesta događaja i njegove kriminalističke obrade, osvrnućemo se na značenje pomenutih termina. Pojmom mesto krivičnog događaja u kriminalističkoj literaturi označava se mesto ili lokacija na kojoj se dogodio izvesni incident (Byrd (1), 2010), odnosno mesto na kome je izvršeno delo zajedno sa susednim ulaznim ili izlaznim zonama (Weston, Weells, 1997: 19). Pozivajući se na institute i pojmove krivičnog prava, mesto krivičnog događaja se definiše i kao mesto izvršenja shvaćeno u krivičnoppravnom smislu i svaki drugi lokalitet gde se mogu naći tragovi i predmeti krivičnog dela (Aleksić, Škulić, 2002: 64). Takođe, definiše se i kao mesto izvršenja radnje i mesto nastupanja posledice događaja, koji je osnov za sumnju o krivičnom delu, i svako drugo mesto na kom se nalaze predmeti i tragovi, podobni za dokazivanje krivičnopravno relevantnih činjenica, sa njim u vezi. Sa istim značenjem, među kriminalistima praktičarima, i to znatno češće, upotrebljava se i pojam lice mesta. S druge strane, kriminalistička obrada mesta krivičnog događaja se najčešće shvata, definiše i sprovodi kao sistem mera i radnji (opšte operativnih i radnji dokazivanja) koje se, primenom adekvatnih kriminalističko taktičkih, kriminalističko tehničkih, ali i drugih naučnih metoda i sredstava, preduzimaju na mestu krivičnog događaja, u cilju što kvalitetnijeg očuvanja i fiksiranja zatečenog stanja, odnosno utvrđivanja, što je moguće većeg broja pouzdanih odgovora na „zlatna“ pitanja kriminalistike.

Aktivnosti u okviru postupka kriminalističke obrade mesta događaja su raznovrsne i kompleksne (podrazumevaju angažovanje većeg broja različitih subjekata nadležnih za obavljanje nekog od brojnih zadataka u složenim uslovima). U praksi je izgrađen i prisutan bazični protokol kriminalističke obrade mesta događaja, kojeg bi se trebalo pridržavati u svim situacijama. U osnovi, taj protokol podrazumeva kontinuirano preduzimanje sledećih aktivnosti: obezbeđenje mesta događaja, prikupljanje obaveštenja na mestu događaja, kontrolisanje protoka informacija sa mesta krivičnog događaja i vršenje uviđaja. Govoreći o istoj stvari, pojedini autori razlikuju tri osnovne faze obrade mesta zločina: definisanje, to jest određivanje mesta događaja, njegovo dokumentovanje i prikupljanje dokaza (Byrd, (1), 2010). Neretko, mesto događaja predstavlja prostorni okvir vršenja ne samo ovih, već i brojnih drugih kriminalističkih i krivičnoprocesnih

radnji: pokazivanja, odnosno prepoznavanja mesta događaja, rekonstrukcije događaja, saslušanja svedoka, situacionog i drugih veštačenja, kriminalističkog eksperimenta, pretresanja i privremenog oduzimanja predmeta. Pored ostalog, planom „istraživanja mjesta uviđaja“, treba obuhvatiti i „vršenje raznih oblika pretraga i tjelesnih pregleda osoba, pretraga terena i sl.“ (Modly, 1999: 44).

Imajući u vidu konkretne ciljeve postupanja na mestu krivičnog događaja, može se reći da kriminalistička obrada mesta krivičnog događaja, preduzeta u sklopu mera prvog zahvata, tj. Odmah po saznanju za događaj koji izaziva sumnju o postojanju krivičnog dela, po pravilu, podrazumeva kontinuirano delovanje i sistematsko vršenje radnji kojima će se: a) ustanoviti da li je konkretni događaj krivično delo, a ako jeste, odrediti njegov tip i izvršiti preciznija klasifikacija, ukoliko je to moguće (kriminalistička diferencijalna dijagnoza); b) pribaviti, a po potrebi i proslediti (kao upozorenje ili kao poziv za potragu), podaci o individualnim karakteristikama izvršioca, eventualnim saučesnicima, vozilima koja su koristili, načinu i pravcu bekstva i sl; v) pronaći, identifikovati i intervjuisati žrtve, očevidci i druga lica koja poseduju saznanja od značaja za potpuno rasvetljavanje konkretnog događaja, a potom i dokumentovati njihovi iskazi; g) obezbediti mesto događaja, tražiti, uočiti, označiti, analizirati, tumačiti, zaštititi od promena, nestanka, oštećenja ili kontaminacije, a potom i sačuvati predmeti i tragovi za koje je jasno, ili se pretpostavlja da su dokazi; d) utvrditi način i sredstva izvršenja krivičnog dela, kao i priroda i težina posledice; đ) evidentirati metode i sredstva upotrebljena u toku pronalaženja, izazivanja i fiksiranja dokaza, odnosno podaci o prikupljenim dokazima; e) sačiniti uvidajna dokumentacija. Pojedini autori ovu fazu postupanja nazivaju „preliminarna istraga“ i određuju je kao prvu fazu opšte istrage (Weston, Weells, 1997: 17).

Zbog složenosti i raznovrsnosti konkretnih događaja, navedene faze protokola kriminalističke obrade mesta krivičnog događaja, međusobno se prepliću u različitim modalitetima. To podrazumeva i mogućnost višestrukog pojavljivanja svake od pomenutih faza (koraka) protokola, u toku jedinstvene obrade konkretnog mesta događaja (preliminarni uvid, prikupljanje obaveštenja, detaljno pretraživanje, fotografisanje, skiciranje, pismeno dokumentovanje). Tako, na primer, nakon prethodno izvršenog fotografisanja opšteg izgleda mesta događaja, a po pronalasku pojedinih predmeta i tragova, vrši se fotografisanje šire i uže lokacije pronalaženja svakog od njih, a potom i detalja otkrivenih na njima. Ponekad će biti neophodno sprovesti i pretresanje dela prostora koji je bio predmet uviđaja, radi pronalaska skrivenih predmeta, zato što se oni ne javljaju ili se ne nalaze na vidljivim mestima. Uprkos tome, bazični protokol je, u suštini, isti za postupak obrade lica mesta povodom svakog dela, od najjednostavnijeg do najsloženijeg. Dakle, kako u slučaju samopovređivanja i gubitka prsta pri radu sa mašinom u prodajnom prostoru prodavnice prehrambenih proizvoda, tako i u slučaju višestrukog ubistva izvršenog upotrebom snažne eksplozivne naprave, praćenog velikim razaranjem i rasipanjem tragova na širem prostoru i različitim, pa čak i prostorno udaljenim lokacijama (Baldwin, 2010). Primera radi, iako nosi i veliki rizik, ukoliko policajci iz patrole ne obave stručno informativne razgovore, preporuka o obavljanju informativnog razgovora na mestu događaja u skladu je sa načelom operativnosti i brzine i važi za sve slučajeve (Simonović, 2004: 300).

3. Organizaciono-tehničke napomene i procena rizika postupanja na mestu krivičnog događaja

Svoja saznanja o krivičnom događaju građani, po pravilu, prenose policiji. U tom pogledu, već postoji višedecenijska praksa koja je stvorila naviku kod građana i ovlašćenih predstavnika pravnih lica da se neposredno obraćaju ovom subjektu, očekujući njegovo angažovanje i pomoć u svim slučajevima koji imaju kriminalna obeležja. Ovakvoj praksi nesumnjivo je doprinela dostupnost policije pojedincima i organizacijama kroz postojanje stalne službe dežurstva, prisustvo uniformisanih pripadnika policije angažovanih na terenu u okviru pozorničke i patrolne delatnosti, kao i dostupnost putem dežurnog telefona. Obaveštenja građana i drugih subjekata se mogu odnositi na različite događaje i razlikovati se, ne samo po tome kako su saopštena, već i prema potpunosti i verovatnosti sadržaja, pouzdanosti izvora, mogućnostima provere njegovog identiteta i kredibiliteta, verodostojnosti informacije, tobožnje i stvarne namere prijavioca i sl. U praksi su moguće različite kombinacije pomenutih elemenata, pri čemu se, npr., može desiti da dojava bude sasvim dobronamerna, a informacija nepotpuna ili netačna (zbog toga što nije rezultat neposrednog saznanja prijavioca, zbog nepovoljnih uslova opažanja, usled postojanja zablude o bitnim okolnostima događaja, nemogućnosti njegovog razumevanja, nedovoljne stručnosti prijavioca itd.).

Postupajući u skladu sa kriminalističkim načelom brzine, uz uvećanje mogućnosti očuvanja i otkrivanja predmeta i tragova krivičnog događaja, službena lica policije uvećavaju šansu da na mestu događaja zateknu njegove učesnike i druga lica čiji iskazi mogu biti ključni za rasvetljavanje događaja, kao i šanse za otkrivanje, pronalaženje i lišenje slobode izvršioca, sprečavanje njegovog bekstva, uništenje dokaza, dogovaranje lažnog alibija i sl. Uprkos navedenom, nema opravdanja za uočenu tendenciju nesprovođenja uviđaja u slučajevima u kojima je „po procjeni uviđajnog organa prošlo dosta vremena od časa izvršenja kriminalnog događaja do časa kad treba provesti uviđaj (saznanja za taj događaj). Na taj način, kasnije u krivičnom postupku sud i procesni subjekti ne mogu dobiti adekvatnu predodžbu o lokaciji, konfiguraciji i topografiji mjesta događaja kad je riječ o otvorenim prostorima, odnosno karakteristikama interijera kad je riječ o prostorijama. Podaci o mjestu događaja omogućavaju u kasnijem postupku provođenje misaone rekonstrukcije događaja i provjeru iskaza osoba. Zanimljivo je da je kod pojedinih kategorija krivičnih djela i nakon protoka dužeg vremenskog perioda moguće naći relevantne tragove za budući postupak“ (Modly, 1999: 46).

Kojom će brzinom na mesto krivičnog događaja, po saznanju, stići ekipa za njegovo obezbeđenje, zavisi od organizovanosti i tehničke opremljenosti policije, ali i od mobilnosti i radne discipline ovlašćenih službenika. Organizacijom stalne službe dežurstva na svim organizacionim nivoima službe, a posebno dežurstva uniformisanih pripadnika policije, pravilnim raspoređivanjem i upućivanjem pripadnika policije na one delove terena koji su posebno bezbednosno ugroženi, stvaraju se ne samo preduslovi za brzo izlaženje na mesto krivičnog događaja, već i za ostvarivanje neposrednog uvida u postojanje događaja koji predstavljaju osnov za sumnju o

postojanju krivičnog dela i trenutno reagovanje tim povodom. U praksi se dešava, iako znatno ređe, da na mesto događaja istovremeno dođu službena lica nadležna za vršenje uviđaja i pripadnici policije radi obezbeđenja lica mesta. Do toga najčešće dolazi u situacijama kada se, na osnovu obaveštenja čiji se sadržaj ne dovodi u sumnju, izlazi na teren koji nije pokriven oblicima permanentnog pokrivanja teritorije policijskim snagama. U tom slučaju, samostalnost službenih lica, čiji je zadatak obezbeđenje mesta događaja, znatno je manja.

Postupanje prvog službenog lica policije na mestu događaja, ali i svakog drugog službenog lica koje učestvuje u njegovoj obradi, ne sme da bude impulsivno, brzopleto i stihijsko, već osmišljeno, smireno i sistematično, što u pojedinim slučajevima nije lako ostvariti. Razlog je to što se sa osnovnim ciljem, obezbeđenjem mesta događaja, moraju uskladiti i neki drugi ciljevi, a pre svih: pružanje pomoći povređenim licima, omogućavanje rada različitim spasilačkim službama, lišenje slobode ili neposredno gonjenje učinioca zatečenog na delu, odnosno u blizini mesta izvršenja, kao i posebna zaštita pojedinih predmeta i tragova. Kao cilj koji se mora ostvariti tokom obezbeđenja mesta događaja prisutno je i sprečavanje daljeg širenja štetnih posledica, odnosno sprečavanje nastupanja novih šteta (npr., sprečavanje sekundarnih eksplozija i stradanja okupljenih natiželjnika, odnosno pripadnika službi za obradu mesta događaja i pružanje pomoći, regulisanje kretanja ljudi i vozila u užoj i široj zoni nezgode, sprečavanje novih saobraćajnih nezgoda, obezbeđenje vozila i tereta od krađe i požara, sprečavanje odnošenja ili uništavanja predmeta i tragova koji su prisutni na mestu krivičnog događaja povodom kojeg su službena lica izašla na lice mesta, a koji su u vezi sa već izvršenim krivičnim delima).

U svim situacijama, a posebno kada je nemoguće izbeći remećenje zatečenog stanja, policajac koji je prvi stigao na mesto događaja treba preliminarno da fiksira, odnosno zapamti situaciju koju je zatekao. Pojedini autori govore o netaknutom, neizmenjenom i izmenjenom prostoru na kome se događaj odigrao. „Netaknutim se smatra onaj prostor na koji nitko nije stupio do početka osiguranja mjesta događaja ili očevida. Neizmenjenim prostorom smatra se onaj prostor na koji je pristupila neka osoba ili životinja i time ga *de facto* kontaminirala i izmijenila. Izmijenjenim prostorom smatra se onaj prostor po kome su se kretale osobe ili životinje, na kome su pomicali predmeti, odnošene ozlijeđene osobe, otklanjana opasnost i sl. Prije očevida (Pavišić, Modly, 1999: 210, 211). Iako se iznetom razlikovanju zatečenog stanja mesta događaja ne može ništa posebno zameriti (posebno ako se ono procenjuje samo u pogledu činjenica važnih za razjašnjenje konkretne krivične stvari, a ne svih činjenica i okolnosti situacije mesta događaja), autori, nesumnjivo greše kada dejstvo remetilačkih faktora vezuju samo za aktivnosti ljudi i životinja, a zanemaruju niz drugih (pre svega, dejstvo atmosferskih padavina, vetra, vode, sunca itd). Radi kvalitetnog tumačenja i analize događaja, pored ostalog, potrebno je fiksirati tačno vreme pojedinih dešavanja u vezi s događajem – vreme poziva, polaska na mesto događaja, vreme stizanja na to mesto itd.

Iskustvo je pokazalo da su lična bezbednost službenih lica i bezbednost drugih lica prisutnih na mestu događaja prioritet. To, već u ovoj fazi postupanja povodom krivičnog događaja, podrazumeva preduzimanje niza mera čiji je cilj prepoznavanje, a potom i eliminisanje ili, čak, ograničenje rizika od povreda i bolesti. Službena lica koja

izađu na mesto krivičnog događaja svakog časa se mogu naći u potencijalno rizičnoj, odnosno opasnoj situaciji. Te se situacije ili okolnosti, ponekad, mogu uočiti bez nekih većih problema, a ponekad intuitivno, ali ne i na prvi pogled. Vidljivi oblici rizika i opasnosti govore sami za sebe, a obuka i iskustvo razvijaju intuitivni oblik prepoznavanja. Ono mesto događaja koje sa sobom nosi rizik zaraze, odnosno one njegove delove gde ti rizici postoje, treba posebno obeležiti trakama, zastavicama ili drugim oznakama koje upozoravaju na rizičnu zonu, odnosno predmet ili trag (npr., ne prilazi opasnost zaraze, radioaktivno i sl.). Uz raznovrsne rizike fizičke, hemijske i biološke prirode, značajnu pažnju svakako zaslužuju i rizici radioaktivnog zračenja. Rizici koji nisu lako uočljivi svakako uključuju i viruse i infektivne materije, koji se javljaju naročito u situacijama kontakta sa ostacima čovekovog tela, odnosno kontakta sa ljudskom krvlju i tkivom na mestu povređivanja ili smrti. Bolesti koje najčešće prete sa mesta krivičnog događaja su hepatitis B, tuberkuloza i herpes. Uz njih, to su i virusna hemoragična groznica, *Creutzfeldt-Jakob* bolest (bolest ludih krava), hepatitis A i E (prenose se fekalijama), hepatitis B, C, D, G kao serumski hepatitis čije prenošenje zahteva neposredniji kontakt (Czarnecki, 2004).

Kako brojne bolesti imaju period inkubacije čija dužina zavisno od oblika varira od 2–6 nedelja, ovako dug period može prikriti infekciju i pojavu simptoma. Lice može biti zaraženo bolešću koja kod njega još uvek nije medicinski dijagnostifikovana, a koje ni on sam nije svestan. Stoga, iz razloga predostrožnosti, sa svakim povređenim licem, odnosno telom stradalog, mora se postupati uz mere opreza. Iako se prilikom procene situacije i donošenja odluke o vrsti i obimu zaštitne opreme treba držati pravila da je bolje koristiti previše nego nedovoljno, svakako da su način postupanja i obim korišćenja zaštitne opreme u slučaju smrti u automobilu usled srčanog udara različiti u odnosu na smrt nastalu u toku saobraćajne nezgode kod koje su se krv i tkivo raspršili po unutrašnjosti vozila i odeći žrtve. Za procenu rizika od zaraze potrebno je znati nešto i o životnom veku mikroba u različitim sredinama van tela zaraženog lica. Na primer, degradacija HIV-a je dosta brza. Međutim, istraživanja zagađene vode iz kanalizacije, iz vodovoda i morske vode ukazuju na nešto duži vek ovog virusa. Na sobnoj temperaturi i u tečnostima HIV zadržava infektivnost više od 14 dana. Infektivnost virusa koji se nađe u vodi iz kanalizacije, vodovodske i morske vode je do 11 dana. Inficirane kulture su pronađene u organima i tkivima čoveka i osam dana posle smrti. Stoga bi policajci (i druga službena lica prisutna na mestu zločina), dok rade blizu stajaće vode u kojoj se nalazi pokojnik, odnosno njegovo tkivo i krv, trebalo da preduzmu posebne mere opreza i zaštite (Czarnecki, 2004).

Uvažavanje činjenice o postojanju brojnih rizika od zaraze na mestu događaja nalaže, da se, uz definisanje potrebnih kadrovskih i tehničkih potencijala, pre ulaska u krug mesta događaja, mora obezbediti i zaštitna oprema za službena lica angažovana u obradi. Praksa pokazuje da je u najvećem broju slučajeva, kada je reč o zaštitnoj opremi, potrebno koristiti gumene rukavice, zaštitna odela, zaštitne navlake za cipele, kecelje, maske za lice i zaštitu za oči i lice. U osnovi, postoje četiri nivoa zaštitne odeće. Najniži nivo, radni kombinezon bez respiratora, koristi se u cilju zaštite od najblažih neprijatnosti kontaminiranja, dok najviši nivo podrazumeva nošenje potpuno zatvorenog odela koje sadrži aparat za disanje. Ostala odela pružaju zaštitu koži,

respiratornom sistemu i očima. (Byrd, (2) 2010). Efikasan rad uz upotrebu odela (koja i nisu naročito fleksibilna) i druge opreme najvišeg nivoa zaštite pretpostavlja prethodnu praktičnu osposobljenost službenih lica iskustveno i razvijenu kroz obuku.

Efikasnost preduzetih mera zaštite podrazumeva doslednost u primeni pravilno izabrane opreme i svest o postojećim rizicima i mogućim načinima kontaminiranja. To dalje znači, da nošenje zaštitnih odela, cipela, zaštite za oči, zaštitnih rukavica i slično, neće biti dovoljno za zaštitu, ukoliko se kontaminirano penkalo, olovka ili marker, korišćeni na mestu događaja, stavljaju iza ušiju, ako se poklopci sa njih skidaju zubima, odnosno, ukoliko se sredstva za pisanje i beleške sačinjene i kontaminirane na mestu događaja, unesu u službene prostorije i tako postanu izvor zaraze. Tada, ni temeljno pranje ruku službenih lica koja su bila na mestu krivičnog događaja neće biti dovoljno da spreči zarazu, ne samo njih, već i drugih službenih lica iz iste ustanove – kancelarije (Czarnecki, 2004). U slučaju angažovanja u bioriskantnoj situaciji, službeno lice koje pretražuje mesto trebalo bi glasno da saopštava svoja zapažanja službenom licu koje nema neposredni kontakt sa predmetima ili supstancama koje su potencijalni izvori zaraze. To službeno lice će saopšteno zabeležiti u pismenoj formi ili u obliku audio zapisa. Sva sredstva upotrebljena za pisanje, audio i filmsko snimanje treba koristiti na bezbedan način, a pre napuštanja mesta događaja, sa njima treba postupiti na isti način kao i sa gumenim rukavicama i drugom korišćenom bioriskantnom opremom, dezinfikovati ih na licu mesta, odložiti ih u zaštitna pakovanja pa ih, potom, dezinfikovati ili uništiti. Svest o mogućnosti postojanja, odnosno konstatacija postojanja rizika na mestu krivičnog događaja zahteva konstantnu pažnju i korigovanje plana aktivnosti. Saglasno tome, u planu postupanja definiše se, a potom i oprema, prostor za dekontaminaciju i odlaganje supstanci opasnih po angažovano ljudstvo. Kada je u pitanju odeća korišćena na mestu krivičnog događaja, treba je odvojiti od druge odeće, dok se zagađena odeća ne očisti. Pranje u vodi sa belilom ili deterdžentom na temperaturi od 135°C ili više, u trajanju od 10 minuta dekontaminiraće odeću (Czarnecki, 2004).

Zaštita od rizika podrazumeva i jasno obeležavanje i dekontaminaciju spoljnih strana sudova u koje su upakovani dokazi sa biorizičnog mesta događaja, naročito onih koji sadrže rizične dokaze. Na taj način, zaštitite se službena lica koja će kasnije dolaziti u kontakt sa ovom vrstom dokaza. Mere predostrožnosti i zaštite treba dosledno primenjivati i u laboratorijama kojima se dostavlja opasni materijal prikupljen na mestu događaja (Byrd (2), 2004).

Posebni problemi i poteškoće u sprovođenju kriminalističke obrade, a u sklopu nje i obezbeđenja mesta događaja i vršenja uviđaja, vezuju se za tragične događaje koji su za posledicu imali velike ljudske žrtve i ogromnu materijalnu štetu (nezgode u avionskom, drumskom, železničkom ili brodskom saobraćaju, nesreće u rudnicima, eksplozije, požari i sl.). Delikatnost postupanja na lokacijama tragičnih događaja posledica je činjenice da rad sa preminulima, preživelim i njihovim rođacima često dovodi do neuobičajeno snažnih i neočekivanih pritisaka na psihu angažovanih službenih lica. Uopšteno govoreći, značaj prepoznavanja stresa kao normalne reakcije na abnormalnu situaciju ne bi trebalo potceniti, stoga što se njegove negativne pojave, kod pojedinih učesnika obezbeđenja i obrade mesta događaja, mogu veoma štetno odraziti, ne samo

na psihičko zdravlje pojedinca, već i na uspeh aktivnosti celog tima. Radi lakšeg očuvanja emotivne stabilnosti angažovanog ljudstva i kontrole situacije, suočavanja sa osećanjima koja nužno izazivaju tragični događaji, poželjno je da se u sastavu timova za obradu mesta događaja angažuju i psiholozi. To stoga što će svako ko je umešan u katastrofu u nekom stepenu doživeti stres. Kod nekih, stres se može od normalne reakcije pretvoriti u medicinski poremećaj sa potencijalno ozbiljnim fizičkim i psihičkim posledicama. Od vitalnog značaj za uspeh u prevladavanju problema stresa je prethodno provedena obuka, kvalitetna priprema i pravilno informisanje angažovanog ljudstva. Od jednakog je značaja i informisanje o individualnim mišljenjima, reakcijama i zaključcima u vezi pojave, manifestacije i posledica stresa. Ovo se može obaviti individualno ili timski. U svakom slučaju, informisanje o slučajevima stresa je korisno za svakog pojedinca učesnika obrade mesta događaja. Prikupljanje, analizu i procenu informacije o slučajevima stresa treba da obavlja adekvatno edukovano i obučeno osoblje. Smanjenju stresa mogu pomoći i odgovarajuće tehnike, kao što su odmori, rotacija ljudstva, lagane vežbe itd. Izbor najadekvatnije metode zavisi od brojnih okolnosti, a izbor odgovarajuće tehnike mora se prepustiti angažovanim psiholozima (Interpol, 1997).

Kada okolnosti događaja to nalažu, npr., ukoliko se događaj desio na javnom mestu i pobudio interesovanje javnosti i medija, poželjno je da se što pre pojavi i predstavnik policije za komunikaciju sa medijima (Korajlić, 2008: 148).

4. Obezbeđenje mesta događaja

Kao deo kriminalističke obrade, obezbeđenje mesta događaja počinje prvim dolaskom službenog lica na mesto događaja i traje do momenta kada se mesto događaja ostavlja bez policijskog nadzora (Schiro, 2010). Obezbeđenje mesta događaja podrazumeva preduzimanje aktivnosti koje za cilj imaju očuvanje zatečenog stanja do dolaska ekipe koja će vršiti uviđaj, to jest sprečavanje delimičnog ili potpunog uništenja postojećih predmeta i tragova, promene njihovog položaja i međusobnog odnosa, odnosno sprečavanje prouzrokovanja i ostavljanja novih, ometajućih tragova.

Po pravilu, na lice mesta prvi izlaze i obezbeđuju ga uniformisani pripadnici policije. U zavisnosti od organizacije pojedinih organizacionih jedinica MUP-a, to mogu biti pripadnici policije opšte, odnosno specijalizovane nadležnosti (npr., pripadnici saobraćajne policije u slučaju saobraćajnih nezgoda). Po dolasku na mesto događaja, pripadnici policije procenjuju situaciju, vrše dalju proveru i dopunu početnih saznanja, nastoje da preuzmu kontrolu nad situacijom na licu mesta, kontaktiraju i zadržavaju prisutna lica i, ako su za to ispunjeni zakonski uslovi, lišavaju slobode učinioce zatečene na mestu događaja. O svemu relevantom (učinjenom, potrebnom i planiranom), ovi pripadnici policije će obavestiti dežurnog starešinu, odnosno drugo odgovorno službeno lice. Sam postupak obezbeđenja mesta događaja obuhvata niz međusobno povezanih aktivnosti: određivanje širine kruga lica mesta, njegovo obeležavanje, postupanje sa prisutnim licima, onemogućavanje dejstva različitih remetilackih faktora i posebnu zaštitu pojedinih predmeta i tragova.

Među teoretičarima i praktičarima nema dileme oko toga da uspešnost rasvetljavanja krivičnog događaja i eventualnog krivičnog gonjenja, neretko, odlučujuće

zavisi od stanja u kojem su se materijalni dokazi nalazili u vreme kada su prikupljeni. Drugim rečima, kvalitetna zaštita mesta krivičnog događaja je preduslov i najznačajni aspekt pronalazjenja, prikupljanja i konzerviranja dokaza (Schiro, 2010), odnosno preduslov njihovog kasnijeg uspešnog korišćenja na sudu. To dalje znači da prvi policijski službenik, postupcima preduzetim u cilju i tokom obezbeđenja mesta krivičnog događaja, često presudno utiče na kasniju kriminalističku i krivičnoprocesnu proceduru povodom iste stvari. Od sposobnosti tog policajca da pravilno identifikuje, izoluje i obezbedi (zaštiti) mesto događaja, neretko, zavisi donošenje odluke o pokretanju, kao i ishodište pokrenutog krivičnog postupka. Stoga, ponekad se ističe da, obezbeđenje lica mesta i nije samostalna radnja, već mera koja u odnosu na uviđaj ima uvodno obeležje. (Vodinelić et al., 1986: 30).

4.1. Definisane mesta krivičnog događaja i njegova zaštita

Službeno lice, definišući širinu mesta krivičnog događaja, uvažava, pre svega, prostornu rasprostranjenost vidljivih predmeta i tragova događaja i kritičku analizu iskaza prisutnih lica o okolnostima bitnim za konkretnu situaciju. Značajnu pretpostavku uspešnog postupanja službenog lica i određivanja granica mesta događaja predstavlja njegovo potpuno intelektualno angažovanje, analitičko promišljanje i posedovanje zavidnog nivoa kriminalističkih i potrebnih specijalističkih znanja, kao i iskustvo koje omogućava kvalitetno zapažanje, obradu i ocenu postojećih informacija, a time i preciznu misaonu rekonstrukciju toka događaja povodom kojeg se postupa, uključujući i definisanje prostornog okvira njegovog odigravanja.

Preusko određenje kruga mesta uviđaja, koje ne obuhvata puteve dolaska i odlaska učinioca sa mesta događaja, ima za posledicu traseološki i ukupni informacioni deficit. Iz kriminalističke prakse je poznato da, baš na tim mestima, popušta pažnja učiniocu, da on na njima odbacuje, gubi ili zaboravlja određene predmete, ostavlja razne tragove koji mogu omogućiti njegovu direktnu ili indirektnu identifikaciju. „Usljed napetosti prije izvršenja djela ili nakon njega, na tim mjestima učinitelji defeciraju ili uriniraju i tako ostavljaju dragocene biološke tragove za izradu njihovog DNK profila. Oni na tim mjestima skidaju rukavice i hvataju predmete u okolini, odbacuju ambalažu od predmeta i sl.“ (Modly, 1999: 41).

Radi lakšeg upravljanja situacijom, preporučuje se postavljanje tri reda zaštitnih prepreka, a saglasno tome, i razlikovanje tri zone na lokaciji na kojoj se događaj odigrao. Šira zona (spoljni okvir, spoljna blokada) se definiše i uspostavlja kao granica i lokacija šira od mesta događaja i to, pre svega, sa ciljem da se mesto događaja zaštiti i sačuva od štetnih uticaja. Spoljna blokada obuhvata onoliko prostora koliko je potrebno da bi se omogućilo sprečavanje prodiranja nepoželjnih lica i bezbedno prisustvo posmatrača, medija i pomoćnog službenog osoblja, da se obezbedi prostor za zadržavanje učesnika događaja, očevidaca i mogućih svedoka, kao i radi stvaranja uslova za nesmetan i bezbedan rad uviđajne ekipe. (Gavrilović, 1981: 9). Kada je reč o ostalim preprekama (zonama), jedne označavaju i izoluju komandno mesto (na bezbednom prostoru, neposredno uz mesto događaja), a druge središte, odnosno samo mesto na kome se događaj odigrao i na kom se nalaze relevantni predmeti i tragovi (Byrd, (1), 2010).

Komandno mesto, odnosno bezbedan prostor – mirnu oblast, treba uspostaviti, naročito, ukoliko mesto događaja obuhvata šire prostranstvo, ili više međusobno (više ili manje) udaljenih lokacija, i to na lokaciji koja se smatra glavnom (centralnom) lokacijom. Taj prostor se može koristiti za ostavljanje neophodne opreme, stacioniranje ljudstva koje nije na dužnosti i onog koje pravi pauze u radu, zatim kao centar za prikupljanje i obradu podataka, obavljanje neophodnih konsultacija angažovanog ljudstva, donošenje odluka i davanje uputstava ostalim učesnicima u sprovođenju kriminalističke obrade na glavnoj lokaciji, odnosno koordiniranje rada ekipa na drugim lokacijama obuhvaćenim istom kriminalističkom obradom, ili kao komunikacioni centar, mesto za konferencije za štampu i slično. Jedan od razloga uspostavljanja komandnog mesta, kada je u pitanju složenija kriminalistička obrada mesta krivičnog događaja (iziskuje duže vremensko angažovanje većeg broja službenih lica), leži i u činjenici da konzumiranje hrane, pića, pušenje i nepotrebno zadržavanje u krugu mesta događaja, uz opasnost po dokaze, može biti štetno po službena lica koja, budući da dolaze u kontakt sa različitim, često i veoma štetnim supstancama, čijim unošenjem u organizam (pićem, hranom, rukama), mogu teško narušiti sopstveno zdravlje.

Zbog potrebe obavljanja brojnih aktivnosti i nužnog prisustva većeg broja lica, kako onih koja su uključena u kriminalističku obradu mesta događaja, tako i drugih, najbolje je da komandno mesto bude izvan uže lokacije mesta krivičnog događaja. Ono se, ponekad, može nalaziti ne samo van prostora određenog kao mesto krivičnog događaja, već znatno udaljenije u odnosu na tu lokaciju (naravno, uz postojanje kvalitetne komunikacije sa službenim licima neposredno uključenim u kriminalističku obradu događaja). Tako, u funkciji komandnog mesta se mogu naći vozilo, šator, kancelarija lokalnog službenika, hotelska soba, itd. (Byrd, (1) 2010).

4.2. Obeležavanje mesta krivičnog događaja i postupanje sa prisutnim licima

Lica zatečena na prostoru definisanom kao lice mesta se udaljavaju sa njega, prostor se označava, provodi se ograničenje pristupa službenim licima, odnosno potpuna zabrana pristupa nepotrebnom ljudstvu i vrši zaštita dokaza od uništenja. Označavanje definisanih granica mesta događaja vrši se korišćenjem, u datom ambijentu, pogodnih objekata i predmeta, postavljanjem službenih lica i/ili vozila, odnosno postavljanjem priručnih i/ili za takve svrhe namenski izrađenih sredstava (kanapa, traka, specijalnih – običnih ili rotirajućih lampi, barijera, čunjeva) sa jasnim porukama o prisustvu policije (stop policija, ne prilazi – uviđaj u toku i sl.). Na taj način, svima će se staviti do znanja da je u pitanju mesto događaja na kome se sprovodi službena radnja. Uz evidentnu psihološku barijeru, (Bojanić, Korajlić, 2003: 231) postavljanjem policajaca i fizički će se sprečiti ulazak neovlašćenim licima koja bi mogla pomeriti, oštetiti ili uništiti dokaze. Posebno je važno sprečiti one promene koje bi umanjile značaj pojedinih predmeta i tragova ili doprinele njihovim nekorektnim analizama, a time i pogrešnom tumačenju događaja u celini (Lipovac, 2000: 41).

U uslovima nužnog prisustva većeg broja službenih lica na mestu događaja, redovno se javlja i problem njegove zaštite od nekontrolisanog kretanja i drugih aktivnosti prisutnih službenika. Kao jedno od rešenja kojim će službena lica da se odvrte od nepotrebnog

ulaženja u krug mesta događaja je i određivanje samo jednog ulaza/izlaza na mestu događaja i postavljanje policajca na tom mestu sa zadatkom da beleži detalje o svim licima koja ulaze u krug mesta događaja ili ga napuštaju – ime, naziv službe kojoj pripada, datum i vreme ulaska/izlaska, (Interpol, 1997). Po potrebi, taj policajac će da upozori lica koja ulaze u krug lica mesta da mogu oštetiti ili, pak, uništiti neke od relevantnih predmeta ili tragova, i da ih informiše da je razlog beleženja njihovih imena to što se, u slučaju potrebe, od njih može zatražiti da daju otiske prstiju, cipela, vlakna tkanina, krv, pljuvačku, vlasi kose i slično. To će, ponekad, obeshrabiliti znatiželjnike iz reda službenih lica čije prisustvo na mestu događaja nije u funkciji kriminalističke obrade. Praksa je pokazala da su ljudska radoznalost, tvrdoglavost, a nekad, stupidnost i primitivizam, mnogo „produktivniji“ u definitivnom uništavanju nosilaca važnih informacija, od uobičajenih „remetilačkih“, informativno-destruktivnih faktora, kao što su npr, atmosfere prilike, koje uglavnom spadaju u domen više sile ili slučaja (Škulić, 1998: 107).

Policajac postavljen na uspostavljenom ulazu, ali i svaki drugi policajac angažovan na obezbeđenju lica mesta, sprečiće i druga nepozvana lica da uđu u zaštićeni prostor. Izričito zabranjujući pristup nepozvanim licima, makar to bili neposredno pretpostavljeni ili funkcioneri najrazličitijih nivoa vlasti i upravljanja, kako po vertikali, tako i po horizontali, rukovodioci uviđajne ekipe će ličnim primerom uticati i na ostala službena lica angažovana na mestu događaja (Garisson, 1994). U slučaju potrebe da u krug lica mesta uđu izvesna neslužbena, odnosno službena, lica koja ne učestvuju u kriminalističkoj obradi mesta događaja, trebalo bi odrediti službeno lice koje će ih usmeravati, pratiti njihovo kretanje i ponašanje, i biti odgovorno za očuvanje i fiksiranje zatečenog stanja na onom delu mesta događaja na kom su uvedena lica imala pristup. Time će se predupređiti nehotično ili namerno oštećenje, uništenje ili preinačenje postojećih, te proizvođenje novih materijalnih dokaza (Schiro, 2010).

U situacijama kada je potrebno da se, i pre dolaska uviđajne ekipe, uđe u krug lica mesta (npr., radi pružanja pomoći povređenom licu koje je zatečeno na mestu događaja, njegovog transportovanja do zdravstvene ustanove, prekrivanja tela preminulog lica, odnosno radi preduzimanja mera koje za neposredni cilj imaju zaštitu ljudskih života i imovine), službeno lice koje vrši obezbeđenje, odnosno usmeravanje i nadzor nad ponašanjem lica koja su iz nekog opravdanog razloga puštena u krug mesta događaja, mora učiniti sve kako bi se izbegla nepotrebna promena zatečenog stanja, odnosno oštećenje i uništenje predmeta i tragova koji mogu poslužiti kao dokaz. Uz to, njegova je obaveza i da na adekvatan način, istakne i fiksira izazvane promene. Radi sprečavanja nehotičnog uništenja posebno značajnih, a ne baš lako uočljivih predmeta i tragova, neke od njih već u ovoj fazi postupanja treba vidno obeležiti (markirati), odnosno zaštititi na drugi način (Lipovac, 2000: 42).

Ukoliko postoji opasnost od uništenja pojedinih dokaza, odnosno nastupanja promena koje mogu umanjiti dokazni značaj pojedinih predmeta i tragova usled dejstva kiše, snega, vetra, jakog sunca, nekontrolisanog širenja vode, vatre, gasa, i sl., službeno lice koje vrši obezbeđenje lica mesta će, vodeći računa o već pomenutom načinu ulaženja u krug lica mesta, nastojati da njihovu posebnu zaštitu izvrši na mestu gde su zatečeni. Ovo se, najčešće, ostvaruje prekrivanjem, tj. adekvatnim postavljanjem priručnih sredstava (najlona, nepromočivog platna, dasaka, različitih posuda i sl.) preko

najznačajnijih predmeta i tragova, a samo kada to nije moguće, njihovim izuzimanjem i sklanjanjem na pogodnije mesto. (Vodinić, 1984: 383). Zaštita mesta događaja i objekata na njemu od krađe, požara, eksplozije, zapaljivih i drugih štetnih materija (uz zabranu ulaska u krug lica mesta svim neovlašćenim licima), podrazumeva i prekidanje ili iniciranje prekidanja dovoda, odnosno isticanja opasne materije, sprečavanje njenog daljeg širenja i prekidanje ili iniciranje prekidanja dovoda električne energije i sl. U takvim situacijama, obavezno treba šire postaviti granice mesta događaja i obuhvatiti, kako prostor po kom se rasprostiru izlivena tečnosti i druge štetne materije, tako i šire potencijalno opasne zone.

Naravno, nikada se ne sme smetnuti s uma da znalacko postupanje službenog lica podrazumeva što je moguće manje pomeranje zatečenih stvari. Svako eventualno pomeranje predmeta treba zapamtiti i dokumentovati. (Aleksić, Škulić, 2002: 70). Zapažanja policajca koji je prvi stigao na mesto događaja, treba da uključe i brojne druge pojedinosti (npr., položaj vrata, prozora, zavesa, zatečeno stanje prirodnog i veštačkog svetla, prisustvo mirisa, prisustvo i aktivnosti zatečenih lica, odnosno lica koja su kasnije došla, promene u situaciji mesta događaja koje su oni izazvali, značajne pojedinosti koje se tiču osumnjičenog i žrtve – lični opis, fizičko i psihičko stanje, eventualno pijanstvo, uticaj narkotika ili lekova, ukupno ponašanje i izjave...). U zatvorenim prostorijama posebnu pažnju treba posvetiti podu kao mestu na kojem se najčešće zadržavaju dokazi koji su, obzirom na lokaciju, u najvećoj meri izloženi riziku oštećenja i uništenja (Schiro, 2010).

O svemu zapaženom i preduzetom moraju biti informisana službena lica koja se naknadno pojave na mestu događaja u ulozi rukovodilaca ukupnih aktivnosti obrade mesta događaja ili njegovih pojedinih segmenata, kako u prostornom, tako i u funkcionalnom smislu.

Kao što je već rečeno, zaštita mesta događaja uključuje i zaštitu službenih lica koja učestvuju u njegovoj obradi, odnosno preduzimanje drugih radnji na tom prostoru. To posebno treba imati na umu u slučaju da osumnjičeni, koji se možda krije ili je u blizini mesta događaja, nije identifikovan i lišen slobode. Pored ostalog, i iz tih razloga, u kriminalističkoj obradi mesta krivičnog događaja treba da učestvuju najmanje dva službena lica, pri čemu bi, bar jedan od njih, morao da ima sredstva za radio vezu i lično naoružanje (Bojanić, Korajlić, 2003: 231).

5. Zaključak

Među teoretičarima i praktičarima nema dileme oko toga da uspešnost rasvetljavanja krivičnog događaja i eventualnog krivičnog gonjenja često odlučujuće zavisi od stanja u kojem su se nalazili materijalni dokazi u vreme kada su prikupljeni. Iz toga nesumnjivo proizlazi zaključak da kvalitetna zaštita mesta krivičnog događaja predstavlja jedan od osnovnih preduslova i najznačajnijih segmenata pronalaženja i prikupljanja dokaza, odnosno preduslov njihovog kasnijeg uspešnog korišćenja na sudu. To dalje znači da policijski službenik koji prvi dođe na mesto krivičnog događaja, postupcima preduzetim u cilju i tokom obezbeđenja mesta krivičnog događaja, često presudno utiče na kasniju kriminalističku i krivičnoprocesnu proceduru povodom iste stvari. Od sposobnosti tog policajca da pravilno identifikuje, izoluje i obezbedi tj. zaštititi

mesto događaja neretko zavisi donošenje odluke o pokretanju, kao i ishodište pokrenutog krivičnog postupka. Otuda bi se moglo reći da obezbeđenje mesta događaja i nije samostalna radnja, već mera koja u odnosu na uviđaj ima uvodno obeležje (Vodinić, 1986: 30).

U uslovima nedovoljnog nivoa svesti policijskih službenika o značaju adekvatnog obezbeđenja mesta događaja, neretko može doći do trajnog gubitka mnoštva kriminalistički i krivičnopravno relevantnih informacija. To se, naročito, dešava u pogledu informacija koje su, u vezi s predmetima, tragovima i okolnostima krivičnog događaja, sadržane u formama koje je nemoguće opaziti bez korišćenja adekvatnih instrumentalnih tehnika i pomagala, odnosno u pogledu onih informacija koje su u takvim oblicima i međusobnim odnosima da se na mestu događanja moraju svestrano istražiti i tek potom konstatovati. Izgradnja, formulisanje i dosledna primena preciznih pravila postupanja, obavezujućih za sve učesnike u obezbeđenju mesta događaja i vršenju uviđaja, posmatranih u celini, mogla bi se posmatrati kao svojevrsna garancija da će svi pojedinačni zadaci biti obavljeni na procesno prihvatljiv i kriminalistički celishodan način. Samo pod tim uslovima moguće je doprineti daljem unapređenju postojeće prakse.

6. Literatura

- Aleksić, Ž., Škulić, M. (2002). *Kriminalistika*. Beograd.
- Baldwin, H. B. *Crime Scene Processing Protocol*. dostupan 15. 2. 2010. na <http://www.feinc.net/cs-proc.htm>.
- Bojanić, N., Korajlić, N. (2003). Značaj osiguranja mjesta događaja radi obezbeđenja materijala za vještačenje, *Expertus forensis*, 1 (2).
- Byrd, M. (1). *Duty Description for the Crime Scene Investigator*. dostupan 15. 2. 2010. <http://www.crime-scene-investigator.net/dutydescription.html>.
- Byrd, M. (2). *Hazards and Crime Scene*. dostupan 15. 2. 2010. <http://www.crime-scene-investigator.net/hazards.html>.
- Vodinić, V. (1984). *Kriminalistika*. Beograd.
- Vodinić, V. i grupa autora (1986). *Saobraćajna kriminalistika*. Beograd.
- Gavrilović, P. (1981). *Obrada saobraćajne nezgode*. Beograd.
- Interpol (1997). *Disaster victim identification – guide*. dostupan 15. 2. 2010. <http://www.interpol.int/Public/DisasterVictim/guide/guide.pdf>
- Garrison, D. H. (1994). *Protecting the Crime Scene, FBI Law Enforcement Bulletin*. dostupan 15.02.2010. www.scafo.org/librarz/130106.html.
- Korajlić, N. (2008). *Kriminalistička metodika*. Sarajevo.
- Lipovac, K. (2000). *Uviđaj saobraćajnih nezgoda, elementi saobraćajne trasologije*. Beograd.
- Modly, D. (1999). *Metodika uviđaja*. Sarajevo.
- Pavišić, B., Modly, D. (1999). *Kriminalistika*. Rijeka.
- Simonović, B. (2004). *Kriminalistika*. Kragujevac.
- Schiro, G. *Protecting the Crime Scene*. dostupan 15. 2. 2010. <http://www.crime-scene-investigator.net/evidenc1.html>.

Czarnecki, E. R. dostupan 25. 10. 2004. *Safety Revisited*. www.iowaia.org.

Škulić, M. (1998). Uviđaj i kriminalističke verzije. Beograd.

Weston P. B., Weells, K. M. (1997). *Criminal investigation: basic perspectives*, – 7th ed., Simon, Schuster, New Jersey.

POLICE ACTING WHEN SECURING A CRIME SCENE AS A PRECONDITION OF SUCCESSFUL FORENSIC IDENTIFICATIONS

SUMMARY

A police officer's action, that is crime scene processing, is a significant point in the actions at the crime scene (or a scene of an event) within a measure of searching for the perpetrator and his capturing – if caught in action, as well as measures of providing assistance to injured persons, preventing further harmful effects of causes of events, consequences, etc. If we start from the hypothesis that the evidence material is the only means to determine the veracity of allegations and accusations by defense and prosecution participating in the criminal proceeding brought to court, it is clear that those state authorities, which during the criminal process in general, and processing scenes of criminal events, in course of preparing evidence material must be dedicated to the task level. It can be said that the expertise and professionalism of police officers who secure the crime scene and the professional competence of persons who are finding, fixating, analyzing, interpreting, preserving and presenting evidence, is of significant importance in the function of evidence. Basic protocol for the crime scene processing means continually taking the following actions: securing the scene, gathering information at the scene, controlling the flow of information from the crime scene and CSI. It is possible to identify seven groups of actions being performed at a crime scene site. Classifications of these actions could have multiple importance for processing the scene and the subsequent legal proceedings. While securing the crime scene organizational aspects and also the risk assessment for performing the actions in it are of great importance. The goal that must be achieved in securing the scene is to prevent further spread of harmful consequences, or to prevent occurrence of new damage. Experience has shown that the personal safety of the officials and safety of other persons present at the scene is the main priority. To do so at this stage of criminal conduct on the occasion of the event involves taking a series of measures aimed at recognizing, and then eliminating or limiting the risks of injuries and illnesses. The authors pointed out that basically there are four levels of protective clothing. The efficiency of the measures undertaken include consistency of the application in the protection by properly selected equipment and awareness of existing risks and possible contamination. Specific problems and difficulties in crime scene processing, and within it, the securing the crime scene and CSI are connected to the tragic events that had resulted in great loss of life and enormous material damage. The authors elaborate this situation by offering a number of important guidelines for the conduct under those circumstances. In order to make

Milan Žarković, Oliver Lajić, Zvonimir Ivanović

managing of the situation easier, the authors recommend awareness of a number of special elements in securing the scene by placing obstacles, marking the crime scene and treatment of persons present to determine the command post.

METODI FINANSIJSKE ISTRAGE U SUZBIJANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALA

*Goran Bošković¹
Darko Marinković¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: U savremenim uslovima i na globalnom planu, težište borbe protiv imovinski motivisanog kriminala fokusirano je na zaplenu protivpravno stečenih sredstava kriminalnom delatnošću, čime se onemogućava uključivanje takvih sredstava u legalne finansijske tokove. Autori u radu ukazuju na značaj i modalitete primene metoda finansijske istrage u savremenoj kriminalističkoj praksi, kojima se otkriva postojanje i pronalaženje nelegalno stečenih sredstava, te stvaraju osnovi za pokretanje postupaka u kojima će se takva sredstva konfiskovati. U praktičnom radu, u okviru finansijskih istraga posebno se izdvajaju metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti i metod dokazivanja na osnovu troškova. Njihova primena ima izuzetan značaj u borbi protiv organizovanog, kao i drugih formi imovinski motivisanog kriminala, budući da nelegalno stečena sredstva predstavljaju ekonomsku polugu moći kriminalnih organizacija i pojedinaca.

Ključne reči: finansijska istraga, organizovani kriminal, oduzimanje nelegalno stečenih sredstava, metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti, metod dokazivanja na osnovu troškova.

1. Uvod

Finansijske istrage su jedan od najznačajnijih segmenata strategije suprotstavljanja imovinski motivisanom kriminalu, posebno organizovanom, s obzirom da omogućavaju identifikovanje „tragova“ nezakonito stečenog novca i njihovo praćenje, odnosno lociranje (Albrecht, 1998: 169). Sredinom osamdesetih godina XX veka, na globalnom planu je došlo do zaokreta u strateškom pristupu suprotstavljanja organizovanom kriminalu, kojim su težišne aktivnosti usmerene na zaplenu sredstava stečenih kriminalnom delatnošću, te onemogućavanju uključivanja takvih sredstava u legalne finansijske tokove (Ehrenstein, 1999: 652). U principu, takav pristup se zasnivao na nekoliko osnovnih

---

* E-mail: goran.boskovic@kpa.edu.rs

postavki (Naylor, 1999: 11). 1) Pošto je sticanje imovine na nelegalan način osnovni motiv delovanja organizovanog kriminala, njeno oduzimanje će uticati na smanjenje motivacije kod prestupnika ukoliko se realnom pokaže pretnja da će, bez obzira na sve napore usmerene na prikrivanje, ostati bez nezakonitih prihoda. 2) Oduzimanje nelegalno stečene imovine deluje preventivno na mogućnost infiltracije „prljavog“ novca u legalnu ekonomiju, pre svega novca moćnih kriminalnih organizacija. 3) Na ovaj način se oduzimaju nelegalno stečena sredstva koja se mogu koristiti u vršenju drugih krivičnih dela. 4) Četvrta postavka je moralne prirode – nikome se ne može dozvoliti da ostvaruje zaradu kriminalnom delatnošću, te da uživa u njenom korišćenju.

Apstraktno posmatrano, za ostvarivanje ciljeva svake organizacije, pa bila ona i kriminalna, potrebna su finansijska sredstva – ona se pribavljaju kroz vršenje određenih delatnosti (zakonitih ili nezakonitih), zatim se evidentiraju, ulažu i transferišu, pri čemu kao rezultat takvih finansijskih aktivnosti nastaju određeni „papirnati“ tragovi kroz razne forme dokumentacije.¹ Takvi tragovi se mogu otkriti upotrebom istražnih tehnika koje suštinski izvire iz finansijske administracije i računovodstva. Kriminalističke obrade organizovanog, kao i drugih vrsta imovinski motivisanog kriminala, mogu se poboljšavati selektivnom upotrebom različitih metoda finansijske istrage, kojima se, kao savremenim dostignućem kriminalističke nauke, dolazi do:

- informacija o ulaganju nezakonito stečenih sredstava u legalno poslovanje;
- informacija o privrednim subjektima koji se koriste kao „paravan“ za kriminalne delatnosti;
- dodatnih pouzdanih dokaza sadržanih u dokumentaciji koja prati ekonomsku aktivnost kriminalnih organizacija;
- otkrivanja dokaza o postojanju ili skrivanju protivzakonito stečene imovine;
- otkrivanja dokaza o prethodno nepoznatim poslovima kriminalnih organizacija ili pojedinaca;
- otkrivanja svedoka za koje se nije znalo, kao i drugih lica i privrednih subjekata uključenih u kriminalnu delatnost;
- informacija u vezi sa izvršenjem drugih krivičnih dela, koje mogu pomoći da se rasvetle šire kriminalne delatnosti pojedinaca i kriminalnih organizacija;
- otkrivanja međunarodnih finansijskih veza i operacija između kriminalnih organizacija lociranih u različitim zemljama;
- otkrivanja visokokvalitetnih dokaza sadržanih u različitoj finansijskoj dokumentaciji, na osnovu kojih se mogu utvrditi načini transfera, vreme transfera i mesta ulaganja nezakonito stečenih sredstava;
- informacija koje će omogućiti da se identifikuje, prati i vrednuje imovina koja može biti predmet oduzimanja;
- informacija koje omogućuju primenu mera zamrzavanja radi sprečavanja bilo kakvog postupanja, transfera ili odlaganja nezakonito stečene svojine;
- drugih informacija značajnih za kriminalističku obradu slučajeva organizovanog, odnosno imovinski motivisanog kriminala.

---

¹ Detaljnije u: Ehrenfeld, R. (1992). *Evil Money: Encounters Along the Money Trail*. New York: Harper Collins Publishers.

U pojedinim situacijama, na stepen osnova sumnje da je izvršeno krivično delo iz oblasti imovinski motivisanog kriminala, mogu da utiču i spoljne manifestacije, što je posledica delovanja materijalne koristi nastale izvršenjem krivičnog dela na učinioca. Ove spoljne manifestacije mogu da posluže kao indicije za postavljanje verzija o izvršenom krivičnom delu (promena ponašanja, trošenje novca, kupovina skupocenih stvari i sl.). Osnovna mera koja se primenjuje u takvim slučajevima je *finansijska istraga* osumnjičenog, koja, između ostalog, obuhvata procenu da li način njegovog života ukazuje na „pošten život“. Takva istraga se može obaviti na dva načina – prvi je poznat kao *analiza neto vrednosti* i koristi se u slučajevima kada osumnjičeni ima imovinu koja privlači pažnju, dok se drugi definiše kao *analiza izvora i primene sredstava*, i primenjuje se kada osumnjičeni ima vidno izražene potrošačke navike (Richards, 1999: 215).

Izvorno, metode finansijske istrage preuzete su iz postupaka poreskih službi koji se preduzimaju s ciljem utvrđivanja neprijavljenih prihoda i izbegavanja plaćanja poreza, da bi kao takve bile prilagođene potrebama borbe protiv organizovanog kriminala. Istorijski posmatrano, najpoznatije primere daju američki sudovi (Manning, 2005: 81). Do šire primene metoda finansijske istrage u borbi protiv organizovanog kriminala u SAD-u dolazi sa donošenjem Zakona o organizacijama koje se bave reketom i korumpiranjem (*Racketeer Influenced and Corruption Organization Act – RICO*) iz 1970. godine, kojim su ove metode prihvaćene kao važno sredstvo za borbu protiv organizovanog kriminala, pre svega u dokazivanju nezakonitih prihoda (Bourgeois, 2000: 875).

U narednom tekstu ukazaćemo na značaj i modalitete primene metoda finansijske istrage u savremenoj kriminalističkoj praksi, kao i na zakonske osnove njihovog preduzimanja u Srbiji. Primena ovih metoda omogućava otkrivanje postojanja i lociranje nelegalno stečenih sredstava, čime se stvara osnova za pokretanje postupaka njihovog finalnog oduzimanja, odnosno konfiskacije.

2. Metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti

Metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti zasniva se na podacima koji se odnose na finansijske transakcije osumnjičene osobe. Primenjuje se u poreskim i drugim finansijskim istragama, pri čemu treba napomenuti da se u slučajevima poreskih istraga utvrđuju neprijavljeni prihodi, dok su u drugim finansijskim istragama predmet istrage nezakoniti prihodi. Dokazivanjem na osnovu neto vrednosti meri se povećanje, odnosno smanjenje neto vrednosti sredstava kojima jedna osoba raspolaže, pri čemu se sva uvećanja imovine za koja ne postoji odgovarajuća dokumentacija, svrstavaju u kategoriju neprijavljenih, odnosno nezakonitih prihoda, zavisno od prirode istrage. Istorijski posmatrano, organizovana primena ovog metoda javlja se tridesetih godina XX veka, kada policijske službe u SAD-u nisu imale uspeha u procesuiranju šefova raznih mafijaških udruženja koja su se bavila organizovanim kriminalom.² U slučajevima kada bi policija lišila slobode neke od niže rangiranih članova kriminalnih udruženja, oni su odbijali da sarađuju ili svedoče protiv svojih šefova, najčešće zbog straha od osвете. Sa druge strane, šefovi pojedinih gangsterskih porodica bili su veoma bogati upravo zahvaljujući organizovanoj kriminalnoj delatnosti, koja je donosila velike

² Opširnije u: Albanese, J. S. (1996). *Organized Crime in America*. 3rd Edition, Cincinnati: Anderson Publishing.

profite, naročito u vreme prohibicije. Nezakonito stečena sredstva trošena su na različite načine ili su ulagana u druge, legalne ili nelegalne poslove koji su donosili profit.

Posredne metode dokazivanja nezakonitih delatnosti prvi su razvili specijalni agenti Poreske uprave SAD (*Internal Revenue Service – IRS*), za potrebe krivičnog gonjenja čelnih ljudi organizovanog kriminala, i to zbog kršenja poreskih zakona. Koristeći ove metode, na osnovu dokumentacije su dokazivali da su prihodi članova kriminalnih organizacija bili dovoljno visoki za obaveznu poresku prijavu, odnosno da članovi kriminalnih organizacija nisu prijavljivali sve svoje prihode. Na taj način su šefovi gangsterskih porodica odlazili u zatvor, ali ne zbog ubistava, ucena ili drugih krivičnih dela za koja su sumnjičeni, nego prvenstveno zbog utaje poreza na prihod. Prema nekim mišljenjima, osuda Al Kaponea za utaju poreza tridesetih godina XX veka značajno je uticala na ekspanziju primene perfidnih metoda pranja novca (Richards, 1999: 44). Tako je Majer Lanski (Mayer Lansky), poučen događajima sa Al Kaponeom i svestan da će njega i njegove saradnike zadesiti ista sudbina ukoliko ne prikriju i ne prikažu svoje nelegalne prihode kao legalne, osmislio jedan od prvih načina pranja novca koristeći koncept pozajmica od švajcarskih banaka, u koje je „prljav“ novac najpre ulagan, da bi se kasnije vraćao u SAD kroz pozajmice različitim firmama koje su faktički bile u rukama kriminalnih organizacija.³

Metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti zasniva se na činjenici da onaj ko poseduje novac isti može potrošiti, uložiti ili sačuvati (tzv. slamarice), uzimajući u obzir sve te mogućnosti i analizirajući ih. Koristeći ovaj metod moguće je izračunati koliko je određena osoba potrošila novca, koliko je uložila u određene poslove, a koliko je, pak, sredstava eventualno sačuvala za određeni vremenski period. Ovi iznosi se potom upoređuju sa poznatom vrednošću imovine/sredstava kojom je to lice raspolagalo u određenoj godini, pri čemu se eventualni višak imovine/sredstava smatra neprijavljenim, odnosno nezakonitim prihodom, u zavisnosti od vrste istrage. Metod se primenjuje u slučajevima kada nema neposrednih dokaza o neprijavljenim, odnosno nezakonitim приходima, ili su knjige (evidencije) neodgovarajuće ili netačne, pri čemu je evidentno da se imovina osumnjičenog uvećava. Uspešna primena metoda dokazivanja na osnovu neto vrednosti zavisi od pouzdanosti informacije o polaznoj neto vrednosti osumnjičenog lica, koja uključuje sva sredstva i sve obaveze (odnosno prihode i rashode) u određenom trenutku. Polazna neto vrednost je osnovica (polazna tačka) od koje će se računati buduće promene sredstava ili obaveza. Prilikom primene metoda dokazivanja na osnovu neto vrednosti izuzetno je važno da se utvrdi tačna neto vrednost imovine/sredstava osumnjičenog na početku, tj. u osnovnoj ili polaznoj godini.

Metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti zahteva primenu matematičkih operacija određenih formulom za izračunavanje neto vrednosti (Manning, 2005: 98). Sama formula za izračunavanje neto vrednosti glasi: *imovina i sredstva (I) minus dugovanja (D) jednako neto vrednost (N_v) minus neto vrednost početne godine (N_p)*

---

³ Pranje novca je vrsta imovinskog kriminala kojim se prikriva postojanje i poreklo nelegalno stečenih sredstava, i to njihovim uključivanjem u legalne finansijske tokove putem transformacija, prebacivanja, razmenjivanja, prikrivanja namene mešanjem sa legalnim sredstvima ili na drugi način, čime se, osim nelegalnog porekla, prikriva kriminalna delatnost i ostvaruje krajnji cilj pranja novca – nesmetano korišćenje prihoda od kriminalne delatnosti i izbegavanje kazne za izvršena krivična dela. (Bošković, 2005: 23).

jednako povećanje (ili smanjenje) neto vrednosti (N) plus lični troškovi (Lt) plus lični gubici (Lg) jednako ukupna sredstva (Us) minus legalni prihodi (Lp) jednako neprijavljen ili nezakonit prihod (Nn).

Imovina i sredstva najčešće obuhvataju gotovinu, novac na računima, čekove, hartije od vrednosti, vozila, ulaganja u nekretnine, lične predmete, antikvitete, opremu i sredstva koja se koriste u poslovanju, i dr. Finansijske obaveze obuhvataju kredite, pozajmice, dospеле račune, stanja na računima (minus), hipoteke, nagomilane rate za otplatu, i dr. Troškovi amortizacije obuhvataju ulaganja u sredstva za proizvodnju ili sredstva za obavljanje drugih delatnosti. Da bi se utvrdila početna neto vrednost osumnjičenog, treba detaljno analizirati sve stavke koje se svrstavaju u grupu imovina/sredstva, uz korišćenje dostupne dokumentacije. Jedan od mogućih problema prilikom utvrđivanja početne neto vrednosti može da bude i utvrđivanje iznosa gotovog novca koji osumnjičeni poseduje. Prilikom upotrebe svake indirektnе metode dokazivanja, jedan od najznačajnijih elemenata koje treba utvrditi jeste iznos gotovine. Ona se određuje obavljanjem razgovora sa osumnjičenim i potencijalnim svedocima, pregledom dokumentacije, primenom tehnike izvora i upotrebe izvora sredstava i sl.⁴

Nakon gotovog novca i sva ostala imovina se uključuje u formulu, kako bi se smanjila mogućnost greške. Krajnje stanje na računima do određenog datuma računa se za svaki postojeći bankovni račun, što uključuje štedne uloge, račune za kredite, račune u kreditnim zadrugama, gotovinu koja se drži kod brokerskih kuća i svaki drugi oblik štednih uloga. Takvo stanje mora da odgovara svakom ulogu ili čeku koji je prošao kroz taj račun. Dokumentacija o završnom stanju na računima na kraju godine obuhvata izvode sa datih računa, kao i bilo koji drugi oblik poravnavanja koji je bio primenjen. Takođe, mora se dokazati vlasništvo nad datim bankovnim računom, što se čini ili preko uzorka sačuvanog potpisa ili preko zahteva za otvaranje računa.

Vrednost bilo koje hartije od vrednosti računa se u odnosu na njenu vrednost s kraja godine, dok se vrednost akcija, kao i svih drugih materijalnih stvari, određuje prema njihovoj ceni u vreme sticanja, ne po tržišnoj ceni. Pri tome promene tržišne cene ne utiču na određivanje visine poreza. Dobici ili gubici koji mogu nastati kao rezultat promena tržišnih cena se ne oporezuju, niti se mogu odbiti od poreza do trenutka dok se hartije od vrednosti ne prodaju. Dokumentacija koja se odnosi na hartije od vrednosti uključuje izvode sa brokerskih računa, potvrde o posedovanju akcija i zahteve za otvaranje računa.

Cena vozila u vreme kupovine dodaje se na kraju obračunske godine. Ukoliko je kredit koji je služio za kupovinu vozila osiguran, preostali iznos kredita koji nije otplaćen svrstava se u rubriku dugovanja u završnoj formuli. Dokumentacija za vozila može obuhvatati bilo koji oblik dokumentacije, od agencije ili pojedinaca koji su prodali vozilo, kao i bilo koji drugi oblik pisanog dokaza o registraciji ili prenosu vlasništva koji se nalazi u posedu državnog organa. Kao i kod vozila, i cena nekretnine u vreme kupovine uračunava se na kraju godine. Kao i u prethodnom slučaju, ako je kredit za kupovinu nekretnine bio osiguran, on se posebno računa pod stavkom dugovanja.

---

⁴ Opširnije u: Madinger, J., & Zalopany, S. A. (1999). *Money Laundering: A Guide for Criminal Investigators*. Boca Raton: CRC Press.

Dokumentacija o nekretninama trebalo bi da obuhvati kupovnu cenu, dokaz o dobijanju kredita (ukoliko je postojao zahtev za njegovo dobijanje), način isplate i pravni status nekretnine. Pored dokumentacije koja dokazuje kupovinu nekretnine, treba doći i do dokaza o kontinuiranosti vlasništva nad nekretninom kroz proveru plaćanja poreza na godišnjem nivou za nekretninu.⁵

U slučajevima kada je preduzeće pravni subjekt odvojen od osumnjičenog, imovina preduzeća se neće izračunavati pri proceni neto vrednosti imovine. Imovina preduzeća se može računati samo u slučajevima kada je osumnjičena osoba jedini vlasnik preduzeća. U takvim situacijama postoji preplitanje lične imovine sa imovinom preduzeća, zbog čega je potrebno izračunati neto vrednost imovine preduzeća. Sredstva osumnjičenog u preduzeću moraju se uračunati u svojoj prvobitnoj ili prilagođenoj vrednosti, pri čemu se vrednost amortizacije i smanjenja vrednosti sredstava preduzeća moraju posebno navesti pod stavkom dugovanja. Poslovna imovina najčešće obuhvata poslovni nameštaj i opremu, nekretnine, sredstva za proizvodnju i potraživanja.

Sledeći korak u formuli izračunavanja neto vrednosti imovine predstavljaju dugovanja. Kao i u slučaju imovine i sredstava, iznos koji se duguje na kraju godine uključuje se u formulu. U dugovanja se svrstava svako zaduživanje subjekta, uključujući i dug koji se odnosi na zaduženja za lični kredit, kredite za kupovinu opreme, zaduženje za kredit dobijen za nekretninu, zaduženje po kreditnoj kartici ili bilo koji drugi oblik zaduženja. Poslovna zaduživanja mogu da uključe nagomilane otplate na računima i račune za naplatu. Dokumentacija o dugovanjima koja se odnose na imovinu i sredstva uključuje razne fakture, zahteve za odobrenje kredita, poreske prijave i druga dokumenta.

Neto vrednost obuhvata samo novac potrošen za kupovinu sredstava ili smanjenje dugovanja. Pojedinac troši novac i za lične životne troškove, koji uključuju izdatke za hranu, komunalije, školarinu, osiguranje, plaćanje poreza, benzin i druge potrebe. Ove stavke se takođe moraju uzeti u obzir prilikom utvrđivanja ukupno potrošenih sredstava. Lični troškovi smanjuju deo razlike do nezakonite ili neprijavljene dobiti. Takođe, neuključivanje ličnih gubitaka u formulu za neto vrednost poremetiće već izračunate podatke i neće predstavljati celokupan iznos neprijavljene dobiti ili nezakonito stečene dobiti. Lični gubici mogu biti kapitalni, zatim gubici nastali prilikom prodaje ličnih predmeta i sl. Zatim sledi utvrđivanje sredstava iz poznatih izvora. Krediti ovde nisu poznati izvori, budući da se prilikom izračunavanja neto vrednosti označavaju kao dugovanja.

Gotovinu možemo odrediti kao novčana sredstva koja se nalaze u posedu neke osobe. Ta sredstva se mogu nalaziti u stanu ili kancelariji nekog pojedinca, mogu da budu poverena trećoj osobi ili pohranjena u nekom sefu. Gotovina ne uključuje novac koji se nalazi na bilo kom računu kod finansijskih institucija. Finansijska analiza je usmerena ka gotovini kojom je neko raspolagao određenog datuma prethodne godine, ili godine pre početka istrage (osnovna godina) i na gotovinu kojom se raspolaže istog datuma tekuće godine u kojoj se kriminalistička obrada sprovodi (Kitchens, 1993: 13). U postupku utvrđivanja iznosa gotovine kojom je lice raspolagalo u osnovnoj godini

---

⁵ Detaljnije u: Duyme, P.C., & Levi, M. (1999). Criminal financial investigation: a strategic and tactical approach in the European dimensions. In Viano, E.C. (ed.). *Global organized crime and international security*. Ashgate: Aldershot.

koja služi za poređenje, i tekućoj godini ili godinama koje su obuhvaćene istragom, treba prikupiti lične i materijalne dokaze. Prikupljanje ličnih dokaza usmereno je na vođenje razgovora sa osumnjičenim i licima kojima su mogle biti poznate pojedine činjenice koje se odnose na konkretnu kriminalističku obradu. Radi izbegavanja nesporazuma, na početku razgovora osumnjičenom treba predočiti šta se podrazumeva pod pojmom gotovina, jer osumnjičeni kasnije može da stvari koje je izostavio iz iskaza, ili ih lažno saopštio, pripiše nerazumevanju pojma gotovine. U svakom konkretnom slučaju treba preduzeti mere da bi se saznalo nešto više o bilo kakvom pisanom tragu o postojanju gotovine. Kada je reč o različitim kriminalnim aktivnostima, najčešće se vodi neka vrsta evidencije (dnevna prodaja opojne droge i ostvarena zarada). Ona se vodi po principu jednostrukog knjiženja i može da sadrži značajne podatke o količini novca koji je osumnjičeni zaradio. Takođe, treba prikupiti i svu dokumentaciju koja može da opovrgne postojanje gotovine, a odnosi se na sve delatnosti kojima je gotovina stečena.

Metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti svoje začetke i najširu primenu ostvario je u SAD-u. Da bi službe za sprovođenje zakona ove zemlje primenile jedan takav istražni metod, potrebno je da budu ispunjena tri zahteva, koje je odredio Vrhovni sud⁶: 1) pouzdano utvrđivanje početne neto vrednosti za osnovnu godinu; 2) negirati razumna obrazloženja osumnjičenog koja pobijaju njegovu krivicu; 3) utvrditi da li je rast neto vrednosti rezultat dohotka koji se oporezuje prema važećim propisima, ili je posledica nezakonitih poslova. Metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti temelji se na posrednim dokazima i predstavlja primarni metod dokazivanja neprijavljenih i nezakonitih prihoda, koji se primenjuje kada se ne može primeniti metod istrage specifičnih stavki, ili kada nije moguć uvid u knjige ili evidencije, a očigledno je da osumnjičeni akumulira imovinu i sredstva.

U cilju što bolje prezentacije i razumevanja celokupnog postupka primene ovog metoda, preporučljivo je korišćenje priloga u obliku tabelarnih prikaza i grafičkih priloga. Prilozima se objašnjava ceo slučaj, a organizovani su na takav način da služe postizanju određenog cilja, odnosno izračunavanju neprijavljenog ili nezakonitog prihoda. Prilozi se mogu koristiti i u pojedinim fazama krivičnog postupka, za bolje razumevanje primenjenih metoda i dokazivanje pojedinih činjenica relevantnih za krivični postupak.

3. Metod dokazivanja na osnovu troškova

Metod dokazivanja na osnovu troškova je posredan metod dokazivanja neprijavljenih ili nezakonitih prihoda i u osnovi je sličan metodi dokazivanja na osnovu neto vrednosti. Naime, oba metoda predstavljaju određene varijacije procedura koje izvire iz finansijske administracije i računovodstva. Metod dokazivanja na osnovu troškova primenjuje se kada pojedinac većinu svojih prihoda troši, tj. ima izražene potrošačke navike, dok se metod dokazivanja na osnovu neto vrednosti, kao što smo videli, primenjuje kada pojedinac akumulira znatnu količinu imovine u određenom periodu.

Osnovne teorijske postavke ovog metoda objašnjene su u jednom sudskom procesu pred američkim sudom, gde je rečeno da primena metoda počinje procenom stanja

⁶ Ovi zahtevi sadržani su u presudi američkog Vrhovnog suda Holand, 348 U.S. at 132,135,137 (Manning, 2005: 88).

neto vrednosti poreskog obveznika na početku poreskog perioda (Richards, 1999: 215). U tom smislu, on može posedovati ili mnogo ili ništa od imovine/sredstava. Ukoliko u posmatranom periodu njegovi troškovi prelaze iznos prijavljenih prihoda, a njegova neto vrednost krajem tog perioda ostane ista kao na početku (odnosno ukoliko evidentirani računi ne pokrivaju u celini iznos razlike troškova i prihoda), može se zaključiti da su u njegovoj poreskoj prijavi navedena primanja koja su nerealna, odnosno niža od stvarnih. Metod je prvi put primenjen u slučajevima poreza na prihode poreskih obveznika čija je osnovica bila gotovina, gde su poreski obveznici imali zakonit izvor sredstava (firmu ili platu) ili su bili bez vidljivih sredstava za život, dok se danas primenjuje kako za istragu slučajeva utaje poreza na prihod, tako i za finansijske istrage izvršenih krivičnih dela imovinskog kriminala. S obzirom da je reč o posrednom metodu dokazivanja, njegova primena dolazi u obzir kada (Richards, 1999: 98):

- osumnjičeni ne vodi knjige i evidencije;
- knjige i evidencija nisu dostupne;
- knjige i evidencija nisu potpune;
- osumnjičeni zadržava ili ometa uvid u knjige i evidencije.

Računovodstvo se bazira na koncepciji da je vrednost imovine ili sredstava jednaka zbiru vrednosti finansijskih obaveza i vlasničkog kapitala.⁷ Dokazivanje na osnovu neto vrednosti zasniva se na promeni vrednosti vlasnikovog kapitala iz godine u godinu, podrazumevajući utvrđivanje stanja na svakom od računa, te imovine i rashoda na kraju osnovne godine, kao i svih onih godina koje su pod istragom. Dokazivanje na osnovu troškova se primenjuje kada se većina prihoda troši, umesto da se sredstva akumuliraju, odnosno da se iskoriste za smanjenje finansijskih obaveza.⁸ Sredstva se, na primer, mogu trošiti za nabavku droge, za putovanja, kupovinu poklona, kockanje, lične troškove života i sl. U slučajevima kada se u kriminalističkoj obradi uspešno dokažu svi zakoniti izvori prihoda, odnosno sredstava (uključujući kredite, poklone, nasledstvo i dr.), ostaje samo jedan mogući izvor prihoda – nezakonite delatnosti.

Zahtevi za primenu metoda dokazivanja na osnovu troškova, koji se primenjuju u američkom pravnom sistemu, slični su zahtevima koji se odnose na primenu metoda dokazivanja na osnovu neto vrednosti. U slučajevima primene metoda dokazivanja na osnovu troškova treba najpre, sa razumnom pouzdanošću, utvrditi početnu neto vrednost imovine/sredstava osumnjičenog. Prilikom primene ovog metoda ne moraju se prikazati tačni iznosi za svaki pojedini račun na strani prihoda i rashoda za osnovnu godinu, ili za godine koje su pod istragom. Međutim, treba uzeti u obzir sve račune sa kojih se mogu utvrditi podignuti novčani iznosi. Sledeći korak je utvrđivanje verovatnog izvora viška sredstava. U istrazi treba predstaviti dokaze kojima se dokumentuje da se u periodu na koji se istraga odnosi osumnjičeni bavio nekom nezakonitom delatnošću. Dokazi uključuju i svedočenja o umešanosti osumnjičenog u nezakonite poslove. Zatim, veoma je važno da se provere svi dokazi u slučajevima koji se ne odnose na konkretno krivično delo, a dokazuju zakonite izvore sredstava osumnjičene osobe.

---

⁷ Opširnije u: Radovanović, R., Škorić, K. (1999). *Finansijsko računovodstvo*. Beograd: Ekonomski fakultet.

⁸ Vidi Pheijffer, M. (2000). *Financial investigation and crime-money*. In Van Duyne, P. C., Ruggiero, V., Scheinost, M. (eds.). *Cross-border crime in a changing Europe*. Tilburg: Tilburg University and JKSP.

Metod dokazivanja na osnovu troškova zasniva se na posrednim dokazima, tako da će, ukoliko se ne uračuna neki oblik zakonitog izvora sredstava, to uticati na verodostojnost rezultata do kojih se dođe njegovom primenom. Osnov ove metode je upoređivanje izvora imovine/sredstava sa njihovim korišćenjem,⁹ pri čemu treba napomenuti da postoji više različitih izvora imovine/sredstava osumnjičene osobe tokom godine. U slučajevima kada se vrednost imovine/sredstava smanjuje, to može da znači da su imovina, odnosno sredstva pretvoreni u gotovinu. Takođe, kada postoji povećanje finansijskih obaveza (rashodi), to znači da su od finansijskih ustanova, pojedinaca ili drugih osoba uzimana novčana sredstva na kredit, koja su zatim polagana na neki drugi račun ili su potrošena.

Imovina/sredstva mogu biti zakoniti ili nezakoniti, odnosno oporezivi ili neoporezivi. Specifični podaci koji se odnose na imovinu/sredstva mogu ukazati na smanjenje imovine, povećanje rashoda i zakonite prihode. Smanjenje imovine podrazumeva umanjene gotovog novca, stanja na bankovnim računima, zaliha, stanja na računima potraživanja, u opremi i drugo. Povećanje finansijskih obaveza/rashoda može biti prouzrokovano povećanjem glavnica kredita, povećanjem računa dospelih na naplatu i drugo. Zakoniti prihodi mogu biti plate, poslovna dobit, iznajmljivanje nekretnina, dobit na osnovu prodaje lične imovine, pokloni, nasledstvo, isplate polisa osiguranja i krediti. Trošenje sredstava označava novac koji je osumnjičena osoba potrošila za godinu dana. Povećanje imovine, smanjivanje finansijskih obaveza i lični životni troškovi zahtevaju trošenje akumuliranih sredstava ili ostvarene dobiti. Sredstva se mogu trošiti za različite namene, a najčešće je to povećanje imovine, smanjenje finansijskih obaveza, lični životni troškovi, gubici na prodaji imovine i slično. Povećanje imovine se najčešće odnosi na povećanje sredstava, stanja na bankovnim računima, uvećanje zaliha, potraživanja, poslovnu opremu, nekretnine i ličnu imovinu. Smanjenje finansijskih obaveza uglavnom se odnosi na smanjenje plativih računa i otplatu glavnica kredita.

Postupak analize troškova odvija se u tri osnovne faze. Prva obuhvata svrstavanje svih transakcija u kategoriju upotreba/trošenje ili izvora sredstava. Druga podrazumeva utvrđivanje ukupnih troškova i poznatih izvora sredstava za svaku godinu koja je predmet istrage. U trećoj se od ukupnih troškova za posmatrani period oduzimaju ukupni poznati izvori sredstava, te dobija vrednost neprijavljene ili nezakonite dobiti. U tom smislu, formula za analizu troškova glasi: *neprijavljena ili nezakonita dobit (N) jednaka je razlici ukupnih troškova (Ut) i poznatih izvora sredstava (Pi)*, (Manning, 2005: 98).

I metod dokazivanja na osnovu troškova zasniva se na posrednim dokazima. Reč je o primarnom metodu dokazivanja nezakonitih prihoda i neprijavljenih oporezivih prihoda, koji se primenjuje kada istražnom organu ne stoje na raspolaganju knjige ili evidencije, dok osumnjičena osoba troši svoja sredstva i ne akumulira imovinu.¹⁰ U takvim slučajevima treba uporediti potrošene vrednosti sa poznatim izvorima sredstava.

⁹ Vidi: Levi, M., ed. (1995). *Investigating, Seizing and Confiscating the Proceeds of Crime*. Police Research Group Paper 61, London: Home Office.

¹⁰ Vidi Evans, J. (1994). *The Proceeds of Crime: Problems of Investigation and Prosecution*. Paper presented to the United Nations International Conference on Preventing and Controlling Money Laundering and the Use of the Proceeds of Crime: A Global Approach, Mont Blanc: Courmayeur.

Prvo se mora utvrditi polazna tačka, zatim verovatan izvor prihoda, a potom treba istražiti tragove i navode osumnjičenog, kako bi se došlo do relevantnih informacija. Preporučljivo je koristiti grafičke i tabelarne prikaze finansijskih informacija u pojedinim fazama krivičnog postupka, kako bi se bolje razumele primenjene metode i lakše dokazale činjenice relevantne za krivični postupak.

4. Zakonski osnovi za primenu metoda finansijske istrage u srpskom zakonodavstvu

Brojni su međunarodni akti koji se odnose na problematiku oduzimanja, odnosno konfiskaciju imovine stečene kriminalom. Može se reći da je razvoj nove koncepcije u ovoj oblasti na međunarodnom planu započeo donošenjem Konvencije UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci (*UN Convention Against Illicit Traffic Narcotic Drugs and Psychotropic substances*, Viena 1988)¹¹, da bi nakon toga bili doneti i drugi propisi, od kojih se posebno izdvajaju Konvencija o pranju novca, istragama, zapleni i konfiskaciji dobiti od kriminala (*Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime*, Strasbourg, 1990), Krivičnopravna konvencija o korupciji (*Criminal Law Convention on Corruption*, Strasbourg 1999), Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma (*International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism*, New York 1999), Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (*UN Convention Against Transnational Organized Crime*, Palermo 2000),¹² i Konvencija UN protiv korupcije (*United Nations Convention against Corruption*, Merida 2003). Noviji razvoj međunarodnopravne regulative u oblasti konfiskacije imovine stečene kriminalom sublimiran je u Konvenciji Saveta Evrope o pranju, otkrivanju, zapleni i konfiskaciji prinosa kažnjivih dela i finansiranja terorizma iz 2005. godine (*Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism*, Warsaw, 2005)¹³, te Okvirnoj odluci Saveta EU o konfiskaciji prihoda, sredstava i imovine povezane sa kriminalom (*Council Framework Decision on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentals and Property*)¹⁴, donetoj iste godine (Marinković, Milić, 2008: 93, 94.).

Oktoobra 2008. godine Skupština Srbije je donela *Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela*¹⁵, kojim se uređuju uslovi, postupak i organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom proisteklom iz krivičnih dela organizovanog kriminala, prikazivanja pornografskog materijala i iskorišćavanja dece za pornografiju, protiv privrede, neovlašćene proizvodnje, držanja i stavljanja u promet opojnih droga, protiv javnog reda i mira, protiv službene dužnosti, kao i protiv

¹¹ Internet: http://www.unodc.org/pdf/convention_1988_en.pdf

¹² Internet: http://www.uncjin.org/Documents/Conventions/dcatoc/final_documents_2/convention_eng.pdf

¹³ Internet: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/198.doc>

Varšavska konvencija propisuje, između ostalog, formiranje finansijsko-obaveštajnih jedinica (Financial intelligence unit - FIU) na nacionalnim nivoima, koje će imati posebnu ulogu u procesu identifikovanja prihoda stečenih kriminalom.

¹⁴ Internet: http://www.unicri.it/wwd/justice/docs/JudicialCoop/Decision_2005_212_Crime%20Related_Confiscation.pdf

¹⁵ Službeni glasnik, broj 97, 2008.

čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.¹⁶ Prema ovom zakonu, organi nadležni za otkrivanje, oduzimanje i upravljanje imovinom proisteklom iz krivičnog dela su javni tužilac, sud, Jedinica za finansijsku istragu i Direkcija za upravljanje oduzetom imovinom, pri čemu se nadležnost javnog tužioca i suda određuje prema nadležnosti suda za krivično delo iz koga potiče imovina. Jedinica za finansijsku istragu je specijalizovana organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja otkriva imovinu proisteklu iz krivičnog dela i vrši druge poslove u skladu sa ovim zakonom, po službenoj dužnosti ili nalogu javnog tužioca i suda. Zakonom je predviđeno i postojanje Direkcije za upravljanje oduzetom imovinom, koja upravlja oduzetom imovinom, vrši njenu procenu, skladišti, čuva i prodaje oduzetu imovinu, vodi evidencije o imovini, učestvuje u pružanju međunarodne pravne pomoći, obuci u vezi sa oduzimanjem imovine proistekle iz krivičnog dela i obavlja druge poslove.

Zakonom je predviđen poseban postupak oduzimanja imovine stečene krivičnim delom, koji započinje finansijskom istragom protiv vlasnika kada postoje osnovi sumnje da poseduje znatnu imovinu proisteklu iz krivičnog dela. U finansijskoj istrazi prikupljaju se dokazi o imovini, zakonitim prihodima i troškovima života okrivljenog, svedoka saradnika ili ostavioca, dokazi o imovini koju je nasledio pravni sledbenik, odnosno dokazi o imovini i naknadi za koju je imovina prenetna na treće lice. Dužnost je svih organa i lica koja učestvuju u finansijskoj istrazi da postupaju sa naročitim hitnošću, dok su podaci u vezi s finansijskom istragom poverljivi i predstavljaju službenu tajnu. Osim službenih lica, ove podatke ne mogu odavati ni druga lica kojima oni postanu dostupni, dok je službeno lice dužno da drugo lice obavesti da ovi podaci predstavljaju tajnu. Finansijska istraga pokreće se naredbom javnog tužioca koji njome i rukovodi. Na zahtev javnog tužioca ili po službenoj dužnosti, dokaze o imovini lica prikuplja Jedinica za finansijske istrage. Pretresanje stana i ostalih prostorija vlasnika ili drugih lica može se preduzeti, na osnovu odluke nadležnog suda, ako je verovatno da će se pronaći dokazi o imovini koji se traže, što važi i kada je reč o pretresanju samog vlasnika ili drugih lica.

Predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz privremeno se oduzimaju. Državni i drugi organi, organizacije i javne službe dužni su da Jedinici za finansijske istrage omoguće uvid i dostavu podatke, dokumenta i druge predmete od značaja za utvrđivanje imovine. Uvid i dostava podataka, dokumenata i drugih predmeta, ne mogu se uskratiti pozivanjem na obavezu čuvanja poslovne, službene, državne, odnosno vojne tajne. Zakonom je propisano i ovlašćenje javnog tužioca, na osnovu kojeg on može narediti bankarskoj ili drugoj finansijskoj organizaciji da Jedinici za finansijske istrage dostavi podatke o stanju poslovnih i ličnih računa i sefova vlasnika, pri čemu Jedinica može vršiti i automatsku obradu podataka o stanju poslovnih i ličnih računa i sefova vlasnika.

Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela primenjuje se od marta 2009. godine.¹⁷

¹⁶ Za neka od prethodno navedenih krivičnih dela zakon se primenjuje u slučaju da imovinska korist, odnosno vrednost predmeta koji su upotrebljeni, ili su bili namenjeni za izvršenje, ili su nastali izvršenjem krivičnog dela, prelazi iznos od milion i petsto hiljada dinara.

¹⁷ Decembra 2009. godine državni sekretar Ministarstva pravde Srbije Slobodan Homen saopštio je da je za prvih osam meseci primene Zakona o oduzimanju imovine u Srbiji zaplenjeno preko 40 nepokretnosti, na desetine vozila, velike količine prehrambene robe, dok se zaplena u gotovom novcu meri višemilionskim iznosima. U tom trenutku u Srbiji je vođeno više

Pored odredbi Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, za preduzimanje finansijskih istraga u srpskom zakonodavstvu od posebne važnosti su i odredbe člana 234. Zakonika o krivičnom postupku¹⁸. Prema ovim odredbama, javni tužilac može zahtevati da nadležni državni organ, bankarska ili druga finansijska organizacija, obavi kontrolu poslovanja lica za koje postoje osnovi sumnje da je učinilo krivično delo za koje je zakonom propisana kazna zatvora od najmanje četiri godine, i da mu dostavi dokumentaciju i podatke koji mogu poslužiti kao dokazi o krivičnom delu ili imovini pribavljenoj krivičnim delom, kao i obaveštenja o sumnjivim novčanim transakcijama u smislu Konvencije o pranju, traženju, zapleni i oduzimanju prihoda stečenim kriminalom i finansiranju terorizma. O zahtevu i prikupljenim podacima javni tužilac je dužan da odmah obavesti istražnog sudiju. Takođe, na pisani i obrazloženi zahtev javnog tužioca, pod prethodno navedenim uslovima, istražni sudija može odlučiti da nadležni organ ili organizacija privremeno obustavi određenu finansijsku transakciju, isplatu, odnosno izdavanje sumnjivog novca, vrednosnih papira ili predmeta za koje postoje osnovi sumnje da potiču od krivičnog dela ili od dobiti stečene krivičnim delom, ili su namenjeni izvršenju, odnosno prikrivanju krivičnog dela.

5. Zaključak

Upotreba savremenih tehničkih dostignuća i korišćenje usluga eksperata iz različitih oblasti (računovođa, pravnika, informatičara i dr.) u nezakonitim aktivnostima, doprineli su da organizovani kriminal danas postane izuzetno sofisticiran, te da umnogome suzi mogućnosti otkrivanja njegovih aktivnosti. Potreba suprotstavljanja različitim kriminalnim aktivnostima organizovanih kriminalnih grupa upućuje na korišćenje savremenih dostignuća kriminalističke nauke u praktičnoj delatnosti državnih organa nadležnih za suzbijanje ove vrste kriminala. Jedna od efikasnih metoda svakako je finansijska istraga, koja omogućava otkrivanje finansijskih operacija organizovanog kriminala, lociranje nezakonito stečenih sredstava i stvaranje osnova za pokretanje postupka oduzimanja nezakonito stečenih sredstava. Efikasnim sistemom mera oduzimanja nelegalno stečene imovine, onemogućava se infiltracija kriminalnih organizacija u finansijske institucije i kontrolisanje političkih i ekonomskih tokova „prljavog“ novca. Nelegalno stečena sredstva se najčešće koriste za korupciju u javnim službama i finansijskom sektoru, kao i u drugim oblastima privredne i vanprivredne delatnosti.

Savremeni koncept borbe protiv imovinski motivisanog kriminala, posebno organizovanog kriminala, upućuje na potrebu usavršavanja postojećih i uvođenje novih istražnih metoda u kriminalističkom radu. To podrazumeva stalno praćenje novih

---

od 500 postupaka za privremeno oduzimanje imovine, po čijem okončanju bi trebalo da sledi i trajno oduzimanje. Internet: <http://www.srbijanet.rs/vesti/hronika/39036-oduzeta-imovina-na-dobrobit-gradjana-srbije.html>

Tužilac za organizovani kriminal Miljko Radisavljević je januara 2010. saopštio da se vrednost imovine za koju Tužilaštvo za organizovani kriminal vodi finansijske istrage meri desetinama miliona evra, te da je manji deo već privremeno oduzet, a da se najveće zaplene tek očekuju. Kako je to istakao Radisavljević, u gotovo svim postupcima, čak i u onima u kojima je došlo do privremenog oduzimanja, tužilaštvo intenzivno traga i za drugom prikrivenom imovinom. Internet: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/171208/Zaplenjena-imovina-vredna---desetine-miliona-evra>

¹⁸ Službeni list SRJ, br. 70/2001 i 68/2002 i Službeni glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 – dr. zakon, 49/2007, 20/2009 – dr. zakon i 72/2009.

naučnih i tehničkih dostignuća i njihovo inkorporiranje u postojeće procedure i metode, s akcentom na primeni metoda finansijskih istraga kada je reč o suprotstavljanju organizovanom kriminalu. U tom kontekstu, nadamo se da će ovaj rad dati skroman doprinos unapređenju primene metoda finansijske istrage u praksi organa nadležnih za suzbijanje organizovanog kriminala u našoj zemlji.

6. Literatura

- Albrecht, H. J. (1998). Money Laundering and the Confiscation of the Proceeds of Crime – A Comparative View on Different Models of the Control of Money Laundering and Confiscation. pp. 159–171. In Watkin, T. G. (ed.). *The Europeanisation of Law, United Kingdom Comparative Law Series*, 18. Oxford: Alden Press.
- Bourgeois, R. L. ed. (2000). Racketeer Influenced and Corrupt Organizations. *American Criminal Law Review*, no 37, pp. 879–940.
- Bošković, G. (2005). *Pranje novca*. Beograd: Beosing.
- Duyme, P. C. & Levi, M. (1999). Criminal financial investigation: a strategic and tactical approach in the European dimensions. In Viano, E. C. (ed.). *Global organized crime and internacional security*. Ashgate: Aldershot.
- Evans, J. (1994). *The Proceeds of Crime: Problems of Investigation and Prosecution*. Paper presented to the United Nations International Conference on Preventing and Controlling Money Laundering and the Use of the Proceeds of Crime: A Global Approach. Mont Blanc: Courmayeur.
- Ehrenstein, M. D. (1990). Tracking Narco-Dollars: The Evolution of a Potent Weapon. In *The Drug War*. Miami: University of Miami Inter-American Law Review, pp. 645–661.
- Ehrenfeld, R. (1992). *Evil Money: Encounters Along the Money Trail*, New York: Harper Collins Publishers.
- Richards, J. R. (1999). *Transnacional Criminal Organizations, Cybercrime, and Money Laundering*, London: CRC Press.
- Manning, G. M. (2005). *Financial investigation and forensic accounting*. Boca Raton: CRC Press.
- Madinger, J., & Zalopany, S. A. (1999). *Money Laundering: A Guide for Criminal Investigators*. Boca Raton: CRC Press.
- Marinković, D., Milić, N. (2008). Konfiskacija imovine stečene kriminalom – opšta razmatranja i rešenja u zakonodavstvu Republike Srbije. *Kriminalističke teme*, Sarajevo, broj 1-2, str. 85-101.
- Naylor, R. T. (1999). A critique of follow-the-money methods in crime control policy. *Crime, Law and Social Change*, 32.
- Kitchens, T. L. (1993). The cash folow analysis method. Following the paper trail in Panzi schemes. *FBI Law Enforcement*, 8.
- Radovanović, R., & Škorić, K. (1999). *Finansijsko računovodstvo*. Beograd: Ekonomski fakultet.

- Pheijffer, M. (2000). Financial investigation and crime-money. In Van Duyne, P. C., Ruggiero, V., Scheinost, M. (eds.). *Cross-border crime in a changing Europe*. Tilburg: Tilburg University and JKSP.
- Levi, M. (ed.) (1995). *Investigating, Seizing and Confiscating the Proceeds of Crime*. Police Research Group Paper 61, London: Home Office.

METHODS OF FINANCIAL INVESTIGATION IN FIGHTING ORGANIZED CRIME

SUMMARY

In modern conditions and on a global scale, the fight against property-motivated crime focuses on the confiscation of assets acquired illegally by criminal activities which prevents the inclusion of such assets into legal financial flows. The authors highlight the importance of methods and modalities of financial investigation in contemporary crime-investigation practice. They allow you to discover the existence and finding of illegal proceeds in criminal activities and provide a basis for initiating proceedings for the confiscation of assets. The use of methods of financial investigation has great importance in the fight against organized and other forms of property-motivated crime, as illegally acquired assets are the economic leverage of criminal organizations and individuals.

OBAVEŠTAJNE STRUKTURE TERORISTIČKIH I KRIMINALNIH ORGANIZACIJA

*Saša Mijalković

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Težnja terorističkih i kriminalnih organizacija ka što većoj efikasnosti u realizovanju zločinačkih namera, ali i ka što većoj zaštićenosti od organa gonjenja i sankcija krivičnog prava, podstakla ih je da u okviru svojih struktura razviju izvesne „informativno-zaštitne komponente“. One neretko imaju brojna organizaciona obeležja tradicionalnih obaveštajnih službi, dok njihove aktivnosti u velikoj meri podsećaju na klasičnu obaveštajnu, bezbednosnu i subverzivnu delatnost obaveštajnih i bezbednosnih službi. Rečju, ilegalne organizacije počele su da koriste organizacione i metodске principe i postupke svojih najozbiljnijih protivnika – obaveštajnih službi. Tako je obaveštajni fenomen primetan i kod terorističkih i kod kriminalnih organizacija, uz izvesne razlike i specifičnosti koje proističu iz ideologije, motiva, veličine, materijalno-tehničke opremljenosti i raznih vidova podrške njihovom delovanju.

Ključne reči: bezbednost, terorizam, terorističke organizacije i grupe, organizovani kriminal, kriminalne organizacije i grupe, obaveštajna aktivnost, obaveštajna služba.

1. Uvod

Nastojeci da što efikasnije ostvare svoje namere, i uz to vešto „izbegnu pravdu“, terorističke i kriminalne organizacije¹ su u okviru svojih struktura razvile organizacione komponente koje imaju izvesne atribute i obeležja tradicionalnih obaveštajnih službi, pri čemu njihove aktivnosti u velikoj meri podsećaju na klasičnu obaveštajnu delatnost u širem smislu. S tim u vezi, definisanje obaveštajnog fenomena je prethodno pitanje u elaboraciji predmeta ovog rada.

Centralne kategorije obaveštajnog fenomena su obaveštajna aktivnost, obaveštajna služba i bezbednosno-obaveštajni sistem.

---

* E-mail: sasa.mijalkovic@kpa.edu.rs

¹ Podrazumeva se da je svaka teroristička grupa i organizacija ujedno i kriminalna, jer je i terorizam jedan od vidova (političkog) kriminala. Međutim, ovde se sintagme kriminalna organizacija i kriminalna grupa pominju u smislu nosilaca organizovanog (imovinskog) kriminala što se, naravno, razlikuje od terorističkih grupa i organizacija – nosilaca terorizma.

Obaveštajna aktivnost (u širem smislu) je najširi pojam koji obuhvata ukupnu delatnost obaveštajnih institucija obaveštajne, subverzivne i bezbednosne prirode. Svrha *obaveštajne aktivnosti obaveštajne službe (u užem smislu)* je dolaženje do specifičnih poverljivih informacija, koje su od značaja za očuvanje postojećeg poretka vlasti ili za njegovu zaštitu, odnosno za realizaciju ostalih strateških interesa države ili drugog odgovarajućeg entiteta (Milošević, 2001: 6–8).

Subverzivna delatnost (lat. *subversio* – razaranje, rušenje, prevrat) je skup delatnosti kojima se podriva (destabilizuje) država i dovodi do promene njenog ustrojstva, odnosno društveno-političkog i ustavnog poretka, ili bar vlade. Subverzivne delatnosti obaveštajnih službi se često oslanjaju na odane grupe unutar zemlje koja se napada, pomoću kojih se predstavljaju kao unutrašnje, a ne spoljašnje. Subverzanti se isključivo ravnaju prema interesima stranog nalogodavca, što su neretko strane obaveštajne službe (Mijalković, 2009a: 260–271). Praksa subverzivnog dejstva obaveštajnih službi je veoma razvijena i raznovrsna, od destruktivnog psihološko-propagandnog delovanja, preko vršenja otmica, atentata, diverzija, terorističkih akata i subverzivne špijunaže, do izazivanja i upravljanja krizama, podrške političkoj opoziciji u neprijateljskim zemljama, svrgavanja neposlušnih režima nasilnim prevratima, izazivanja vojne intervencije i ekonomskog pokoravanja čitavih nacija (Milašinović, 1981; Milašinović, 1984; Stajić, 2003: 57).

Najzad, *bezbednosna delatnost* je skup aktivnosti i mera koje su usmerene ka sprečavanju i suzbijanju: obaveštajne i subverzivne delatnosti stranih obaveštajnih službi (*kontraobaveštajna služba, posebno služba za kontrašpijunažu*); ugrožavajuće delatnosti čiji su nosioci unutrašnji ekstremisti i pripadnici ekstremne političke emigracije (*služba za zaštitu ustavnog poretka*); unutrašnjeg i međunarodnog terorizma (*protiteroristička obaveštajna služba*); ugrožavanja nosilaca najviših državnih funkcija (*služba obezbeđenja ličnosti i objekata*) i najtežih oblika privrednog, finansijskog i organizovanog imovinskog kriminaliteta (*finansijsko-obaveštajna služba, služba za suzbijanje organizovanog kriminala, služba za suzbijanje visokotehnološkog kriminala, služba za suzbijanje ratnih zločina, služba za suzbijanje korupcije* itd.).

Obaveštajna služba je specijalizovana organizacija državnog aparata koja, specifičnim metodima i sredstvima, sprovodi obaveštajne, bezbednosne, subverzivne i druge aktivnosti, s ciljem zaštite unutrašnje i spoljne bezbednosti i realizacije strateških ciljeva sopstvene države, kao i zaštite interesa same službe. U užem smislu, reč je o informativnoj službi, nadležnoj za prikupljanje obaveštajnih informacija i podataka. U širem smislu, podrazumeva i *službu bezbednosti*, tj. specijalizovanu instituciju državne uprave koja sprovodi pomenute vidove bezbednosne delatnosti (Milošević, 2001: 23).

Najzad, *bezbednosno-obaveštajni sistem* je propisima definisan delokrug nadležnosti i međusobnih prava svih obaveštajnih i bezbednosnih službi i drugih ustanova države koje su angažovane da prikupljaju, procenjuju i distribuiraju obaveštajne podatke, kao i da izvršavaju druge zahteve koji im se stave u nadležnost (Đorđević, 1987: 33).

U gotovo istom smislu, obaveštajni fenomen je primetan i kod terorističkih i kriminalnih organizacija: njihovi specijalizovani ogranici organizovani su poput obaveštajnih službi i sprovode obaveštajne, bezbednosne i subverzivne aktivnosti, primenjujući brojne metode obaveštajnih službi.

Rečju, brojne terorističke i kriminalne organizacije u svojim redovima imaju obaveštajne komponente, tzv. pseudo-obaveštajne službe. Od obaveštajnih službi država razlikuju se po tome što, štiteći interese terorističkih i kriminalnih organizacija, deluju protiv ustavnog poretka. Za razliku od njih, obaveštajne službe država su legalne organizacije, institucionalizovane su i nastoje da spreče i suzbiju politički i ekstremistički motivisane oblike kriminala protiv društva i države. Istovremeno, evidentna je i razlika između obaveštajnih komponenti terorističkih i kriminalnih organizacija.

2. Obaveštajni elementi terorističkih organizacija

2.1. Pojam i struktura terorističkih grupacija

Struktura i masovnost terorističkih grupacija zavise, pre svega, od njihove veličine, ciljeva i dominantne terorističke taktike. Poznati su slučajevi terorista pojedinaca i parova, preko grupa od nekoliko članova, do organizacija koje po broju, strukturi, formaciji, naoružanju, taktici delovanja, obeležjima i odnosima sa subjektima iz drugih država imaju sva obeležja vojske.

Generalno, terorističke grupe su grupe terorista koji su povezani radi zajedničkog terorističkog delovanja. Terorističke organizacije su veće, hijerarhijski organizovane grupe, složenije strukture i izraženijih mehanizama upravljanja organizacijom, koje su kontinuirano finansirane i izvođe složenije oblike terorističkih akcija.

Načelno, terorističke grupacije mogu da se podele: prema stepenu organizovanosti na proste (neorganizovane) grupe, organizovane grupe i terorističke organizacije; po karakteru ciljeva na političke, nacional-separatističke, nacionalističke, religiozne i kriminalne (klasični kriminal koji pribegava terorističkim metodama); prema karakteru delovanja na tajne, organizovane po vojnim principima i visokosofisticirane; prema području delovanja na regionalne, međuregionalne i međunarodne itd (Koršunova, 2003: 142–149; Kaplan, 2008).

U odnosu na pol i rod, teroristi mogu da budu *muškarci*, *žene* i *deca*. Muškarci su najčešći teroristi. Sve je više *žena samoubica* među muslimanskim teroristima, ali i dece (10–15 godina), naročito u redovima palestinskih terorista (Ness, 2008).

Strukturu terorističkih organizacija čine rukovodeća tela (viša i niža) i ogranci ili jedinice (osnovne, najbrojnije celine). Ona je lančana sa jasno definisanim odnosima između viših i nižih delova organizacije. Po pravilu, odnosi među njima se zasnivaju na strogom centralizmu i apsolutnoj podređenosti nižih elemenata organizacije rukovodećim telima. U najvišem rukovodećem telu terorističke organizacije nalazi se i lice koje koordinira „obaveštajnim i bezbednosnim radom“ pripadnika organizacije. On je najčešće neka vrsta savetnika rukovodiocu terorističke organizacije. Neretko mu je podređen tim ili grupa „pseudoanalitičara“ koji obrađuju prikupljene informacije, planiraju i programiraju izvođenje terorističkih akcija.

I pored mnogobrojnih modaliteta, struktura gotovo svih ilegalnih organizacija zasnovana je na tri osnovna modela: sistem trojki (petorki); sistem ćelija (ogranaka) i sistem kolona (Milošević, 2005: 27–30).

Sistem trojki (petorki) podrazumeva da sve elemente ilegalne organizacije sačinjavaju grupe od 3–5 ljudi. To se odnosi ne samo na najniže nego i na najviše nivoe organizacije,

tj. na više organe i rukovodeća tela. Naime, svaki član organizacije ima zadatak da organizuje po jednu trojku (petorku). U svakoj osnovnoj jedinici (trojci ili petorci) postoji samo jedan član koji je upoznat sa jednim od članova organizaciono više trojke (petorke). Članovi više grupe znaju za njima podređene članove, ali su prema višim (rukovodećim) organizacionim jedinicama u istom odnosu kao i osnovna trojka (petorka) prema njima. To obezbeđuje da eventualno uhapšeni član može da oda samo još dva (četiri) člana organizacije. Za takav način organizacije je karakteristično i to da članovi jedne trojke (petorke) ne moraju da budu povezani na teritorijalnom principu. Prema tome, taj vid ilegalnog organizovanja identičan je organizovanju rezidenture obaveštajnih službi. Istovremeno, gotovo svaki od pripadnika grupe istovremeno se bavi i „obaveštajnim“ i „bezbednosnim“ radom.

Sistem ćelija (ogranaka) je princip ilegalnog organizovanja u kome broj članova osnovne jedinice (ćelije ili ogranaka) nije ograničen. Ćelije (ogranaci) se praktično formiraju na teritorijalnom principu, budući da su članovi povezani teritorijom na kojoj žive ili rade (ista ulica, selo, fabrika, ustanova, fakultet). Pripadnici jedne ćelije (ogranaka) se međusobno poznaju, ali ne znaju ko od njih ima vezu sa višim rukovodstvom. Podrazumeva se da je to samo rukovodilac ćelije (ogranaka). S obzirom na to da je taj sistem organizovanja teritorijalnog karaktera, tj. da se određena ćelija (ogranak) formira na ograničenom prostoru, može se zaključiti da ovaj tip ilegalne organizacije faktički predstavlja skup ilegalnih grupa koje povezuje zajedničko rukovodstvo. Kod njega se i slivaju sva obaveštajna saznanja do kojih su došle potčinjene grupe, koja on prosleđuje rukovodstvu terorističke organizacije.²

Grupe ćelija formiraju *stub*, kao poluautonomni konglomerat ćelija, sa raznolikim specijalnostima i jednom komandnom strukturom. Primarna funkcija stuba je teroristička podrška, pošto se njegovi sastavni delovi mogu organizovati tako da pružaju podršku terorističkim operacijama ćelija. U okviru komandne strukture nalazi se i grupa za obaveštajno-bezbednosnu podršku ćelija i stuba (Šikman, 2006: 99).

Sistem kolona je najkonspirativniji vid ilegalnih organizacija. U suštini, to je skup ilegalnih organizacija koje objedinjava zajedničko rukovodstvo. Ilegalne organizacije – članice (kolone) mogu da budu organizovane po sistemu trojki ili ćelija. One su međusobno potpuno nezavisne, a njihovo članstvo se ne poznaje. Vezu sa zajedničkim rukovodstvom imaju samo rukovodioci kolona, što obezbeđuje najviši nivo konspiracije. Naime, ukoliko bi jedna kolona bila „provaljena“ i u potpunosti uništena, ostale kolone mogu nesmetano da nastave da rade.³

Na višem nivou organizovanja ilegalnih, pre svega terorističkih grupa, primetno je više strukturnih modela. Generalno, veće terorističke organizacije ustrojene na vojnim principima imaju tzv. *birokratski tip organizacije* sa vrhovnim, srednjim i nadzornim nivoom rukovođenja, kao i neposrednim izvršiocima (npr., OVK). U svom sastavu imaju (general)štabove, komande, biroa, bordove, komitete i izvesna politička tela. Pri

² Sistem ćelija je vid organizovanja specifičan za terorističku organizaciju Al Qaeda.

³ Na tom principu su, na primer, bile organizovane Crvene brigade u Italiji (Milanska kolona, Torinska kolona i dr.), a na sličnim osnovama je funkcionisalo i ilegalno krilo „Pokreta za albansku socijalističku republiku u Jugoslaviji“ od osnivanja februara 1982. godine do jednovremenog presecanja svih dostupnih aktivnosti te organizacije tokom novembra 1985. godine.

svakom od njih nalazi se telo, a pri nižim jedinicama pojedinci (tzv. *oficiri*) nadležni za obaveštajni i bezbednosni rad.

Sledeći je tzv. tip *hijerarhijske piramide* (npr., IRA). Načelno ga čini nivo tvrdokornog vođstva (vrh piramide), aktivnog kadra, aktivnih sledbenika (pripadnici iste ideologije koji ne čine akte nasilja, već pomažu finansijski, u opremi, ustupanjem skrovišta), pasivnih sledbenika (naklonjeni teroristima, pružaju finansijsku i logističku podršku) i stanovništva (širenje ideologije i propagande, vršenje političkog pritiska na vlast, izvor budućih regruta – dno piramide). Gotovo svi oni se bave i obaveštajnim radom, s tim što je nivo organizovanosti veći što je veći i nivo piramide.

Mnoge, a pre svega, globalne terorističke organizacije, imaju tzv. *cirkularni (celularni) sistem organizovanja* (npr., *Al Qaeda*) (Bošković i Mijalković, 2008: 92–93; *Terrorists Organizations – Interdicting Terrorists Organizations*). U centru organizacije je vođstvo, oko kojeg je koncentrisano više trojki i petorki, odnosno ćelija. Od njega kreću sve linije rukovođenja, zbog čega ima uticaj i neposrednu kontrolu nad operativnim delovima organizacije. U centralnom telu organizacije je i „obaveštajno-analitički centar“. Ovakva struktura poboljšava operativnu efikasnost i taktičku fleksibilnost organizacije. Vođstvo je aktivno umešano u sve aktivnosti organizacije, što jača unutrašnju lojalnost. Povećan je i stepen anonimnosti, jer se unutrašnja komunikacija najčešće odvija preko vođstva. Ovakva struktura omogućava laku teritorijalnu podelu poslova i specijalizaciju u preduzimanju terorističkih akcija. Istovremeno, gotovo svaki „operativac“ terorističke organizacije sprovodi i izvesne obaveštajne i bezbednosne mere.

Najzad, čak i mnogi pojedinci, koji nisu pripadnici nikakvih terorističkih organizacija ni grupa, „obaveštajno se pripremaju“ pre izvođenja terorističkog akta, kako bi ga što efikasnije izveli. Podatke pribavljaju iz raznih izvora, a pre svega iz javnih (TV, novine, stručna literatura, Internet).

2.2. Obaveštajno-bezbednosna delatnost terorističkih organizacija

Iako nema attribute institucionalizovanosti, *obaveštajno-bezbednosna komponenta terorističkih organizacija* primenjuje slične metode kao i obaveštajna i bezbednosna služba. Razlozi njenog postojanja i delovanja su pružanje maksimalne „informacione i akcione logistike“ specijalizovanim izvršiocima terorističkih akata, odnosno bezbednosna zaštita terorističke organizacije od „provaljivanja“, presecanja terorističkih aktivnosti i od hapšenja njenih pripadnika.

Struktura i obim razvijenosti obaveštajno-bezbednosnih komponenti zavise od tipa i strukture terorističkih grupacija: kod terorističkih organizacija sa vojnom strukturom izraženije je vojnoobaveštajno (štabno) organizovanje; kod tradicionalnih (manjih) terorističkih grupa zastupljeniji je model klasičnog obaveštajnog organizovanja (tzv. odeljenje, biro i sl.); kod grupa sa ambicijama primene tzv. kiber-terorizma ili terorizma upotrebom oružja za masovno uništavanje primetne su odlike naučno-tehnološke obaveštajne službe itd. U manjim grupama, gotovo svi članovi (na neki način) vrše obaveštajno-bezbednosnu funkciju; kod većih grupa i organizacija primetna je „specijalizacija“ za ove aktivnosti.

Obaveštajno-bezbednosne komponente terorističkih organizacija sprovode obaveštajne, bezbednosne i subverzivne aktivnosti. S tim u vezi, obaveštajna komponenta terorističke organizacije ima zadatke: kreiranja i inoviranja ideologije terorističke organizacije, održavanja veze sa zvaničnim političkim krilom (legalnim političkim strankama) terorističke organizacije, identifikovanja i održavanja veze sa (potencijalnim) finansijerima, kontaktiranje sa predstavnicima država-sponzora terorizma, realizovanja finansijskih transakcija, regrutovanja budućih pripadnika terorističke organizacije, obaveštajnih prodora u redove snaga bezbednosti i pridobijanja istomišljenika među pripadnicima sistema bezbednosti i građanima, pribavljanja podataka o „atraktivnim žrtvama“ (u slučaju tzv. selektivnog terorizma – o njihovom identitetu, članovima porodica, mestu stanovanja i zaposlenja, kretanju itd.), procena efekata (prognoze budućih i analize izvršenih) terorističkih akata u domaćoj i međunarodnoj javnosti, davanja saopštenja za medije, planiranja terorističkih akata, saradnje sa drugim sličnim organizacijama (terorističkim ili organizovanim kriminalnim grupama) itd.

U svom obaveštajnom radu, terorističke organizacije oslanjaju se na ideološke istomišljenike, pre svega iz etničke i verske zajednice kojima i sami pripadaju. To su građani, izbeglice, azilanti, emigranti, uspešni privrednici, javne ličnosti, službenici sektora bezbednosti, kriminalne grupe itd.

Prikupljene informacije se obrađuju kroz izvesni obaveštajni ciklus koji, doduše, ima znatno skromniju analitičko-informacionu logistiku nego kod obaveštajnih službi (Bajagić, 2004: 34–40).

Slično tome, bezbednosne strukture terorističkih organizacija sprovode aktivnosti: zaštite finansijskih transakcija i finansijera terorista od „provaljivanja“, „pranja novca“ namenjenog terorističkim grupama, kontraobaveštajne zaštite aktivnih pripadnika i „provere“ budućih aktivista terorističke organizacije, krijumčarenja plaćenika i ideoloških istomišljenika iz drugih država, sticanja saznanja o planiranim protivterorističkim aktivnostima nacionalnog sistema bezbednosti, analize medijskih sadržaja o terorizmu, kontraobaveštajne zaštite komunikacija (šifre, lozinke, javke), posredovanja pri nabavljanju oružja, minsko-eksplozivnih sredstava i prateće opreme, obezbeđivanja falsifikovanih dokumenata, realizacije operacija krijumčarenja terorista u druge zemlje ili iz drugih zemalja, otkrivanje aktivnih i potencijalnih „krtica“ u sopstvenim redovima, kontaktiranje i korumpiranje doušnika iz redova policijskih i vojnih snaga itd.

Najzad, obaveštajno-bezbednosne komponente terorističkih organizacija primenjuju i niz subverzivnih aktivnosti, kako prema državi-meti napada i međunarodnim organizacijama, tako i prema javnosti. U tom smislu, praksu terorističkih organizacija odlikuje i destruktivna propaganda i psihološki rat (zloupotreba istorije, patriotizma, religije i politike), ucene, otmice, prinude, izazivanje opšte opasnosti, atentati, ubistva, paljevine, visokotehnoški kriminal itd. (v. Savić, 2007: 151–157).

U svojim aktivnostima, bezbednosno-obaveštajne komponente terorističkih organizacija koriste gotovo sve metode obaveštajnih službi, od neposrednog opserviranja i saradničkog (agenturnog) metoda, preko metoda pseudoisledivanja (ispitivanje otetih,

zarobljenih i zatočenih lica uz fizičko i psihičko nasilje) i saradnje sa sličnim grupama, do najsavremenijih i najsuptilnijih metoda (tehnički metod: zloupotreba savremenih naučnih i tehnoloških – hemijskih, mehaničkih, informacionih dostignuća).

Mnoge terorističke organizacije tesno saraduju sa obaveštajnim službama stranih država-sponzora terorista, koji ih izdašno pomažu, a neretko i osnivaju. Na primer, Al Kaida, koju je svojevremeno osnovala američka obaveštajna zajednica, ima izuzetno razvijenu (globalnu) obaveštajno-bezbednosnu strukturu i agenturnu mrežu. Ima podršku od pojedinaca i društvenih grupa širom sveta, naročito u arapskim i islamskim zemljama, ali i u zemljama „globalnog kapitalističkog zapada“.⁴

Ovakva pojava nije nepoznata teoriji obaveštajnog rada i teoriji bezbednosnih nauka. Naime, reč je o tzv. „terorizmu pod pokroviteljstvom države“ (*state-sponsored terrorism*) gde država ili ilegalna organizacija učestvuju u izvođenju terorističkih akcija u korist države. Ovde je država naručilac, ali ne i neophodan aktivni učesnik u terorističkim aktima (Combs, 1997: 85–86). U tom obliku, terorizam je u funkciji sukoba niskog intenziteta i predstavlja vid „državne spoljne ili unutrašnje politike“ (Martin, 2006: 110–111). Znači, određene države podstiču i pomažu teroriste u realizaciji njihovih namera, odnosno iniciraju i naručuju terorističke akte, te preko pripadnika svojih vojnih i tajnih službi u njima neposredno učestvuju. Najčešće je reč o „tzv. ideološkoj, finansijskoj, vojnoj (obuka i naoružavanje) i operativnoj (obezbeđivanje falsifikovanih isprava i dokumenata, specijalnog oružja, sigurnih utočišta) podršci, iniciranju terorističkih napada i direktnom učestvovanju u terorističkim akcijama“ (Martin, 2006: 125).

Obaveštajni elementi terorističkih organizacija veoma su slični ili se umnogome oslanjaju na obaveštajne elemente političkih partija i pokreta i emigrantskih organizacija. Iz njih izrastaju i obaveštajne strukture novih država koje su nastale terorizmom i secesionizmom. Na primer, albanske terorističke organizacije na Kosovu i Metohiji i na jugu Srbije su od svog osnivanja imale obaveštajne elemente. Njih su kontinuirano podržavale pojedine strane obaveštajne službe, obaveštajne komponente pojedinih albanskih političkih partija i obaveštajne komponente albanske neprijateljske emigracije. Nakon potpisivanja Kumanovskog sporazuma, uspostavljanja međunarodnog starateljstva nad Kosmetom, a naročito nakon nelegalnog samoproklamovanja Republike Kosovo, pojedinci iz redova obaveštajnih komponenti albanskog terorističkog pokreta aktivirani su u tzv. *Kosovskom zaštitnom korpusu (KZK)*, *Kosovskoj nacionalnoj informativnoj službi (KŠIK)* poznatijoj kao tajnoj kosovskoj obaveštajnoj službi, *Kosovskoj policijskoj službi (KPS)*, *Multietničkoj policiji (MEP)* koja deluje na područjima Opština Preševo, Bujanovac i Medveđa, a kasnije i tzv. *Kosovskim snagama bezbednosti (KSB)*. To je Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije više puta dokazalo rasvetljavajući krivična dela u vezi sa terorizmom (Mijalković i Đinović, 2008).

Uz to, albanske terorističke organizacije Oslobođilačka vojska Kosova (OVK), Oslobođilačka nacionalna armija (ONA), Oslobođilačka vojska istočnog Kosova (OVIK), Oslobođilačka vojska Preševa, Bujanovca i Medveđe (OVPMB), Oslobođilačka vojska

⁴ Zbog navodnog sponzorisavanja, pružanja podrške i utočišta „operativcima“ Al Kaide, SAD je poveo tzv. globalni rat protiv terorizma i izvršio oružanu agresiju na Avganistan i Irak.

Plava i Gusinja (OVPG) i Albanska nacionalna armija (ANA) pored tzv. vojno-obaveštajne, imaju i političku strukturu. Ona je koncentrisana u izvesnim legalno i ilegalno osnovanim političkim partijama (prvenstveno sa teritorija Kosova i Metohije i Albanije), a pre svega u *Revolucionarnoj partiji Albanaca (RPA)*, *Nacionalnom komitetu za odbranu i oslobođenje albanskih teritorija (NKOOAT)*, *Frontu za nacionalno ujedinjenje Albanaca (FNUA)*, *Nacionalnom pokretu Kosova (NPK)*, *Demokratskoj partiji Kosova (DPK)*, kao i u partijama sa juga Srbije: *Partiji za demokratski progres (PDP)*, *Demokratskoj partiji Albanaca (DPA)* i *Demokratskoj uniji za dolinu (DUD)*. U tom smislu, obaveštajne komponente terorističkih organizacija tesno saraduju, pa se čak i podudaraju se obaveštajnim komponentama političkih partija (Mijalković i Dinović, 2008).

3. Obaveštajni elementi kriminalnih organizacija

3.1. Pojam i struktura kriminalnih grupacija

„Organizovana kriminalna grupacija ili kriminalna organizacija je tajno udruženje više lica, koja ispunjava potrebne uslove utvrđene pisanim ili nepisanim pravilima kojima se uređuje funkcionisanje organizacije i pristaje na strogo poštovanje tih uslova, koja je osnovana radi profesionalnog i po pravilu planskog vršenja krivičnih dela, i to tako da organizacija bude trajnog karaktera, a s ciljem kontinuiranog sticanja imovinske koristi ili moći, te ostvarenja monopola na određenom području (zbog čega je sklona uništenju konkurencije); zasnovana na hijerarhijskim principima i uz strogu disciplinu svojih članova, po pravilu i na principima specijalizacije i podele rada u vršenju kriminalnih aktivnosti, mada je organizacija, po pravilu, istovremeno uključena i u određene legalne aktivnosti (u okviru čega takođe postoji specijalizacija i podela rada u okviru njenog članstva); ona je pored toga, načelno neideološkog karaktera, s tim da praktikuje raznovrsne vidove nasilja, te naglašeno ispoljava spremnost da ga upotrebi kako u odnosu na spoljno okruženje, tako i prema članovima koji prekrše njena pravila (sopstveni sistem sankcionisanja), a posebno nastoji da koruptivnim metodama ostvari direktan ili indirektan uticaj na organe državne vlasti, radi omogućavanja ili olakšavanja sopstvenog delovanja i širenja neposrednog ili posrednog uticaja.“ (Škulić, 2003: 46).

Reč je o trajnom kriminalnom poduhvatu koji se racionalno obavlja radi profita od nelegalnih aktivnosti, a njegovo trajno postojanje održava se korišćenjem sile, pretnjama, kontrolom monopola i/ili korumpiranjem javnih službenika. Dakle, primarni elementi organizovanog kriminala su: postojanje trajne kriminalne organizacije; racionalno kriminalno delovanje; sticanje profita kao krajnji cilj kriminalnog delovanja i korišćenje sile ili pretnji i pribegavanje korupciji radi realizovanja ciljeva i očuvanja imuniteta od primene prava (Albanese, 2000: 413).

Evolutivni procesi u strukturi kriminalnih organizacija rezultat su potreba prilagođavanja kriminalnih organizacija za delovanje u savremenom okruženju, u globalnim okvirima. Stoga se u evidentni različiti tipovi kriminalnog organizovanja (Milošević, 2003).

Tradicionalno organizovanje mafijaškog tipa ima piramidalno ustrojstvo. Na vrhu piramide je gazda, čiji je autoritet apsolutan i on donosi strateške odluke o delovanju kriminalne organizacije. Savetnik ima ulogu da svojim iskustvom i znanjem pomogne gazdi u donošenju odluka. Obično je reč o starijem članu organizacije koji nije direktno

uključen u kriminalne aktivnosti. Zamenik je spona između gazde i ostatka članova kriminalne organizacije i preko njega idu sve informacije po vertikalnoj liniji rukovođenja organizacijom. On i savetnik čine „centar“ u koji se slivaju sve informacije, koje oni u vidu smislenih obaveštenja serviraju gazdi. Gazda i zamenik imaju monopol u donošenju odluka koje se odnose na delovanje i aktivnosti kriminalne organizacije. Nivo kapetana i poručnika je operativni nivo koji je zadužen za upravljanje aktivnostima kriminalne organizacije po teritorijalnom ili funkcionalnom principu. Oni su rukovodioci „obaveštajnih punktova“ iz kojih se informacije prosleđuju ka savetniku ili zameniku. Vojnici su neposredni izvršioci kriminalnih aktivnosti koje im nalože po vertikalnom lancu upravljanja kriminalnom organizacijom (Ignjatović, 1998: 43–59).

*Standardna hijerarhija*⁵ je najčešće identifikovani oblik organizovanih kriminalnih grupa u Evropi. Karakteriše je jedan vođa, jasno definisana hijerarhija i podela zadataka, sistem striktno interne discipline i kodeks ponašanja. Standardna veličina ovakvog tipa kriminalnog organizovanja je od deset do pedeset članova. Sklonost ka korupciji s ciljem olakšavanja primarnih aktivnosti grupe veoma je izražena. Obaveštajni elementi ovakvog tipa kriminalnog organizovanja identični su kao kod „mafijaške piramide“, čijom je modifikacijom upravo i nastala.⁶

Regionalna hijerarhija je tip kriminalnog organizovanja sa relativno striktnim linijama komandovanja iz jednog centra, i izvesnom dozom autonomije regionalnih organizacija koje su pod kontrolom grupe. Struktura kontrole u centru često se kopira na regionalnom nivou. Stepen interne discipline je velik. Ovakve grupe generalno imaju veliki broj članova i saradnika, a neretko i jak socijalni ili etnički identitet. Grupe se lako angažuju u višestrukim aktivnostima, u čijoj realizaciji nasilje ima ključnu ulogu. Obaveštajni element ovakvog tipa kriminalnog organizovanja prisutan je u centru, a ređe i u regionalnim organizacijama, gde ovu ulogu najčešće vrši vođa organizacije, njegov zamenik ili savetnik.⁷

Grupna hijerarhija je udruženje više organizovanih kriminalnih grupa sa standardnim tipom hijerarhije. Uređenje grupe varira od fleksibilne strukture tipa „kišobran“, do postojanja nekog strožeg kontrolnog tela. Na čelu svake grupne hijerarhije nalazi se neko upravljačko ili nadzorno telo. U njemu je i sedište obaveštajnog elementa „kriminalne kooperacije“, s tim što svaka grupa-članica udruženja imaju svoju „bezbednosno-obaveštajnu“ komponentu.⁸

Jezgrovitu hijerarhiju obično čini ograničeni broj ljudi koji obrazuju jednu relativno čvrstu i strukturiranu grupu za sprovođenje kriminalnih operacija. Oko te grupe, koja čini jezgro (do dvadeset ljudi), postoji veliki broj pridruženih članova ili jedna labava mreža koja se koristi s vremena na vreme, u zavisnosti od konkretne kriminalne aktivnosti. Članstvo ovakvih grupa je relativno slobodno i fluidno: neprestano se crpu

⁵ Sledećih pet tipova kriminalnog organizovanja prikazana je na osnovu rezultata istraživanja: *Assesing Transnational Organized Crime: Results of A Pilot Survey of 40 Selected Transnational Organized criminal groups in 16 Countries (2002)*.

⁶ Predstavnicima kriminalnih grupa ovakvog tipa su kineske i istočnoevropske grupe iz Rusije, Bugarske, Litvanije i Ukrajine.

⁷ Predstavnicima ove tipologije su transnacionalne organizovane kriminalne grupe iz Azije (Jamguči-Gumi), Australije (japanske Jakuze) i Italije.

⁸ Reprezentanti ove tipologije su zatvorska banda Dvadesetosmorica iz Južne Afrike, Ziberanova grupa iz Rusije i Italijanska grupa u Nemačkoj.

novi ljudski resursi, jer se od članova zahtevaju nove veštine i znanja. Zbog toga jezgro mora da bude oprezno, jer je opasnost od ubacivanja policijskih službenika u njihove redove realna. Stoga je u njemu i sedište obaveštajnog elementa organizacije, dok su njegovi doušnici brojni i deluju na nižem nivou organizacije.⁹

Kriminalne mreže su labaviji (lako promenljivi) savezi više manjih kriminalnih grupa, koje se okupljaju po kriterijumu lične odanosti saveza. Mreža se obično formira oko „autoritativnih“ pojedinaca posredstvom kojih se i odvija najveći deo aktivnosti mreže. Ona se i reformiše kada je napuste ključni pojedinci. Različite komponente mreže ne moraju blisko da sarađuju, a mogu da budu povezane posredstvom nekog trećeg lica ili više drugih ljudi. Lična odanost i veze su od suštinskog značaja za očuvanje mreže i ključne determinante međusobnih odnosa. Kod ovakvog tipa kriminalnog organizovanja nije evidentan naročiti obaveštajni element. Sve informacije se, posredstvom mreže doušnika, slivaju kod vođe grupe.¹⁰

I ostali tipovi kriminalnog organizovanja, pa čak i na nivou manjih kriminalnih grupa, svoje aktivnosti zasnivaju na obaveštajnim informacijama i izvesnim procenama, koje im omogućavaju nesmetano izvođenje kriminalnih aktivnosti i izbegavanje pravde.

3.2. Obaveštajno-bezbednosna delatnost kriminalnih organizacija

Obaveštajno-bezbednosne komponente kriminalnih organizacija se od sličnih struktura terorističkih organizacija razlikuju po prirodi ciljeva: njihov cilj nije ideološko-politički, već je lukrativnog – imovinskog karaktera. Uz to, nisu ni takvog stepena razvijenosti, kao što je slučaj sa terorizmom.

U tom smislu, obaveštajne komponente organizovanog kriminala usmerene su ka omogućavanju sticanja profita, odnosno ka uspostavljanju monopolskog položaja u određenim sektorima kriminalnog tržišta, dok su bezbednosne komponente usmerene ka „pranju novca i izbegavanju pravde“. Imaju ih samo veće kriminalne organizacije, tipa kriminalnih sindikata, kada su podređene vođi (donu, bosu) ili njegovom savetniku (konsiljereu). Kod manjih kriminalnih organizacija i grupa pojedinci ostvaruju izvesne kontakte sa licima iz policije, pravosuđa, političkih partija i privrede, čime dolaze do željenih informacija i podataka koje se slivaju kod vođa grupa.

Kada je reč o bezbednosnim aktivnostima, organizovani kriminal je razvio brojne metode „sticanja prijatelja“, skrivanja od finansijsko-obaveštajnih službi, agencija za suzbijanje korupcije i policijskih službi za suzbijanje organizovanog kriminala, odnosno od metoda koje primenjuju: finansijskih analiza, infiltriranja policijskih službenika u kriminalne redove, tajnog optičkog, audio i video nadzora i primene drugih tzv. specijalnih istražnih metoda, inače modifikovanih metoda obaveštajnih službi. U tom smislu, neretko angažuju stručnjake koji primenjuju protivprislusne mere u objektima u kojima borave, nadziru novoprimitelne pripadnike kriminalne grupe, peru novac, angažuju plaćene ubice kako bi se „ogradili“ od ubistava protivnika iz kriminalnog miljea ili iz sektora bezbednosti, održavaju sastanke u usamljenim objektima na

⁹ Predstavnik ove tipologije je Meklinov sindikat iz Australije.

¹⁰ Ovakve mreže često nemaju nikakvo ime, te su zbog toga manje poznate javnosti.

zabačenim mestima ili na bučnim javnim mestima sa velikom fluktuacijom ljudi, koriste metode tajne (radio, hemijske i elektronske) komunikacije itd.

U svom radu oslanjaju se na agenturni metod, ne prezajući od korupcije i zastrašivanja (pretnji i ucenjivanja). Ti metodi su podjednako usmereni ka građanima, ka kriminalnom miljeu („saradnicima i konkurenciji“), ali i prema pripadnicima službi bezbednosti. Osim toga, koriste druge brojne obaveštajne metode, poput tajnog opserviranja, optičkog, audio (prisluškiavanja) i video nadzora, tajnog praćenja, komuniciranja posredstvom „žive i mrtve“ javke itd. Ovo je naročito izraženo prilikom vršenja pojedinih perfidnijih i opasnijih krivičnih dela, npr., prilikom otmice lica i njihovog oslobađanja uz otkup, ubistava pojedinaca iz redova policije i pravosuđa, pri međusobnim mafijaškim razračunavanjima, pri vraćanju ukradenih vrednih stvari uz otkup itd. U svojim redovima često imaju i stručnjake za visokotehnoški kriminal (kompjuterske krađe, falsifikovanje platnih kartica itd.), pa primenjuju i mnoge metode naučno-tehnološke obaveštajne službe.

Iako to suštinski nisu, njihovi metodi neretko imaju karakteristike terorističkih akata: ubistva podmetanjem eksplozivnih naprava, upotrebom teledirigovanih minskih sredstava, trovanja biološkim i hemijskim sredstvima, otmice, ucene, pretnje itd. Najzad, pojedine kriminalne organizacije tesno saraduju sa terorističkim organizacijama, jer i jedni i drugi nastoje da se bave politikom ili da steknu politički uticaj ne bi li zaštitili svoje ciljeve i interese. Za uspostavljanje i održavanje kontakata zadužene su upravo njihove obaveštajne komponente.

Primeri za to su brojni: atentati na sudije koji su sudili pripadnicima sicilijanske mafije, teroristička „bombaška praksa“ Kartela Medelina radi primoravanja vlade da promeni ekstradicionu politiku itd. (Viotti & Kauppi, 1997, 173–175; Friedrichs, 2008). Suprotno, *N' dragenta*, koja se smatra najmoćnijom svetskom mafijaškom organizacijom ima obaveštajne i finansijske kapacitete da posluje sa vladama. Tvrdi se i da je ona, kroz obaveštajne dijaloge sa arapskom mafijom, posle dvehiljadite godine štitila Italiju od terorističkih napada radikalnih islamista, kao i italijanski kontigent u Iraku, te da je obezbeđivala mogućnost italijanskoj vladi da vrši otkupe – oslobađanje svojih državljana koje kao taoce drže irački teroristi (Mijalković i Đinović, 2008; Mijalković i Bošković, 2009).

Najzad, organizovani kriminal je neretko oslonac i logistika delovanja domaćim i stranim obaveštajnim službama u obavljanju obaveštajnih zadataka i izvesnih „prljavih“ poslova. Raspon angažovanja organizovanog kriminala kreće se od klasičnog prikupljanja obaveštajnih podataka, preko organizovanja ilegalnih ulazaka u zemlju i izlazaka iz nje pripadnicima i saradnicima obaveštajnih službi, obezbeđenja falsifikovanih dokumenata, ustupanje veza i operativnih pozicija u strukturama državne administracije, do nabavke i dostavljanja vatrenog oružja i eksplozivnih naprava za sprovođenje, ili samog sprovođenja subverzivnih aktivnosti obaveštajnih službi (atentati, otmice i sl.). Zbog toga i ne iznenađuje činjenica da su u prošlosti mnogi poznati kriminalci posedovali „službene legitimacije i značke tajnih policija“ (Mijalković, 2009b).

Primeri za to su takođe brojni. Svakako da je jedan od interesantnijih slučaj u kojem je italijanska mafija, preko svojih obaveštajnih i krijumčarskih kapaciteta, uticala na ishod Drugog svetskog rata. Naime, članovi mafijaškog sindikata su po naređenju Lučana

organizovali posebnu službu bezbednosti na njujorškim dokovima, kako bi sprečili infiltraciju špijuna u Ameriku. Istovremeno, mafija je na Siciliji aktivno pomagala iskrcavanje saveznika na ovo ostrvo 1943. godine – služili su kao vodiči kroz težak planinski teren Sicilije i kao efikasna obaveštajna služba za potrebe američke vojske.¹¹

4. Zaključak

„Nagon za samoodržanjem“ primorao je terorističke i kriminalne organizacije da, kao podršku svojim nezakonitim aktivnostima, ali i radi zaštite svojih pripadnika od sankcija kaznenog prava, počnu da primenjuju gotovo iste metode kao i njihovi „najozbiljniji protivnici“ – obaveštajne i bezbednosne službe.

Struktura obaveštajno-bezbednosnih komponenti terorističkih i kriminalnih organizacija neretko podseća na organizaciju obaveštajnih službi. Naime, obaveštajno-bezbednosne komponente terorističkih organizacija imaju svoje sedišta (*pseudocentrala*), svoje ispostave u zemlji i inostranstvu (*pseudocentri*), ćelije koje su angažovane na izvršenju konkretnih zadataka (*pseudopunktovi*) i pojedince koji samostalno deluju (*pseudo-detaširani obaveštajci*). Neretko koordiniraju aktivnosti, razmenjuju podatke ili tesno sarađuju sa sličnim komponentama drugih terorističkih organizacija (*pseudo-obaveštajno-bezbednosni sistem*).

Slična je situacija i sa obaveštajno-bezbednosnim komponentama kriminalnih organizacija. Razlika je jedino u tome što su njihove „niže jedinice“ locirane pri ispostavama kriminalne organizacije u drugim mestima, odnosno pri tzv. grupama-satelitima koje su angažovane da za njih rade. Njihov cilj je prvenstveno pridobijanje saradnika iz redova policije, tužilaštva, sudova, odnosno među najvišim nosiocima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, kao i u finansijskim institucijama.

Istovremeno, terorističke i kriminalne organizacije primenjuju izvesne metode koje obaveštajne službe tradicionalno koriste u vršenju redovnih delatnosti, i to obaveštajne, bezbednosne i subverzivne prirode.

Od obaveštajnih metoda, terorističke i kriminalne organizacije pribegavaju tzv. agenturnom metodu, metodu infiltracije u strukture „protivnika“ i metodu tajnog korišćenja tehničkih sredstava. Obrada informacija ima obeležja tzv. obaveštajnog ciklusa, odnosno sastoji se od planiranja i organizovanja obaveštajnog istraživanja, prikupljanja obaveštajnih informacija i podataka, obrade i analize obaveštajnih saznanja i njihovog prezentovanja rukovodstvu nelegalnih organizacija, odnosno njihovim krajnjim korisnicima.

Od bezbednosnih metoda, terorističke i kriminalne organizacije pribegavaju fizičko-tehničkom obezbeđenju određenih ličnosti i objekata, „protivdiverzionoj“ zaštiti, protivprislušnoj zaštiti, „kriptozaštiti“, kontraobaveštajnoj zaštiti korišćenjem „krtica“ u redovima državnih organa, pranju novca, fizičkim likvidacijama (policajaca, sudija, tužilaca, političara itd.), brutalnim kažnjavanjem policijskih doušnika iz sopstvenih

---

¹¹ Čarls „Laki“ Lučano koji je, bez sumnje, najveći italo-američki gangster koji je živio u Americi, duže od pola veka upravljao je najopasnijom mafijaškom organizacijom – nacionalnim sindikatom zločina koji je zapravo bio konglomerat multietničkih kriminalnih bandi. Sindikat je kontrolisao krijumčarenje alkohola, prostituciju, trgovinu drogom, kokcu, zelenašenje i radničke sindikate. Specijalni tužilac Tomas Džui optužio ga je 1936. godine zbog organizovanja prostitucije, zbog čega je osuđen na kaznu zatvora u trajanju 30 do 50 godina. Pomilovan je 1946. godine, zbog usluga domovini u Drugom svetskom ratu (Vidojević, 2003:87–88).

redova, upražnjavanjem prakse „inicijacije“ (izvršenje teških krivičnih dela) novih članova kako bi se zaštitili od ubacivanja tajnih istražitelja u sopstvene strukture itd.

Najzad, u pogledu subverzivnih aktivnosti, sve terorističke aktivnosti ujedno su i subverzivne. Neke aktivnosti organizovanog kriminala takođe to jesu, dok njihove brojne aktivnosti imaju obeležja subverzija. Upoređujući ih sa subverzivnim aktivnostima obaveštajnih službi, evidentna je njihova sličnost u pogledu upotrebe korupcije, zastrašivanja, pranja novca, likvidacija, akcija „prikriivanja i prebegavanja“, sprovođenja destruktivne psihološko-propagandne delatnosti, podržavanje terorizma od strane organizovanog kriminala, krijumčarenja droge i oružja itd.

Predstavljene deskripcije nedvosmisleno ukazuju na sličnost izvesnih struktura terorističkih i kriminalnih organizacija i metoda koje one primenjuju sa organizacijom i metodima obaveštajnih i bezbednosnih službi. Možda nastojanje terorističkih i kriminalnih organizacija da što efikasnije ostvare svoje namere i da što veštije „izbegnu pravdu“, nije jedini razlog njihovog pribegavanja metodama obaveštajnih službi; možda je razlog taj što su mnoge od ovih ilegalnih organizacija upravo i osnovale ili na različite načine podržale baš obaveštajne službe. U tom smislu, „efekat bumeranga“ simbolično predstavljen kao „onaj protiv koga se boriš efikasno koristi metode kojima si ga ti podučio“ zahteva stalno stručno usavršavanje obaveštajnih i bezbednosnih metoda obaveštajnih službi.

5. Literatura

- Albanese, J. S. (2000). The Causes of Organized Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 16, 4, Thousand Oaks, pp. 409–423.
- Assesing Transnational Organized Crime: Results of A Pilot Survey of 40 Selected Transnational Organized criminal groups in 16 Countries (2002). Vienna: Centre for International Crime Prevention, United Nations Office at Vienna.
- Bajagić, M. (2004). Obaveštajna aktivnost i spoljna politika – studija slučaja SAD. Beograd: VŠUP.
- Bošković, G. i Mijalković, S. (2008). Dominantni modeli kriminalnog organizovanja. *Nauka – Bezbednost – Policija*, 1. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 79–101.
- Vidojević, M. (2003). *Mafia – kratka istorija američke i ruske mafije*. Beograd: samostalno autorsko izdanje.
- Viotti, P. R. & Kauppi, M. V. (1997). *International Relations and World Politics – Security, Economy, Identity*. New Jersey: Prentice Hall.
- Ignjatović, Đ. (1998). *Organizovani kriminalitet (drugi deo)*. Beograd: Policijska akademija.
- Kaplan, J. (2008). *Terrorist Groups and the New Tribalism*. London: Routledge.
- Koršunova, O. N. (nauč. red. 2003). *Преступления террористической направленности*. Санкт-Петербург: Юридический центр Press.
- Martin, G. (2006). *Understanding Terrorism – Challenges, Perspectives, and Issues*. London–New Delhi: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Mijalković, S. i Đinović, R. (2008). Simbioza organizovanog kriminala, terorizma i politike na Kosovu i Metohiji kao izazov i pretnja nacionalnoj i regionalnoj bezbednosti. *Kosmet – Gordijev čvor* (prir. Ćirić, J.). Beograd: Institut za uporedno pravo, str. 167–192.
- Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

- Mijalković, S. (2009): Organizovani kriminal kao pretnja nacionalnoj bezbednosti. *Bezbednost*, 1–2, Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, str. 119–132.
- Mijalković, S. i Bošković, G. (2009). Pranje novca i finansiranje terorizma. *Korupcija i pranje novca – uzroci, otkrivanje, prevencija*, Sarajevo: Internacionalna asocijacija kriminalista, str. 293–302.
- Milašinović, R. (1981). Tajne paralele – obaveštajna služba u međunarodnim odnosima. Beograd: 4. jul.
- Milašinović, R. (1984). *CIA, moć i politika*. Zagreb: Birotehnika.
- Milošević, M. (2001). *Sistem državne bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.
- Milošević, M. (2003). *Organizovani kriminal*. Beograd: Službeni list SCG.
- Milošević, M. (2005). *Odbrana od terorizma*. Beograd: Svet knjige.
- Đorđević, O. (1987). *Osnovi državne bezbednosti*. Beograd: VŠUP.
- Ness, C. D. (ed. 2008). *Female Terrorism and Militancy – Agency, Utility and Organization*. London: Routledge.
- Savić, A. (2007). *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Stajić, LJ. (2003). *Osnovi bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.
- Terrorists Organizations – Interdicting Terrorists Organizations*, US Department of State, Diplomatic Security Service, Antiterrorism Assistance Program, Lesson No 4, April 2004.
- Friedrichs, J. (2008). *Fighting Terrorism and Drugs – Europe and International Police Cooperation*. London: Routledge.
- Combs, C. C. (1997). *Terrorism in the Twenty-First Century*. Upper Saddle River: Prentice Hall, Inc.
- Šikman, M. (2006). *Terorizam – aktuelni i mogući oblici*. Banja Luka: VŠUP.
- Škulić, M. (2003). *Organizovani kriminalitet*. Beograd: Dosije.

INTELLIGENCE STRUCTURES OF TERRORIST AND CRIMINAL ORGANIZATIONS

SUMMARY

Tendencies of terrorist and criminal organizations towards both greater efficiency in the realization of criminal intentions and protection from prosecution organs and criminal law sanctions made them create certain 'intelligence-protective components' within their structures. These components often have numerous characteristics of traditional intelligence services with regards to organization, whereas their activity is highly reminiscent of the classic intelligence, security and subversive activity of intelligence and security services. In a word, illegal organizations started to use their leading opponents' - intelligence services' - organizational and methodical principles. Thus the intelligence phenomenon is noted with both terrorist and criminal organizations, together with certain differences and characteristics that stem from the ideology, motives, scope, material-technical means and various aspects of support to their activities.

PROMENE U KRIVIČNOPRAVNOM STATUSU MALOLETNIKA SA POSEBNIM OSVRTOM NA KRIVIČNU ODGOVORNOST

*Ivan Joksić

Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad

Sažetak: Položaj maloletnika u savremenom krivičnom pravu ima svoju genezu od najranijim zakonodavnim „zahvatima“, kao i pratećim teorijskim koncepcijama i školama krivičnog prava u prošlosti. Naime, jedno od najznačajnijih pitanja u vezi s položajem maloletnika u krivičnom zakonodavstvu, svakako je pitanje njihove krivične odgovornosti. Iako su mnogi autori, u svojim stručnim radovima i raspravama, obrađivali istorijski razvoj krivične odgovornosti maloletnika i modele koji su ga pratili, smatramo posebno značajnim da ovo pitanje detaljnije obradimo i u ovom radu.

Pitanje razvoja krivične odgovornosti maloletnika obradićemo na dva nivoa. Prvobitno ćemo skrenuti pažnju na teorijska učenja i orijentacije koje se bave pitanjima krivičnog položaja maloletnika u društvu, polazeći od potrebe za njihovim „posebnim“ zakonodavnim statusom. Paralelno sa ovim razmatranjima, ukazaćemo na promene u položaju maloletnika u krivičnom zakonodavstvu, stavljajući poseban akcenat na pojavne oblike i modele u krivičnom pravnom statusu maloletnika.

Najzad, smatramo da je problematiku razvoja krivične odgovornosti maloletnika potrebno posmatrati, između ostalog, i u skladu sa krivičnim pravom statusom maloletnika u relevantnom zakonodavstvu. Istovremeno, ukazaćemo na posebno tretiranje maloletnika u odabranim međunarodnim instrumentima.

Ključne reči: maloletnici, krivičnopравни status, krivična odgovornost, maloletnički razbor, modeli krivičnog statusa.

1. Uvod

Razmatranje problematike povećanog broja izvršenih krivičnih dela od strane maloletnika podrazumeva podrobno upoznavanje sa svim uzrocima i uslovima koji utiču na maloletničku delinkvenciju. Međutim, kao po pravilu, ostavlja se po strani evolucija ovog vida kriminaliteta, kroz koju se mogu objasniti mnoge njegove „razvojne

---

* E-mail: ijoksic@hotmail.rs

faze“. Pri tome, glavni uslov za bliže upoznavanje sa genezom maloletničkog kriminaliteta jeste poznavanje problematike istorijskog razvoja krivičnog statusa i sistema sankcionisanja maloletnika koji je njime uslovljen.

Zapravo, osnovni uslov potpunijeg upoznavanja sa statusom maloletnika u krivičnom pravu jeste pitanje njihovog tretiranja u najranijem krivičnom zakonodavstvu. Pre nego što predemo na problematiku uspostavljanja i razvoja krivične odgovornosti maloletnika, neophodno je reći nekoliko reči o njihovom krivičnom statusu. Naime, krivičnopравни status maloletnika, u krivičnom zakonodavstvu, direktno je uslovljen sa utvrđivanjem njihove starosne granice. Međutim, ovde nas očekuju problemi uslovljeni osobenostima u razvoju svake individue, pa samim tim i maloletnika. Zato je, preciznije posmatrano, nemoguće individualno utvrđivati stepen nastupanja zrelosti svakog maloletnika. Isto tako, u uporednom zakonodavstvu, postoji velika neujednačenost u propisivanju starosne granice maloletstva. „Tako čl. 31–32 Krivičnog zakonika Bugarske smatraju decom lica uzrasta do 14 godina, maloletnike uzrasta 14–18 godina i punoletna lica preko 18 godina. Član 17. Krivičnog zakonika NR Kine određuje da se krivična odgovornost stiće sa navršениh 18 godina. Lica uzrasta od 14 do 18 godina se blaže kažnjavaju, ali ako takva lica izvrše sledeća krivična dela: namerno ubistvo ili namerno nanesu štetu drugome ili pak izvrše silovanje, razbojništvo, trgovinu opojnim drogama, paljevinu, eksploziju ili trovanje tada podležu krivičnoj odgovornosti. Grčki Krivični zakonik u članu 121. za decu smatra lica uzrasta od 12 godina, mlađe maloletnike uzrastu od 12 do 17 godina dok su stariji maloletnici lica uzrasta od 17 do 21 godine. Član 11. češkog Krivičnog zakonika decu smatra u uzrastu do 15 godina, a maloletnike od 16 do 18 godina koji su delimično krivično odgovorni za izvršeno krivično delo“ (Jovašević, 2009).

Teorijski posmatrano, starosno doba bi se i u biopsihičkom smislu moglo tretirati na dva osnovna načina: 1) u apsolutnom smislu – stvaranjem određenih krutih i praktično „mehaničkih“ starosnih granica, prema navršениm godinama starosti i 2) u relativnom smislu, s obzirom na realno dostignuti stepen biopsihičkog razvoja, nezavisno od godina koje pojedinac zaista ima, odnosno koje je zbilja navršio (Škulić, 1998). Ovde, kao prethodno pitanje, možemo postaviti relativnost starosne granice u okviru koje dete/maloletnik postaje krivično odgovorno. Naime, utvrđivanje starosne granice sa kojom nastupa krivična odgovornost maloletnika direktno utiče na sankcionisanje njegovog kriminalnog ponašanja.

Jednom rečju, da bi smo u potpunosti mogli razumeti pojavu i razvoj sistema sankcionisanja maloletnika, neophodno je ukazati na razvoj krivične odgovornosti maloletnih delinkvenata. Promena u sistemu i shvatanju krivične odgovornosti maloletnika dovela je do promene u sistemu sankcija i mera koje se izriču prema ovoj starosnoj kategoriji delinkvenata (Joksić, 2010). Zato ćemo, u daljem izlaganju, podrobnije izložiti „razvojne faze“ u uspostavljanju krivične odgovornosti maloletnika.

2. Istorijski razvoj krivične odgovornosti maloletnika

Krivična odgovornost maloletnika ima svoju evoluciju počev od pojavljivanja najstarijih krivičnih zakonika pa sve do savremenog tretiranja i regulisanja statusa maloletnika, u krivičnoj nauci i krivičnom zakonodavstvu. „Dokaze o postojanju rđavog ponašanja mladih nalazimo u davnoj prošlosti: Stari Sumerci su predviđali skorou

propast svijeta na osnovu porasta društveno neprihvatljivog ponašanja mladih. Već se u Hamurabijevom zakoniku (pisan je oko 2270. p.n.e.), pominju kazne za mlade koji ne slušaju svoje roditelje. Mladi su kažnjavani veoma surovo: Stari Kinezi su primenjivali oštre kazne za maloljetne učinioce kakve nepodopštine, a granica krivične odgovornosti je bila 7 godina“ (Ljubičić, 2006).

Međutim, prilikom razmatranja krivičnog statusa maloletnika, u najstarijim kodifikacijama, susrećemo se sa brojnim teškoćama uslovljenim nedostatkom pravnih spomenika iz ovog perioda. Ipak, zajednička crta kod krivičnog tretmana maloletnika ogleda se u njihovom tretiranju kao delinkvenata u minijaturi („umanjenom izdanju“). Ovakav „status“ maloletnika podrazumeva samo njegovo blaže kažnjavanje u odnosu na punoletne učinioce krivičnih dela. U svemu ostalom, maloletnici su bili izjednačeni sa punoletnim učiniocima krivičnih dela.

U Rimskoj državi i pravu nailazimo na shvatanje da maloletnici ne mogu biti subjekti krivične odgovornosti. U Zakonu dvanaest tablica postoje dve odredbe koje dotiču pitanje kažnjavanja maloletnika. U ovim odredbama maloletni učinioci krivičnih dela su bili blaže kažnjavani u odnosu na punoletna lica prema kojima su primenjivane smrtno kazne – vešanje, bacanje sa Tarpejske stene (Jasić, 1968). Rimsko pravo iz perioda Justinijanove kodifikacije razlikuje: decu do sedam godina (*infantes*) koja nisu bila krivično odgovorna, maloletnike od sedam do deset godina (*infante proximi*) koja su pod izuzetnim okolnostima mogla biti krivično odgovorna pod uslovom da su mogli shvatiti značaj učinjenog krivičnog dela i lica stara od deset do četrnaest godina (*pubertati proximi*) koja su bila krivično odgovorna, ali im se pri odmeravanju kazne mladost uzimala kao ublažavajuća okolnost (Sržentić, Stajić, Lazarević, 1998). Prema rimskom shvatanju krivične odgovornosti, malo dete i duševni bolesnik ne mogu biti krivi i za njih odgovara drugo lice (Stanojević, 1993).

U Grčkoj su, takođe, maloletni učinioci bili blaže kažnjavani u odnosu na punoletna lica. Međutim, krivični zakonici istočnjačkih država ne sadrže odredbe o posebnoj odgovornosti i kažnjavanju maloletnika.

Krivično pravo u srednjem veku odlikuje velika neujednačenost na normativnom polju. U X veku u Engleskoj su surovo kažnjavana sva deca starija od 12 godina, kada učine prestup. Međutim, smrtna kazna je bila izricana kao sankcija za krađu veću od 12 penija (Ljubičić, 2006).

U germanskom krivičnom pravu, deca do sedam godina nisu bila krivično odgovorna, a učinioci stari između sedam i dvanaest godina, odnosno četrnaest godina, bili su blaže kažnjavani. Prema ovoj kategoriji lica (lica uzrasta do 14 godina) pojedini pisani pravni spomenici toga doba, npr., Karolina (*Constitutio Criminalis Carolina*) iz 1532. godine, isključuju primenu smrtno kazne, osim ako za to postoje posebni razlozi (Jovašević, Stevanović, 2008).

Nejednako tretiranje maloletnika u krivičnom zakonodavstvu drugih srednjovekovnih država reflektuje se i na države sa naših prostora. Srpska srednjovekovna država ne poznaje posebno, odnosno povlašćeno, tretiranje maloletnika. Tako, Dušanov zakonik ne sadrži odredbe o krivičnoj odgovornosti i kažnjavanju maloletnika. Međutim, pojedini statuti srednjovekovnih gradova (korčulanski od 1214. godine, dubrovački od 1272. godine i splitski od 1312. godine)

propisuju gornju starosnu granicu maloletstva (12-14 godina). Pri tome, sudeći organi slobodno cene da li je maloletnika ovog starosnog doba potrebno kazniti ili ne, s tim što se prilikom eventualnog kažnjavanja maloletstvo uzima kao olakšavajuća okolnost (Sržentić et al, 1998).

Kod razmatranja položaja maloletnika u srednjovekovnom krivičnom pravu, kao i pitanja njihove krivične odgovornosti, možemo, uopšteno, reći da se njihovo kažnjavanje kretalo u tri pravca: to su mogle biti iste kazne kao i za odrasle, čiji je iznos naknadno umanjivan (npr., umesto pet godina zatvora za odrasle na tri godine za maloletne učinioce), može se između nekoliko predviđenih kazni odabrati blaža i, na kraju, mogu se izreći posebne kazne samo za maloletnike.

Na uspostavljanje krivične odgovornosti maloletnika veliki uticaj je imalo prodiranje humanističko-reformističkih ideja. Ove ideje su se počele javljati u drugoj polovini XVIII veka u većem broju evropskih država. Veliki značaj na svim poljima društvenog života, pa samim tim i na problematiku krivične odgovornosti maloletnika, dala je Francuska buržoaska revolucija. Tako Rusoova čuvena maksima glasi: „Čovek je rođen slobodan, ali ipak on je svuda u okovima“. Nije slučajno, stoga, što se kroz prvu školu krivičnog prava – klasičnu školu – odražavaju strujanja i kretanja tog inače veoma burnog perioda u razvoju ljudskog društva (Perić, 1972).

Napoleonov Krivični zakonik (1810. godine) predviđa krivičnu odgovornost maloletnika sa navršениh 16 godina starosti. Prema tome, maloletni učinilac sa 16 godina mogao je biti smatran krivično odgovornim ukoliko je krivično delo izvršio sa razborom. Međutim, u slučaju nepostojanja razbora kod maloletnog učinioaca, on nije smatran krivično odgovornim i prema njemu se izricala neka iz registra vaspitnih mera.

U Srbiji se pitanje uspostavljanja krivične odgovornosti maloletnika detaljnije reguliše u Krivičnom zakoniku iz 1860. godine. Prema odredbama ovog zakonika, roditelji su sami dužni kako vaspitati, tako i kažnjavati decu do 12 godina starosti (Ljubičić, 2006). Maloletnici se dele u tri kategorije: deca koja nisu navršila 12 godina (smatrana su krivično neodgovornim, jer „ne mogu da razlikuju dobro od zla“), maloletnici starosti od 12 do 16 godina (mogu biti krivično odgovorni ako su činili krivično delo sa razborom, ali se blaže kažnjavaju) i maloletnici starosti od 16 do 21 godine (za njih se pretpostavlja da su postupali sa razborom, te da su krivično odgovorni) (Perić, 2004).

Zakonikom o postupku sudskom u krivičnim delima iz 1865. godine, ne predviđa se nikakav poseban status maloletnicima. U tom smislu, za maloletnike su, sve do donošenja novog Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije (1929. godine), važile odredbe KZ iz 1860. godine.

Krivični zakonik Jugoslavije iz 1929. godine maloletnicima smatra lica starosti od 14 do 21 godine. Oni se razlikuju na: a) mlađe maloletnike uzrasta od 14 do 17 godine (član 22–26 KZ KJ) i b) starije maloletnike uzrasta od 17 do 21 godine (Jovašević, Stevanović, 2008). Mlađi maloletnici su bili krivično odgovorni ako su mogli da shvate značaj svoga dela i da se ponašaju prema svom shvatanju. Stariji maloletnici su smatrani krivično odgovornim za učinjeno krivično delo.

Krivični zakonik Jugoslavije (opšti deo) iz 1947. godine smatra decom lica uzrasta do 14 godina. Ova starosna kategorija nije smatrana krivično odgovornim za učinjeno

krivično delo. Maloletna lica starosti od 14 do 18 godina bila su krivično odgovorna. Međutim, krivična odgovornost je bila uslovljena sposobnošću maloletnika da „shvati značaj svoga dela i da upravlja svojim postupcima“.

Krivični zakonik Jugoslavije iz 1951. godine takođe predviđa istovrsnu podelu prema starosti maloletnika, kao i prethodni krivični zakonik. Novelom KZ iz 1959. godine, maloletnicima (14–18 godina) se nisu mogle izricati kazne kao za punoletna lica. Međutim, kazna maloletničkog zatvora se mogla izreći samo starijim maloletnicima, što se zadržalo i u novom Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica Srbije iz 2006. godine (član 28).

Sa donošenjem novog Krivičnog zakonika Srbije (stupio na snagu 1. 1. 2006) izopštena je čitava zakonska materija vezana za maloletnike. Naime, po prvi put je krivična materija koja reguliše oblast maloletničke delinkvencije smeštena u poseban Zakon o maloletnicima, za razliku od predašnjeg stanja kada je ova materija bila prisutna u nekoliko zakonskih akata (KZ, ZKP, ZIKS). Međutim, u pogledu krivičnopravnog statusa i krivične odgovornosti maloletnika, nije bilo važnijih promena u odnosu na raniji vremenski period. Ipak, mogli bi smo izdvojiti uvođenje posebne mere prema maloletnicima, koje može izreći javni tužioc odnosno sudija za maloletnike, poznatije u zapadnom zakonodavstvu i praksi kao *diversione mere*. Ove mere se, u našem Zakonu o maloletnicima, nazivaju vaspitni nalozi, jer se sa njima premijerno uvodi mogućnost skretanja krivičnog postupka prema maloletnicima, odnosno njegovo „uslovno“ izostajanje (Joksić, 2010).

2.1. Specifičnosti maloletničkog razbora

Analizom relevantnih odredaba Krivičnog zakonika Srbije iz 1860. godine, vidimo da se pitanje maloletničke krivične odgovornosti vezuje za prisustvo razbora *discernement*. Tačnije, pitanje maloletničkog razbora treba posmatrati kao „maloletničku uračunljivost“. Ovaj „specifičan“ vid uračunljivosti vezuje se za određene društvene promene nastale sa pokretanjem Francuske buržoaske revolucije, a koje se ne odnose samo na Francusku.

Krivični zakonik iz 1791. godine propisuje da maloletnik (mlađi od 16 godina) koji učini zločin može biti blaže kažnjen, u zavisnosti da li je postupao sa razborom ili bez razbora. Međutim, sasvim opravdano možemo postaviti pitanje – šta je razbor ?

Najjednostavnije rečeno, razbor možemo svesti na „maloletničku uračunljivost“. Ovako shvatanje razbora se vezuje za shvatanja u okviru klasične i neoklasične škole. Predstavnici ovih škola su razbor vezivali za intelektualni elemenat (sposobnost maloletnika da shvati ili razume svoje postupke), dok se prisustvo voljnog elementa pretpostavljalo. Tako shvaćen razbor je trebalo da pomiri dva zahteva: da se pomoću njega očuva grandiozna koncepcija krivične odgovornosti klasične škole i da, istovremeno, ovu prilagodi realnim potrebama koje su, kad su bili u pitanju maloletnici, već tada uočene (Perić, 1972).

Zapravo, pitanje maloletničkog razbora predstavlja polaznu osnovu za razumevanje krivične odgovornosti maloletnika. U tom smislu, ako je maloletni učinilac krivičnog dela postupao sa razborom smatran je krivično odgovornim i prema njemu je izricana

kazna. Međutim, ako maloletni učinilac nije postupao sa razborom on je smatran krivično neodgovornim i prema njemu su izricane vaspitne mere. U svakom slučaju, i kada je maloletnik proglašavan krivično odgovornim prema njemu se izricala blaža kazna, u skladu sa intencijom da se maloletstvo tretira kao ublažavajuća okolnost.

U krivičnoj teoriji je došla do izražaja još jedna varijanta maloletničkog razbora, poznatija kao „eklektička varijanta razbora“ (Perić, 1972). Pojava eklektičke varijante razbora vezuje se za pozitivističku i sociološku školu, koje u prvi plan stavljaju ličnost učinioca krivičnog dela. Tako, kazna više nije osnovna krivična sankcija, koja se izriče punoletnim/maloletnim učiniocima krivičnih dela, već se uvode i nove vrste sankcija – mere bezbednosti. Pomenute škole i njima srodne teorijske orijentacije su proširivale maloletnički razbor. Prema ovoj varijanti, maloletničkom razboru se, pored već postojeće intelektualne komponente, pridodaje voluntaristička (voljna) komponenta. Pod uticajem navedenih promena, odnosno „obogaćivanja“ maloletničkog razbora, počinju se koristiti termini koji zamenjuju razbor (duševna razvijenost, zrelost i sl.).

Na ovaj način, uzimajući u obzir rečeno, smatramo da se sa promenama u shvatanju razbora kao „maloletničke uračunljivosti“, mnogo postiglo na polju tretiranja ličnosti maloletnog učinioca krivičnog dela. S tim u vezi, u sudskoj praksi, razbor i duševna razvijenost maloletnika korišćena je kao sredstvo zaobilaženja kazne, odnosno za češće izricanje vaspitnih mera. „Jer, kao što je rečeno, čak i tamo gde je utvrđen određeni nivo zrelosti nije obavezno dolazila kazna već, po pravilu, vaspitne mere, odnosno mere bezbednosti zavisno od toga kakvo im se značenje daje“ (Perić, 1972).

2.2. Uticaj Pokreta nove društvene odbrane na krivičnu odgovornost maloletnika

Pokret nove društvene odbrane je nastao u specifičnim društvenim uslovima i okolnostima nastalim u vremenskom periodu posle drugog svetskog rata. U tom smislu, profesor Ignjatović ističe: „Nova društvena odbrana kao pokret začeta je u specifičnim uslovima u kojima su evropski autori, pod utiskom posledica Drugog svetskog rata, odlučili da svima koji donose odluke usmerene na suzbijanje kriminaliteta predlože koncept jedne humanističke kriminalne politike...“ (Ignjatović, 2002).

Osnovne postavke ovog pokreta odnosile su se na suprotno tretiranje krivičnog prava i krivičnog zakonodavstva, pa samim tim i osnovnih krivičnopravnih instituta. Ne ulazeći u dublje razmatranje ovog pokreta, kao i u kritički pristup pojedinih autora (Novoselec, 1977), što bi svakako prevazišlo razmere i obim ovoga rada, ukazaćemo na osnovne postavke koje se tiču krivične odgovornosti maloletnika.

Pokret nove društvene odbrane je ponudio drugačiju „sliku“ krivičnog prava i osnovnih instituta, u odnosu na dotadašnje teorijske orijentacije. Preneto na teren maloletničke delinkvencije, kao i šireg tretiranja maloletnika u krivičnom pravu i krivičnom zakonodavstvu, sa punim pravom možemo zaključiti da je ovaj pokret ostvario trostruki uticaj na maloletnike (Joksić, 2010):

- na planu posebnog tretmana na maloletnike;
- proširenjem sistema krivičnih sankcija (posebno onih nepenalnog karaktera);
- primenom posebnih mera i posebnim tretmanom prema maloletnim delinkventima.

Uticaj Pokreta nove društvene odbrane na polju krivične odgovornosti maloletnika ne možemo izolovano posmatrati. Ovde, između ostalog, mislimo na jedinstveno tretiranje svih učinilaca krivičnih dela bez obzira na njihovo starosno doba. Ovaj pokret posmatra krivično delo u odnosu na konkretnog učinioca, čija ličnost je skup biopsihičkih činilaca u datoj socijalnoj sredini. Posmatrano kroz prizmu krivične odgovornosti maloletnika, pokret društvene odbrane polazi od pojma njegove individualne odgovornosti. Naime, svaki učinilac je *a priori* smatran krivično odgovornim, osim ako ne postoji neki od zakonskih osnova koji isključuju njegovu krivičnu odgovornost.

Zapravo, krivična odgovornost je jedna psihološka kategorija koja se vezuje za konkretnu ličnost maloletnog učinioca. „Za pokret društvene odbrane odgovornost se sastoji u unutrašnjem osećaju odgovornosti koje redovno poseduje svako ljudsko biće, što znači i sam učinilac krivičnog dela. Ovde se, dakle, radi o jednom psihološkom elementu u odnosu na koji je moguće da se utemelji antikriminalno reagovanje radi ponovnog društvenog povratka“ (Ancel, 1991).

Na osnovu izloženog, vidimo da Pokret nove društvene odbrane posebno tretira pitanje krivične odgovornosti učinilaca krivičnih dela. Sledstveno tome, učinilac se posmatra kao „zasebna psihološka celina“ u sadejstvu sa društvenom sredinom. Jednom rečju, u svakom konkretnom slučaju potrebno je procenjivati sve uslove koji su doveli do kriminalnog akta učinioca krivičnog dela. U tom kontekstu, važnu ulogu u preispitivanju krivične odgovornosti maloletnog učinioca ima njegov unutrašnji osećaj individualne odgovornosti prema učinjenom krivičnom delu. Međutim, krivičnu odgovornost treba posmatrati i kao „kategoriju društvene svesti“ (Ancel, 1991), o kojoj se, takođe, mora voditi računa.

2.3. Međunarodni instrumenti

Iako postoje brojni međunarodni instrumenti koji regulišu sistem maloletničkog pravosuđa i prava maloletnika u sudskom postupku, samo nekoliko njih smatramo ključnim kada je u pitanju krivična odgovornost maloletnika. Pored usvojenih međunarodnih konvencija i dokumenata u okviru UN, određeni uticaj na razmatranje krivične odgovornosti maloletnika imaju i doneti instrumenti u okviru SE. Iako je donet veliki broj međunarodnih instrumenata koji za predmet imaju maloletničko pravosuđe, mi ćemo, u daljem izlaganju, obraditi samo one koje imaju najjači efekat na regulisanje krivične odgovornosti maloletnika.

U okviru UN možemo izdvojiti četiri instrumenta koje smatramo ključnim po pitanju krivične odgovornosti maloletnika:

- Konvencija UN o pravima deteta iz 1989. godine (UN, 1989);
- Minimalna standardna pravila UN za administraciju pravosudnog sistema za maloletne prestupnike – Pekinška pravila iz 1985. godine (UN, 1985);
- Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije – Rijadske smernice iz 1990. godine (UN, 1990);
- Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu;
- Tokijska pravila iz 1990. godine (UN, 1990).

Konvencija UN o pravima deteta je prvi obavezujući pravni akt međunarodnog karaktera koji sadrži niz odredbi koje se odnose na prava dece u sukobu sa zakonom, kako optužene tako i osuđene (Joksić, 2010). Najjači efekat na uspostavljanje i obezbeđivanje prava maloletnika, pa samim tim i na pitanje njihove krivične odgovornosti, ima član 40. Konvencije. U pomenutom članu, između ostalog, stoji: „Strane ugovornice priznaju svakom detetu za koje se tvrdi, koje je optuženo ili za koje je utvrđeno da je prekršilo krivični zakon pravo na postupak usklađen sa unapređivanjem detetovog osećaja dostojanstva i vrednosti... da se svakom detetu koje je osumnjičeno ili optuženo da je prekršilo krivični zakon garantuje najmanje (stav 2. tačka b): 1) pretpostavka nevinosti dok se krivica ne dokaže po zakonu... 4) da ne bude prisiljeno da svedoči ili da prizna krivicu...“. Osim toga, u stavu 3. istog člana, stoji: „Strane ugovornice će nastojati da podstiču stvaranje zakona, postupka, organa i ustanova koji se izričito odnose na decu i bave decom za koju se tvrdi, koja su optužena ili za koju je utvrđeno da su prekršila krivični zakon, a posebno – utvrđivanje najniže starosne granice ispod koje deca ne mogu biti smatrana sposobnim za kršenje krivičnog zakona“ (tačka a).

Na osnovu analize citiranih i pratećih odredbi Konvencije, sa sigurnošću možemo konstatovati da se državama potpisnicama sugerise jedinstveno utvrđivanje granice sa kojom nastupa krivična odgovornost maloletnika. Pri tome se, na prilično neprecizan način, upotrebljava termin „dete“ što svakako možemo pripisati nastojanju da se u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima detaljnije razrade odredbe ove Konvencije.

U pogledu ostalih međunarodnih instrumenata (pravila, principa, smernica), potrebno je obratiti pažnju na tzv. Pekinška pravila. Možemo izdvojiti, u okviru Prvog dela, komentar člana 2: „Standardna minimalna pravila su namerno formulisana tako da se mogu primeniti u okviru različitih pravnih sistema, a da istovremeno utvrde određene minimalne standarde za postupanje prema maloletnim prestupnicima, bez obzira na definiciju maloletnika koja se primenjuje i na sistem bavljenja maloletnim prestupnicima. Pravila treba uvek da se primenjuju nepristrasno i bez razlika po bilo kom osnovu“. Celi tekst pravila se odnosi na „aktiviranje“ maloletničkog pravosuđa koje uporedo prati nastojanje da se obezbede minimalne garancije u oblasti prava deteta i maloletnika, u vezi s njihovom krivičnom odgovornošću. Naročito se akcentuje mogućnost za skretanje krivičnog postupka uz istovremeno izricanje jedne ili nekoliko alternativnih (diverzionih) mera.

Ostali međunarodni instrumenti (Rijadske smernice i Tokijska pravila) polaze od dosadašnjeg stanja u politici izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima. U tom smislu, ovi instrumenti predlažu izbegavanje vođenja krivičnog postupka prema maloletnicima, uz istovremeno izricanje jedne ili nekoliko alternativnih mera. S obzirom na to da bi nas dublja analiza odredbi ovih instrumenata udaljila od teme ovoga rada, nećemo se dalje zadržavati na njima.

Pored izloženih međunarodnih (konvencija, pravila, dokumenata i sl.), određeni uticaj na razvoj i tretiranje krivične odgovornosti maloletnika imaju i pravni akti SE. Ovde bi smo izdvojili dva takva akta:

– Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. (87)20 o socijalnoj reakciji na maloletničko prestupništvo iz 1987. godine (Council of Europe, 1987).

– Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. (2003)20 u vezi s novim načinom rešavanja maloletničkog prestupništva i ulogom maloletničkog pravosuđa iz 2003. godine (CE, 2003).

Ove preporuke daju širi prikaz mera i sankcija koje bi trebalo primenjivati prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Akcenat se stavlja na pokretanje čitavog društva, a posebno pravosudnih organa i policije, u cilju efikasnog suzbijanja maloletničke delinkvencije. Nadalje, ističe se potreba za dodatnim unapređivanjem i podsticanjem istraživanja na području maloletničkog prestupništva (V deo, član 18. Preporuka (87)20).

Polazeći od predmeta ovoga rada možemo reći da ove preporuke ne daju direktne odgovore na pitanja u vezi s krivičnom odgovornošću maloletnika. Ipak, mogli bi smo izdvojiti prvi deo (Definicije) Preporuke (2003)20 u kojem se delimično dotiče pitanje krivične odgovornosti. Tako se, između ostalog, navodi:

- maloletnikom se smatra lice koje je krivično odgovorno, ali ne i punoletno;
- krivica podrazumeva radnje koje propisuje krivični zakon;
- maloletničko pravosuđe je definisano kao formalni deo šireg pristupa rešavanju maloletničkog kriminala itd.

Na kraju, možemo zaključiti da nijedan od navedenih instrumenata nije u potpunosti regulisao pitanje krivične odgovornosti maloletnika. Međutim, ovi instrumenti su predviđanjem mogućnosti skretanja odnosno izbegavanja krivičnog postupka, kao i širenjem lepeze sankcija i mera, uveli jedan širi pristup prema maloletnicima. U tom smislu, savremeno krivičnopravno uređenje položaja i krivične odgovornosti maloletnika najvećim delom je usklađeno sa međunarodnim instrumentima i standardima za maloletnike.

2.4. Modeli krivičnog pravnog statusa maloletnika

U dosadašnjem izlaganju mogli smo uočiti da je razvoj krivične odgovornosti maloletnika prošao kroz nekoliko faza. Prilikom razmatranja osnovnih teorijskih pravaca i orijentacija u odnosu na krivičnopravni status maloletnika, uopšte, neizostavna je prva tzv. „represivna“ faza, sa svim svojim osobenostima. Međutim, sumirajući celokupni razvojni period u krivičnopravnom položaju maloletnika i njihovom tretiranju u krivičnom zakonodavstvu, možemo izdvojiti dva modela njihovog statusa: zaštitnički model i pravosudni model.

Zaštitnički *welfare* model se pojavljuje početkom XX veka i odlikuju ga velika ovlašćenja sudije u sudskom postupku. Između ostalog, ovaj model karakteriše odsustvo nepotrebnog formalizma, napuštanje proporcionalnog izricanja krivičnih sankcija, kao i neodređenost u sankcionisanju maloletnika. Ličnost maloletnika izbija u prvi plan nasuprot dotadašnjem klasičnom modelu sankcionisanja maloletnika (Ancel, 1991). Ovaj model u tretiranju maloletnika je bio prisutan u krivičnom zakonodavstvu nastalom posle drugog svetskog rata.

Pravosudni *justice* model se pojavljuje u izmenjenim društvenim okolnostima nastalim u drugoj polovini XX veka. Zapravo, pojavi ovog modela prethode šire društvene promene u većini evropskih država nastale sa nastupajućom privrednom krizom i gubitkom društvene podrške prema dotadašnjem (institucionalnom) tretmanu

i odnosu prema maloletnicima. Napušta se favorizovanje interesa maloletnika u korist interesa žrtve i društva. Preciznije, žrtva postaje centralna ličnost u sudskom postupku što svakako predstavlja novinu u krivičnom zakonodavstvu. Traga se za novim merama *la diversion* čijoj primeni prethodi skretanje krivičnog postupka ili, bolje rečeno, njegovo „uslovno“ prekidanje. „Pojam *la diversion* je prvi put upotrebljen u izveštaju o kriminalitetu Predsedničke komisije za pravosuđe i upravu SAD iz 1967. godine“ (Mrvić, 1994). Primenom ovih mera želela se nadoknaditi učinjena šteta žrtvi krivičnog dela, kao i široj društvenoj zajednici.

Analizirajući prednosti i nedostatke oba modela krivičnopravne zaštite maloletnika, možemo zaključiti da se nijedan od njih ne može primeniti u „čistom“ obliku. Rešenje se, očigledno, nalazi u sjedinjenju oba modela u zajednički ili mešoviti *welfare-justice* model. Ovaj model odlikuje izricanje i primena tzv. tradicionalnih krivičnih sankcija, ali modifikovanih sniženjem maksimuma kod izricanja kazne maloletničkog zatvora i ukidanjem neodređenih kazni koje su do tada postojale. Međutim, kazna maloletničkog zatvora ostaje, kao *ultima ratio* ili krajnje sredstvo, kada nema uslova za primenu neke druge (blaže) krivične sankcije.

Na osnovu izloženog, jasno je da u drugoj polovini XX veka dolazi do prodora drugačijeg pogleda na krivičnu odgovornost maloletnika. Rezultat takvih strujanja u krivičnom pravu toga doba je uvođenje alternativnih mera prema maloletnicima, prvenstveno na polju tzv. sitnog i srednjeg kriminaliteta. Maloletnici koji su činili ovakva krivična dela bili su deo složene krivične procedure koja ih je žigosala i uticala da ih društvo izoluje. Potreba za zaštitom ovakvih maloletnika je prvenstveno uticala na uvođenje, u krivična zakonodavstva mnogih država, alternativnih (diverzionih) mera. Iako su ove mere naišle na otpor kod organa koji su ih trebali primenjivati, one su trasirale put novom viđenju kaznene reakcije prema maloletnicima (Joksić, 2010).

3. Zaključak

Maloletnici kao posebna starosna kategorija delinkvenata uživali su, i uživaju, posebnu zaštitu u društvu. Ovakav odnos društva prema maloletnicima uopšteno se reflektuje i na njihov krivičnopravni status, a samim tim i na krivičnu odgovornost. Ipak, povlašćeni status maloletnika u krivičnom pravu prešao je dug razvojni put. U početku su maloletnici tretirani kao delinkventi u „umanjenom izdanju“, što je u praksi značilo njihovo blaže kažnjavanje. Međutim, u pogledu samog krivičnopravnog statusa maloletnika, u odnosu na punoletne, nije bilo neke veće razlike. Dakle, razlika je postojala samo na terenu blažeg sankcionisanja maloletnika.

U pogledu istorijskog razvoja krivičnopravnog statusa maloletnika ne treba zanemariti uticaj humanističko-reformističkih ideja u drugoj polovini XVIII veka. Pod uticajem ovih ideja počinje drugačije zakonsko tretiranje maloletnika koje se vezuje za „maloletnički razbor“. Tačnije, ukoliko je maloletnik postupao sa razborom smatran je krivično odgovornim, u protivnom smatran je krivično neodgovornim i prema njemu su izricane vaspitne mere. U vremenskom periodu posle drugog svetskog rata pojavljuje se Pokret nove društvene odbrane koji je od uticaja i na krivičnu odgovornost maloletnika. Naime, Pokret jedinstveno tretira sve učinioce krivičnih dela, ali polazi od

uticaja biopsihičkih činilaca u datoj socijalnoj sredini, što se posebno reflektuje na maloletnike.

Međunarodni instrumenti, iako dobrim delom neobavezujući za države potpisnice, stavljaju akcenat na maloletničko pravosuđe i prava maloletnika u sudskom postupku. Međutim, odabrani instrumenti sadrže niz odredbi u vezi s krivičnom odgovornošću maloletnika i njihovim posebnim statusom. Pri tome, izdvojili smo nekoliko međunarodnih instrumenata i dve preporuke Saveta Evrope koje imaju najjači efekat na polju krivične odgovornosti maloletnika.

Krivičnopravni status maloletnika možemo posmatrati preko dva razvojna modela – zaštitničkog i pravosudnog. Kao sinteza ova dva modela nastao je i treći (mešoviti model) krivičnopravnog statusa maloletnika. Izložene karakteristike ovih modela ukazuju na različito tretiranje maloletnika u krivičnom pravu.

4. Literatura

- Ancel, M. (1991). *Društvena odbrana*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Ignjatović, Đ. (2002). *Kriminološko nasleđe*. Beograd.
- Jasić, S. (1968). *Zakoni starog i srednjeg vijeka*. Beograd.
- Joksić, I. (2010). Vaspitne preporuke kao nove mere u krivičnom pravu. Banja Luka.
- Jovašević, D. (2009). Maloletničko krivično pravo sa posebnim osvrtom na sistem vaspitnih naloga. *Izbor sudske prakse*, (4), 5–12.
- Jovašević, D., Stevanović, Z. (2008). Pojam i karakteristike maloletničkog krivičnog prava u Republici Srbiji. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, (1), 119–134.
- Ljubičić, M. (2006). Kretanje maloljetničkog prestupništva u Srbiji u periodu 1980–2004. *Sociološki pregled*, (4), 591–613.
- Novoselec, P. (1977). Prilog kritici nove društvene odbrane, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, (1), 83–93.
- Perić, O. (1972). Osnovni pravci u razvoju krivične odgovornosti maloletnika, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, januar–jun, 121–141.
- Perić, O. (2004). Položaj maloletnika u krivičnom pravu Srbije od prvog srpskog ustanka do 1918. godine, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, (2), 441–465.
- Mrvić, N. (1994). Diverzioni koncept krivičnopravnog sistema – realnost ili utopija, *Sociološki pregled*, (1), 99–105.
- Srzentić, N., Stajić, A., Lazarević, Lj. (1998). *Krivično pravo Jugoslavije – opšti deo*. Beograd.
- Stanojević, O. (1993). *Rimsko pravo*. Beograd.
- Škulić, M. (1998). Delinkvencija dece i maloletnika (krivično-procesni i kriminalistički aspekti). Beograd.
- United Nations. (1989). *Convention on Rights of a Child*. Dostupno 5. 7. 2010. na <http://www.unicef.org/crc/>.
- United Nations. (1985). Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Criminal Justice (The Beijing Rules), G.A. res. 40/33, annex, 40 U.N. Doc.A/40/53. Dostupno 5. 7. 2010. na <http://www.umn.edu/humanrts/instree/J3unsmr.htm>.

- United Nations. (1990). Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 45/112 of 14 Decembar. Dostupno 5. 7. 2010. na <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/hcomp47.htm>.
- United Nations. (1990). Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo rules), Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 Decembar. Dostupno 5. 7. 2010. na <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/hcomp46.htm>.
- Council of Europe. (1987). Recommendation No. R (87)20 of the Council of Europe Committee of Ministers on social reactions to juvenile delinquency), Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies. Dostupno 10. 7. 2010. na <https://wcd.coe.int/com>
- Council of Europe. (2003). Recommendation No. R (2003)20 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies). Dostupno 10. 7. 2010. na <http://www.kih.gov.hu>

CHANGES IN CRIMINAL JUSTICE STATUS OF MINORS WITH SPECIAL ATTENTION TO CRIMINAL RESPONSIBILITY

SUMMARY

The position of minors in the modern criminal law has its genesis in the earliest legislative "interventions" and the accompanying theoretical concepts and schools of criminal law in the past. In fact, one of the major issues regarding the status of juveniles in the criminal law is certainly the question of their criminal responsibility. Although many authors, in their professional work and discussions dealt with the historical development of criminal liability of minors and the accompanying models, we think it is especially important to handle this issue further in this paper.

In fact, the issue of development of the criminal responsibility of minors will be processed parallel at two levels. We would first draw attention to the theories and orientations dealing with criminal status of minors in a society based on the need for their "special" legal status. Parallel to these discussions, we shall point to changes in the position of minors in criminal law, highlighting particularly the manifestations and models in the criminal justice status of minors.

Finally, we consider the problems of development of the criminal responsibility of minors need to be observed, among other things, according to the criminal status of minors within a relevant legislation. At the same time, we shall point out the special treatment of juveniles in selected international instruments.

UVOĐENJE VANREDNOG STANJA PREMA USTAVU REPUBLIKE SRBIJE IZ 2006. GODINE

*Dragutin Avramović

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak: Vanredno stanje predstavlja neredovnu, izuzetnu situaciju u kojoj se mogu naći i najdemokratskije države. U takvim okolnostima obično se poziva na staro pravilo da je spas naroda (države) najviši zakon. Ipak, s obzirom na to da je tada, zbog višeg razloga (opstanak države), neophodan izvestan stepen koncentracije vlasti u rukama egzekutive, što neminovno otvara mogućnost zloupotreba, ustavotvorci moraju biti vrlo pažljivi prilikom normiranja ovako osetljivog pitanja. Centralni deo rada ukazuje na prednosti i mane sadašnjeg ustavnog rešenja u Srbiji, prvenstveno u odnosu na način uvođenja vanrednog stanja postavljen u Ustavu Srbije iz 1990. godine. U nekadašnjem srpskom ustavu predsednik Republike je bio ovlašćen za donošenje odluke o vanrednom stanju, što je danas u nadležnosti Narodne skupštine, koja je nesumnjivo najpotpuniji i najbolji reprezent narodne volje. Međutim, pitanje efikasnosti odlučivanja i brzine reagovanja u toj delikatnoj stvari i dalje ostaje sporno. Pored izvesnih nedoslednosti, pa čak možda i omaški, postojeći Ustav Republike Srbije iz 2006. godine ipak u osnovi pokazuje demokratska nastojanja da se donošenje odluke o uvođenju vanrednog stanja višestruko osigura, a pogotovo da se u vreme važenja vanrednog stanja u potpunosti poštuju ljudska prava u skladu sa preuzetim međunarodnim obavezama.

Ključne reči: vanredno stanje, Odluka o proglašenju vanrednog stanja, Ustav Republike Srbije iz 2006. godine, Ustav Republike Srbije iz 1990. godine

1. Uvod

Salus populi, suprema lex esto. Svaku državu mogu zadesiti burna vremena, koja privremeno onemogućavaju normalno funkcionisanje ustavnog sistema usled različitih okolnosti koje se ne mogu unapred predvideti. Situacija u kojoj su sam opstanak države i temeljne vrednosti poretka ugroženi, nužno iziskuje određeni vid koncentracije vlasti, prvenstveno zbog potrebe za brzinom reagovanja u takvim okolnostima. Shvatajući

---

* E-mail: dragutin.avramovic@kpa.edu.rs

neophodnost dodele širokih ovlašćenja državnim organima u vanrednim situacijama, Jering ističe: „Ali, državna vlast... mora da ostvaruje pravo ne radi sebe same, nego radi društva, i kao što lađar baca tovar preko ograde kada je u pitanju spasavanje broda ili posade, tako i državna vlast to sme i treba da učini sa zakonom, ako je to jedini put da se društvo sačuva od teške opasnosti. To su ‘spasonosna dela’, kako ih jezik tačno naziva, što je oznaka koja u sebi sadrži celu njihovu teoriju: i njihovo opravdanje i njihove pretpostavke. Ma kakvu zločinačku igru da su s njima vodili nesavesni državnici, i ma koliko često da je blagodet države morala poslužiti samo kao izgovor ili plašt za apsolutističku samovolju, u samom principu se ovlašćenje državne vlasti za ove postupke može isto tako malo osporavati, kao i u gornjem slučaju brodarevo pravo da robu baci u more. Državna vlast se u tom slučaju služi *pravom nužde*, koje je dato *katastrofalnim položajem (vanrednim stanjem)*, i ono ne sme biti uskraćeno, baš kao ni privatnom licu – ona ne samo što *sme* da ga primeni, nego i *mora*. Ali to dvoje je uslovljeno: ona to *sme* onde gde *mora*“ (Jering, 1998: 187). Cilj uvođenja vanrednog stanja je prevashodno prevazilaženje krize, ali zbog toga ono ne sme prerasti u permanentno stanje. Česte zloupotrebe ovog instituta otvaraju pitanje načina, mehanizama i metoda kontrole nadležnih organa u vanrednim situacijama, jer tada lako može doći do narušavanja osnovnih sloboda i prava građana. Put koji je ova institucija prevalila od rimskog, jednostavno formulisanog principa *salus populi, suprema lex*, do sofisticiranih ustavnopravnih određenja u pravnoj državi savremenog doba, neprestano je vodio kroz aporični sudar dve vrhunske vrednosti. S jedne strane su stajale legitimne i nasušne potrebe da se u delikatnim situacijama spasavaju društvo i država, a s druge, neophodnost da se zarad toga žrtvuju princip legaliteta i neprikosnovene slobode i prava građana, koji u redovnim okolnostima predstavljaju vrhunski imperativ, *conditio sine qua non* pravne države. Zbog toga, pred demokratske ustavotvorce se postavlja težak zadatak i zahtevaju se mađioničarske sposobnosti prilikom normiranja osetljivih pravno-političkih pitanja poput instituta vanrednog stanja. Jer, u slučaju vanrednog stanja pravo samo sebe suspenduje, a država na osnovu prava na samoodržanje nadvladava važenje pravne norme (Basta, 2001: 91). Pogotovo je delikatno pitanje vremenskog važenja vanrednog stanja, s obzirom na čestu tendenciju da se vanredno stanje „normalizuje“ i preraste u permanentno, čime se lako može kompromitovati sama ideja ovog neophodnog pravno-političkog instituta (Agamben, 2005).

2. Opredeljenja u srpskim ustavima od 1990. i 2006. godine: operativnost v. demokratičnost

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine je delimično otklonio nepreciznosti i kontradiktornosti koje su postojale u prethodnom ustavu Srbije iz 1990. godine. Naime, institut vanrednog stanja je ovaj put detaljnije i adekvatnije normiran u odnosu na prethodno rešenje. Formulacija materijalnih uslova za uvođenje vanrednog stanja je najvećim delom preuzeta iz međunarodnih akata koji dotiču ovo pitanje, prvenstveno iz Evropske konvencije o ljudskim pravima. Formulaciju Ustava Republike Srbije iz 2006. godine prati i vokabular ove Konvencije budući da govori o „javnoj opasnosti koja ugrožava opstanak države ili građana“, dok Međunarodni pakt o građanskim i

političkim pravima, kao uslov za uvođenje vanrednog stanja, pominje „izuzetnu opštu opasnost“. Zbog toga je neophodno da se pri tumačenju i preciziranju pravnog standarda „javna opasnost“, uzima u obzir i sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu, čime se otvara mogućnost da se i u primeni naše pravo najneposrednije harmonizuje sa evropskim standardima (Fenwick, 2002: 88). Tumačeći član 15 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Evropski sud za ljudska prava je pravni standard „druga javna opasnost“, koji je materijalni uslov za uvođenje vanrednog stanja i odstupanje od određenih zajemčenih sloboda i prava građana, precizirao tako da opasnost mora biti stvarna ili neminovna, da njeno dejstvo mora osetiti cela nacija, da nastavak organizovanog života zajednice mora biti ugrožen i da kriza ili opasnost moraju biti izuzetni u tom smislu da normalne mere ili ograničenja nisu adekvatni. Dakle, ograničenje se postavlja ne samo na normativnom nivou, već i na nivou tumačenja i sudske prakse. Jer, ratifikovani međunarodni ugovori su sastavni deo unutrašnjeg prava i neposredno se primenjuju (član 16 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine), pa su utoliko i stavovi tog Suda relevantni pri definisanju ovog pojma, pogotovo s obzirom na to da njegova praksa odlazi korak dalje u preciziranju pojedinih pravnih standarda, što povećava pravnu sigurnostav

Za razliku od Ustava Republike Srbije iz 1990. godine, prema kome je predsednik Republike bio ovlašćen za donošenje odluke o vanrednom stanju (član 83, stav 1, tač. 8), sadašnjim ustavnim rešenjem ta nadležnost je poverena Narodnoj skupštini. Nesumnjivo je ovakva opcija više demokratska, jer je predstavničko telo, barem teorijski posmatrano, najpotpuniji i najbolji izraz narodne volje i suvereniteta naroda, pa se primarna nadležnost legistative teorijski zaista snažno može pravdati. Međutim, ostaje sporno pitanje efikasnosti odlučivanja u toj delikatnoj stvari, zbog čega se neki teoretičari, kao Kamijeva (Camus), opredeljuju za drugu krajnost – isključivu nadležnost izvršnih organa vlasti (Camus, 1965: 259, 260). Problem brzine reagovanja se naročito zaoštava u uslovima višestranaštva i teškog postizanja političkog konsenzusa, koji često zavisi od niza okolnosti koji nemaju neposredne veze sa predmetom odlučivanja. Zbog toga i sadašnje rešenje, kao i prethodno koje je trpelo izvesne kritike, ostavlja niz otvorenih pitanja. Drugim rečima, i jedna i druga solucija imaju svoje prednosti i mane. Kako postići blagovremenost i delotvornost odluke, a istovremeno zadovoljiti i kriterijum reprezentativnosti? Ovakvi zahtevi su teško pomirljivi, ali to nije specifikum koji je mučio samo naše ustavotvorce, nego predstavlja opštu aporiju, iz koje se izlazi samo manje ili više bezbolno, sa manje ili više nade da je to rešenje najpovoljnije za društvo koje treba da se štiti.

Do koje je mere problem moguće neefikasnosti prilikom odlučivanja o uvođenju vanrednog stanja opterećivao našeg ustavopisca, na svojstven način ilustruje i činjenica da on oseća potrebu da u više navrata i na različitim mestima insistira, prema nekim mišljenjima čak i nepotrebno (Marković, 2006: 740), da se za vreme vanrednog stanja Narodna skupština sastaje bez posebnog poziva i da ne može biti raspuštena. I zaista, pored centralnog mesta gde se takvo normiranje podrazumeva (odredbe koje se nalaze pod naslovom „Vanredno stanje“ u članu 200 Ustava), norme sa istom sadržinom se sreću još i u članu 106, stav 4 („Narodna skupština sastaje se bez poziva posle proglašenja ratnog ili vanrednog stanja“), kao i u članu 109, stav 4 („Narodna skupština

ne može biti raspuštena za vreme ratnog ili vanrednog stanja“), koji se odnose na Narodnu skupštinu. Činjenica da u odredbama koje se odnose na ratno stanje (član 201) nije eksplicitno propisano da se Narodna skupština sastaje bez poziva i da ne može biti raspuštena, nego se to čini na drugom mestu, može dovesti do pogrešnog utiska da se ova zabrana raspuštanja odnosi samo na vanredno, a ne i na ratno stanje (Pajvančić, Vukadinović, 2007: 316).

Slede i druga otvorena pitanja, na koja nije lako dati sasvim zadovoljavajući odgovor, koji ne bi sadržao neku manjkavost. Ako Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane (do čega često mogu dovesti izuzetne prilike), prema našem sadašnjem ustavnom rešenju, odluku o vanrednom stanju zajednički donose predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade. Takva odluka se uslovljava naknadnom potvrdom u Narodnoj skupštini u roku od 48 sati od njenog donošenja, odnosno čim ona bude u mogućnosti da se sastane. U suprotnom, odluka prestaje da važi sa završetkom prve sednice Narodne skupštine održane posle proglašenja vanrednog stanja (član 200, stav 8 Ustava Republike Srbije od 2006. godine). No, na tom mestu Ustav zaista pravi razliku između vanrednog i ratnog stanja, na čiju problematičnost s pravom ukazuju Vukadinović i Pajvančić. Naime, nije jasno šta je motivisalo ustavotvorca da ustanovi obavezu da odluku o vanrednom stanju, koju bi donela pomenuta tri državna funkcionera, potvrđuje Narodna skupština, dok se za istu takvu odluku o proglašenju ratnog stanja ne traži naknadna potvrda od strane Narodne skupštine (Pajvančić, Vukadinović 2007: 316).

Međutim, kako sva tri predstavnika državne vlasti, u uslovima nepostojanja stabilne stranačke većine, po pravilu potiču iz različitih stranaka, koje mogu imati potpuno različite i nepomirljive stranačke programe i interese i, samim tim, različit odnos prema ključnim političkim odlukama, lako se može naslutiti da bi mogao iskrsnuti problem punog konsenzusa prilikom proglašavanja vanrednog stanja. Ukoliko bi jedan od tri ključna državna organa za donošenje odluke o uvođenju vanrednog stanja odbio da da saglasnost, odluka ne bi mogla da bude doneta, bez obzira na to što bi tako nešto mogla da iziskuje hitnost situacije u kojoj se država nalazi. Mora se pokazati puno razumevanje za nastojanje da se jedna tako važna odluka donosi uz potpuni konsenzus svih političkih činilaca, jer bi to i politički i teorijski predstavljalo idealan demokratski ishod. Problem jedino ostaje na praktičnom planu. I baš zbog tih, pragmatičnih potreba, a pogotovo s obzirom na to da u svakom slučaju konačnu reč ima Narodna skupština, staro rešenje je ipak bilo podesnije i efikasnije.

Kolektivno odlučivanje tri državna funkcionera o ovom pitanju otvara i niz drugih praktičnih pitanja, na koja sam Ustav ne daje odgovore. Jedno od najdelikatnijih vezano je za uslove pod kojima nastupa mogućnost da o uvođenju vanrednog stanja odlučuje ova „trojka“, a ne Narodna skupština. Ključna je tema ko procenjuje da Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane i ko daje mandat „trojci“ da pristupe donošenju ove odluke. I ovo je pitanje u našoj doktrini već otvoreno, ali jasnih odgovora nema, tako da bi ono moglo u praksi postati veoma sporno (Pajvančić, Vukadinović 2007: 316). Međutim, ovakve primedbe čine se suvišnim, s obzirom na to da Ustav, kao najopštiji pravni akt najveće pravne snage, ne može detaljno da reguliše sva pitanja koja život može nametnuti.

Zbog svega toga, moguće je da bi bilo dovoljno da se ovlašćenje za donošenje odluke o uvođenju vanrednog stanja kada Narodna skupština ne može da se sastane, veže za jednog državnog funkcionera, odnosno predsednika države (kao u Ustavu iz 1990), ali uz sudelovanje još nekog državnog organa, makar prilikom predlaganja odluke ili naknadne potvrde, što bi predstavljalo branu arbitrarnoj i subjektivnoj proceni pojedinca. Uostalom, uloga predsednika Narodne skupštine u trojstvu koje je predviđeno postojećim Ustavom, takođe može biti veoma diskutabilna: „Posebno je pod velikim znakom pitanja uključivanje predsednika Narodne skupštine u donošenje odluke o proglašenju kako vanrednog tako i ratnog stanja, jer mu se tako daje ovlašćenje koje on može samostalno (bez prethodnog odlučivanja u Narodnoj skupštini) obavljati. Predsednik Narodne skupštine nije što i Narodna skupština, on je samo predsedavajući kolegijalnog organa i njegov stav se čak može razlikovati od stava skupštinske većine“ (Marković 2006: 741, 742).

Problem se još više komplikuje ukoliko se u vezi s tim postavi i pitanje zašto u donošenju ove odluke ne sudeluju i predstavnici sudske vlasti, ako je već nadležnost za uvođenje vanrednog stanja podeljena između nosilaca kako izvršne, tako i zakonodavne vlasti. Takvo rezonovanje ima u vidu okolnost da su u sistemu podele vlasti sve tri grane vlasti ravnopravne, pa bi utoliko moglo biti umesno otvoriti pomenutu dilemu. Ipak, već i sama bazična ideja o nezavisnosti sudstva može objasniti razloge zbog kojih ustavotvorac nije uveo sudsku vlast u odlučivanje o ovom pitanju, kao i zbog čega takvo rešenje nije uobičajeno ni u uporednom pravu. S obzirom na to da se od sudija zahteva distanciranje od politike (član 152, stav 1, Ustava Republike Srbije iz 2006. godine), a da odluka o uvođenju vanrednog stanja po pravilu ima svoju dvostruku prirodu – i pravnu i političku, uključivanje sudske vlasti i predviđanje sudelovanja u donošenju jedne takve odluke moglo bi biti sporno. Ovo razmišljanje, ali iz drugih razloga, moglo bi se odnositi i na Ustavni sud, koji bi eventualno mogao učestvovati preko svog predsednika u donošenju te odluke, budući da je Ustavni sud na kraju ovlašćen da se izjašnjava o ustavnosti i zakonitosti uvedenog vanrednog stanja, pa bi se time narušio princip *nemo iudex in causa sua*.

Pajvančić i Vukadinović ukazuju na još jednu važnu nekonzistentnost ustavne distinkcije između vanrednog i ratnog stanja. Ona se odnosi na pitanje načina na koji Narodna skupština odlučuje o tim pitanjima. Ustavotvorac je, nabrajajući izuzetne slučajeve u kojima se zahteva apsolutna većina, propustio da tu uključi i donošenje odluke o proglašenju ratnog stanja, a naveo je proglašenje vanrednog stanja (član 105 Ustava Republike Srbije iz 2006. godine). Iz toga bi se moglo zaključiti da je za uvođenje ratnog stanja dovoljna prosta većina, koja se po pravilu primenjuje pri odlučivanju u Narodnoj skupštini (Pajvančić, Vukadinović, 2007: 317). Zašto je to tako, teško je reći. Nije jasno da li je u pitanju omaška ili svesna odluka tvorca Ustava, ali to u svakom slučaju predstavlja jedan od elemenata kroz koje se iskazuje nastojanje da se u Ustav uvede razlikovanje vanrednog i ratnog stanja.

3. Teritorijalno i vremensko važenje vanrednog stanja i ostvarivanje ljudskih prava

Teritorijalno važenje odluke o proglašenju vanrednog stanja nije eksplicitno određeno, ali se može zaključiti da dolaze u obzir obe uobičajene solucije iz uporednog prava, zavisno od razloga koji je povod uvođenju – ili na delu teritorije ili na celoj teritoriji države. Međutim, ovo pitanje je trebalo eksplicitno rešiti u samom tekstu Ustava, s obzirom na negativna iskustva iz bliske prošlosti. Naime, nakon atentata na premijera Srbije 2003. godine i proglašenja vanrednog stanja, ubrzo se pred Ustavnim sudom Srbije postavilo i pitanje teritorijalnog važenja Odluke o proglašenju vanrednog stanja. S obzirom na kontradiktornost i neusaglašenost tadašnjeg Ustava (1990) i ostalih propisa ova dilema je izazvala brojne nesuglasice i kontroverze i dovela „negativnog zakonodavca“ u nezavidnu situaciju. Naime, Ustav Republike Srbije iz 1990. godine govori u članu 83, stav 1, tač. 8 o ugrožavanju određenih vrednosti na „delu teritorije Republike Srbije“, potom u članu 2, stav 1, Zakona o merama za slučaj vanrednog stanja iz 1991. godine navodi se „proglašenje vanrednog stanja na delu teritorije Republike Srbije“, dok član 5, stav 1, Zakona o odbrani iz 1994. godine ističe da se vanredno stanje proglašava „za celu zemlju“, a izuzetno dopušta i mogućnost da se vanredno stanje proglasi i na delu teritorije (član 5, stav2). Ovakva nedoslednost jasno ukazuje na to da pitanje teritorijalnog važenja odluke o proglašenju vanrednog stanja ipak ne treba prepuštati tumačenju ili normiranju propisima manje pravne snage od ustava.

S druge strane, ustavotvorac je vrlo precizan kada je u pitanju druga, veoma delikatna tema – temporalno određenje. Odluka o vanrednom stanje važi najduže 90 dana, s tim da Narodna skupština može produžiti važenje odluke za još 90 dana (član 200, stav 2, Ustava Republike Srbije iz 2006. godine). Neki autori smatraju da je to predug period, koji, dakle, može ukupno trajati pola godine (Marković, 2006: 740). Ipak, vremensko limitiranje važenja ove odluke predstavlja veoma važnu prepreku mogućim zloupotrebama ovog instituta, pa makar i sa rokom koji nije potpuno primeren. Doduše, u uporednom pravu sreću se i ustavna rešenja prema kojima se vremensko važenje odluke o proglašenju vanrednog stanja uopšte ne ograničava. Primer za to daju Ustav Mađarske iz 1949, Ustav Jordana iz 1952, Ustav Bugarske iz 1991, Ustav Rumunije iz 1991, Ustav Ruande iz 1991, Ustav Angole iz 1992, Ustav Rusije iz 1993, Ustav Ukrajine iz 1996, itd. Imajući to u vidu čini se da rešenje u našem aktuelnom Ustavu pronalazi dobru meru, s obzirom na sve moguće negativne posledice odsustva bilo kakvog vremenskog ograničenja, kao i očekivani maksimalni rok da se stanje nakon uvedenog vanrednog stanja stabilizuje. Prerastanje vanrednog stanja u redovno ili, barem, vremenski veoma produženo, predstavlja ozbiljnu pretnju stanju ljudskih prava, čak i u državama koje se smatraju neprikosnovenom demokratskima, kakav je slučaj sa SAD posle terorističkog napada 11. septembra 2001. godine (Cole, 2002: 953; Wood, 2003: 455; Scheppele, 2004: 1001).

Mada centralni fokus ovog rada nije stanje ljudskih prava u vanrednim prilikama, na ovom mestu ipak zaslužuje da bude istaknuto novo ustavno rešenje kao primer adekvatnog normiranja u tom segmentu. Naime, rešenja koja su bila sporna i ne detaljno uređena Ustavom Srbije iz 1990. godine i koja su bila predmet osporavanja

pred Ustavnim Sudom Srbije 2003. godine, sada su dobila potpuniji pravni okvir. U poređna, u praksi pozitivno ocenjena iskustva, nesumnjivo su imala uticaja na pažljivije regulisanje jednog od najosetljivijih pitanja, a to su mere odstupanja od uobičajene zaštite ljudskih prava u uslovima vanrednog stanja. U uporednoj ustavnoj praksi najčešće se sreću rešenja koja izdvajaju jedan broj prava i sloboda građana koji nisu podložni ni jednoj vrsti ograničenja (tzv. „apsolutno zaštićena prava“). Međutim, postoje ustavi, kao što je na primer Ustav Grčke iz 1975. godine, u kojima se nabrajaju prava koja mogu biti suspendovana u uslovima vanrednog stanja. Sadašnji Ustav Republike Srbije uvodi kategoriju „apsolutno zaštićenih prava“, od kojih se ni pod kojim uslovima i ni uz bilo kakve izgovore ne može odstupiti, pa ni u okolnostima vanrednog ili ratnog stanja. To su, po pravilu, najelementarnija prava koja predstavljaju sam temelj, centralne vrednosti na kojima počiva državopravni poredak. U članu 202, stav 4, navedena su prava za koja mere odstupanja u vanrednom stanju ni u kom slučaju nisu dozvoljene: dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, pravo na život, nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada, čovečno postupanje sa licem lišenim slobode, pravo na pravično suđenje, pravna sigurnost u kaznenom pravu, pravo na pravnu ličnost, pravo na državljanstvo, sloboda misli, savesti, veroispovesti, prigovor savesti, sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, zabrana izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje, pravo na zaključenje braka i ravnopravnost supružnika, sloboda odlučivanja o rađanju, prava deteta, zabrana nasilne asimilacije. Može se primetiti da ustavotvorac nije bio potpuno restriktivan pri utvrđivanju kategorije „apsolutno zaštićenih prava“. Opravdano se može postaviti i pitanje da li neka od ovih prava uopšte mogu biti derogirana samo u uslovima vanrednog stanja ili su imanentna i uobičajenom funkcionisanju ustavnog poretka, te im je, shodno tome, neophodan i ovaj dodatni vid zaštite?

Ipak, u literaturi se često ukazuje na još neke manjkavosti regulacije odstupanja od ljudskih prava za vreme trajanja vanrednog stanja. „Sa druge strane, ostaje dilema zašto je ustavopisac propustio da posebna prava okrivljenog (član 33) uvrsti u krug apsolutno zaštićenih ljudskih prava. U ovom kontekstu ustavopiscu se može uputiti i primedba što nije restriktivnije ustanovio mogućnost odstupanja od ljudskih prava, budući da je umesto veoma neodređene formulacije da je to 'dozvoljeno samo u obimu koji se smatra neophodnim' (član 202, stav 1), mogao da preuzme formulaciju iz Evropske konvencije koja predviđa da je to moguće samo 'u najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije' (član 15)“, (Živković, Simović, 2008: 100). Takođe je u našoj literaturi već s pravom stavljena primedba i na način regulisanja zabrane diskriminacije prilikom primene mera odstupanja od ljudskih i manjinskih prava (Pajvančić, Vukadinović, 2007: 320, 321). Naime, Ustav u članu 202, stav 2, zabranjuje da mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava u vanrednom i ratnom stanju dovedu do razlikovanja na osnovu rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili društvenog porekla. Time se podrazumeva da mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava u svojoj biti nisu diskriminatorne. Međutim, ovde je, mada su sistemom enumeracije navedeni pojedini osnovi diskriminacije, veliki broj mogućih osnova izostavljen (kao što su, na primer, rođenje, političko uverenje, imovno stanje, kultura, starost, psihički ili fizički

invaliditet), iako ih Ustav eksplicitno navodi u opštoj odredbi o zabrani diskriminacije (član 21, stav 3, Ustava Republike Srbije iz 2006. godine).

Na tom mestu je diskutabilan i *ratio legis* tvorca Ustava. Nije potpuno jasno zbog čega pri vanrednom stanju mere odstupanja od Ustavom zajemčenih ljudskih i manjinskih prava, u situaciji kada Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane, propisuje Vlada uredbom, uz supotpis predsednika Republike, dok u uslovima ratnog stanja te iste mere propisuju predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade (član 200, stav 6 i član 201, stav 4, Ustava Republike Srbije iz 2006. godine). „To nije prirodno, i ustavno rešenje koje ustanovljava različite režime zaštite istih ustavnih vrednosti ne može biti branjeno sigurnim argumentima. Ljudska prava su objekt zaštite, kako u uslovima vanrednog stanja, tako i u uslovima rata i ne postoji opravdanje da se propisuju različiti režimi njihove zaštite“ (Pajvančić, Vukadinović, 2007: 322).

Važeći Ustav Republike Srbije poznaje i nekoliko posebno normiranih zabrana vezanih za proglašenje vanrednog ili ratnog stanja. Tako je u članu 204 istaknuta zabrana revizije Ustava, zabrana raspuštanja Narodne skupštine (član 109, stav 4), zabrana referenduskog odlučivanja o uvođenju vanrednog stanja (član 108, stav 2). Nije potpuno jasno iz kojih razloga Ustav zabranjuje referendumsko izjašnjavanje samo o uvođenju vanrednog, a ne i ratnog stanja. Reklo bi se da je ideju o razdvajanju vanrednog i ratnog stanja ustavotvorac želeo da konsekventno sprovede na što više mesta, a da pri tom nisu uvek sasvim jasni razlog i opravdanost različitih rešenja za te dve srodne ustanove, koje se u oprednom pravu često, skoro po pravilu, normiraju jedinstveno.

4. Ocena i dilema

Sve u svemu, i pored izvesnih nedoslednosti, pa čak možda i omaški, kao i mogućih prigovora da je rešenje vezano za nadležnost organa ovlašćenih za uvođenje vanrednog stanja nedovoljno pragmatično i efikasno, postojeći Ustav Republike Srbije ipak u osnovi pokazuje demokratska nastojanja da se donošenje odluke o uvođenju vanrednog stanja višestruko osigura, a pogotovo da se u vreme važenja vanrednog stanja u potpunosti poštuju obaveze koje proističu iz preuzetih međunarodnih obaveza u vezi sa poštovanjem ljudskih prava. Međutim, ostaje otvoreno pitanje da li bi ovakvo rešenje moglo biti delotvorno u praksi ili bi možda dovelo do paralize u odlučivanju prilikom uvođenja vanrednog stanja i nemogućnosti adekvatnog reagovanja u hitnim situacijama. Teško opredeljenje između dva nepovoljna rešenja, koje je imanentno institutu vanrednog stanja, srpski ustavotvorac je rešio dajući prevagu demokračičnosti, na račun moguće umanjene dejstvenosti. Da li je to najbolji izbor, kao i uvek, pokazae vreme.

5. Literatura

- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. Chicago-London.
Basta, D. (2001). Norma i odluka – Karl Šmit i njegovi kritičari. Beograd.
Camus, G. (1965). *L'état de nécessité en démocratie*. Paris.
Cole, D. (2002). Enemy Aliens. *Stanford Law Review*. 54.
Fenwick, H. (2002). *Civil Liberties and Human Rights*. London–Sydney.
Jering, R. (1998). *Cilj u pravu*. Podgorica.

- Marković, R. (2006). *Ustavno pravo i političke institucije*. Beograd.
- Pajvančić, M., Vukadinović, G. (2007). Legal State, the Constitution and the State of Emergency. *Pravni život*. 14.
- Scheppele, K. L. (2004). Law in a Time of Emergency: States of Exception and the Temptations of 9/11. *The Journal of Constitutional Law*. Vol. 6, 5.
- Wood, D. P. (2003). The Rule of Law in Times of Stress. *The University of Chicago Law Review*. Vol. 70, 1.
- Živković, M., Simović, D. (2008). *Ustavno pravo*. Beograd.

DECLARATION OF STATE OF EMERGENCY ACCORDING TO 2006 CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

SUMMARY

State of emergency marks an irregular, exceptional situation, which potentially may hit the most democratic countries as well. Since ancient times, under those circumstances, the rule *salus populi suprema lex* (safety of the people is supreme demand) is applied and used as an excuse. However, as under those circumstances a kind of concentration of power within the executive branch is unavoidable, there is a need to have very cautiously measured constitutional norms regulating that balance. The main goal of this paper is to examine advantages and shortcomings of the current regulation of that issue in Serbia according to the 2006 Constitution, particularly in connection with the previous, 1990 Constitution and the experience of introducing state of emergency in the country. According to the previous Serbian Constitution, President of the Republic was engaged to introduce the state of emergency, while according to the current one, that decision was moved into hands of the National Assembly – which is undeniably the best and the most prominent representative of the will of the people. However, the issue of efficiency and properly quick reaction is at stake. Although the existing 2006 Constitution has some inconsistencies, and even more some omissions, it basically reflects democratic tendencies to secure in many ways the decision on emergency state introduction, and particularly to ensure respect of the human rights during the state of emergency in compliance with the established international obligations.

Guidelines for Authors

General notes	NBP - Journal of Criminalistics and Law / НБИ - Журнал за криминалистику и право publishes original scientific papers in English language.
Title of a paper	Title: font size 14 pt, bold
Authors	The full name and surname of the author should be stated (font size 12 pt).
The name and address of the institution	The name and full address of the institution where the author works and a footnote which should state a corresponding author complete with his/her e-mail address.
Abstract	The abstract should contain from 100 to 250 words (font size 10 pt).
Key words	Not more than 10 key words
Text	The papers should be sent as follows: two printed copies in English and one copy in Serbian, as well as in electronic form, just in English language. The papers should not exceed 16 standard computer-printed pages (A4 format). The papers are prepared in MS Word format, Times New Roman font, single spacing, with the following margins: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm
Text structure	Titles of chapters, sections and subsections should be written in font size 13 pt, bold . 1 Introduction 2 Chapter 1 2.1 Section 2 2.1.1 Subsection 3 3. Conclusion 4. References
References	The sources should be listed in alphabetical order, according to APA Citation Style.
Where to send	The papers should be sent either on CD or by e-mail to the following address: casopis@kpa.edu.rs , or by post to the following address: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia
Tables, graphs and pictures	Tables should be made in Word or Excell. Photographs, graphs and figures are submitted in jpg or pdf format. Picture, graph and drawing width is up to 16 cm. The thickness of lines on graphs and drawings should be 0.3 mm or more.
Copyright	The authors sign consent of the assignment of a copyright.
References	Reference sources are quoted in alphabetical order pursuant to APA Citation Style.
Quoting of references	The references should be quoted in original.

Guidelines for Authors

Type of reference	Reference	Quoting in the text
Book single author	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Book two authors	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Book three authors	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
A group of authors	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(Oxford, 1996)
Chapter in a book	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Articles in journals (just a volume)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Articles in journals (a volume and a number)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Articles in journals 3 to 6 authors	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Newspaper article	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Online sources	Book: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Articles in online journals: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Documents and reports: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

You are kindly asked to submit **the summary of your paper in both Serbian and English (up to 15 lines)**, when sending your paper according to these Guidelines.

Uputstvo autorima

Opšte napomene	NBP - Journal of Criminalistics and Law / НБП - Журнал за криминалистику и право objavljuje originalne naučne radove na engleskom jeziku.
Naslov rada	Naslov rada: veličina fonta 14 pt, bold , Times New Roman
Autori	Navodi se ime i prezime autora (veličina fonta 12 pt).
Naziv i adresa institucije	Naziv i puna adresa institucije u kojoj autor radi, a u fusnoti corresponding author sa e-mail adresom
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči (veličina fonta 10 pt)
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči (Key words)
Tekst	Radovi se šalju u štampanoj formi (dve kopije na engleskom, i jedna na srpskom jeziku), kao i u elektronskoj formi, samo na engleskom jeziku. Obim rada je do 16 strana A4 formata. Rad se priprema u MS Word formatu, font Times New Roman, jednostruki prored (single), sa marginama: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm
Struktura teksta	Nazivi podnaslova u radu pišu se fontom veličine 13 pt, bold . 1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1 Podnaslov 2 2.1.1 Podnaslov 3 3. Zaključak 4. Reference
Gde poslati rad	Radovi se dostavljaju na CD-u ili elektronskom poštom na adresu: casopis@kpa.edu.rs, ili poštom na adresu: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia
Tabele, grafikoni i slike	Tabele uraditi u Wordu ili u Excel-u. Fotografije, grafikoni i slike se dostavljaju u formatu jpg ili pdf. Širina slika, grafikona i crteža treba da bude do 16 cm. Debljina linija na grafikonu i crtežu treba da bude od 0.3 mm i više.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava.
Referentna literatura	Referentni izvori se navode prema abecednom redu, u skladu sa APA Citation Style.
Citiranje literature	Reference navoditi u originalu

Uputstvo autorima

Vrsta rada	Reference	Citiranje u tekstu
Knjiga 1 autor	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Knjiga 2 autora	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Knjiga 3 autora	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
Kolektivno autorstvo	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(Oxford, 1996)
Poglavlje u knjizi	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Članak u časopisu (samo volumen)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Članak u časopisu (volumen i broj)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Članak u časopisu 3 do 6 autora	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Enciklopedija	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Novinski članak	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Elektronski izvori	Knjiga: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Članak u elektronskom časopisu: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Dokumenti i izveštaji: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

Molimo Vas da prilikom dostavljanja rada prema ovom uputstvu, dostavite rezime Vašeg rada na engleskom i srpskom jeziku do 15 redova.

CIP - Каталогizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]

NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo :
journal of criminalistics and law / glavni i
odgovorni urednik = editor-in-chief Goran B.
Milošević ; urednik za engleski jezik =
english language editor Dragoslava Mićović. -
Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara
Dušana 196) : Kriminalističko-policajska
akademija = Academy of Criminalistics and
Police Studies, 1996- (Beograd : Inpress). -
24 cm

Tri puta godišnje
ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost,
policija
COBISS.SR-ID 125217799